НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ імені М. В. ПТУХИ

На правах рукопису

ТУРОК ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 314.7(477)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
Позняк Олексій Володимирович,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ 11

1.1. Явище торгівлі людьми: сутність та особливості 11

1.2. Термінологічний апарат наукових досліджень явища 32

Висновки до розділу 1 62

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА СИТУАЦІЯ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ 64

2.1 Передумови та тенденції торгівлі людьми в Україні 64

2.2. Еволюція державної політики України щодо протидії торгівлі людьми 89

2.3. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми 113

Висновки до розділу 2 132

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА МІНІМІЗАЦІЇ ЇЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ 135

3.1. Наслідки торгівлі людьми 135

3.2. Взаємозв’язок торгівлі людьми з іншими соціально-демографічними процесами 144

3.3. Виявлення регіонів ризику та груп ризику в контексті удосконалення політики протидії торгівлі людьми 156

Висновки до розділу 3 186

ВИСНОВКИ 189

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 193

ДОДАТКИ 211

ВСТУП

Актуальність теми. Торгівля людьми є гострою проблемою для кожної країни, яка зачіпає різні групи населення і охоплює широке коло галузей протиправної діяльності. Сьогодні Україна – це переважно міграційний донор, а не реципієнт. За різними оцінками від 1,5 до 3 мільйонів осіб здійснюють трудові поїздки за кордон. При цьому правовий статус українських мігрантів дуже непевний, значна частина з них не має дозволу на проживання або працевлаштування. Як наслідок мігранти наражаються на небезпеку потрапити в тенета торговців людьми: чимало українок зазнають сексуальної експлуатації за кордоном, нерідко трудові мігранти опиняються у трудовому рабстві. Багато з них були завербовані для заповнення непрестижних у країнах ЄС вакансій у сферах будівництва, сільського господарства, догляду за дітьми або літніми особами, господарських робіт у домогосподарствах, ресторанах або готелях.

У світовій літературі проблеми торгівлі людьми розкриті у працях таких дослідників, як Крістіна Брюкерт (Christine Bruckert), Колет Парент (Colette Parent), Джон Пікареллі (John T. Picarelli), Кімберлі Маккабе (Kimberly A. Mc.Cabe), Клер Рібандо Сілке (Clare Ribando Seelke), Сильвія Скарпа (Silvia Scarpa), Стефані Хепбурн (Stephanie Hepburn), Ріта Сімпсон (Rita J Simon) тощо. На пострадянському просторі на рівні наукового дослідження вперше проблема торгівлі людьми була порушена Є. Тюрюкановою та М. Малишевою. У своєму дослідженні автори розглянули проблеми жіночої трудової міграції, вперше зробивши акцент на те, що жіноча міграція значною мірою пов'язана з торгівлею людьми. Надалі під керівництвом Є.В. Тюрюканової в 2004 р. було проведено дослідження з проблеми примусової праці незаконних мігрантів в Росії. А пізніше, в 2006 р. був опублікований загальний аналітичний огляд з

проблеми торгівлі людьми, виконаний Є.В. Тюрюкановою під егідою Робочої групи агентств ООН.

Важливі методологічні питання протидії торгівлі людьми розкрито у працях С. Акімова, Ю. Александрова, С. Алфьорова, П. Андрушка, А. Ароновіц, О. Бандурка, Ю. Бауліна, В. Биковець, П. Власової, В. Голіни, Т. Денисової, І. Дзялошинського, Л. Єрохіної, А. Закалюка, О. Кальмана, Л. Ковальчука, В. Козака, О. Козаченка, О. Костенко, Р. Курінько, В. Куца, К. Левченко, Я. Лизогуба, Є. Луценко, М. Максюти, Д. Маршавіна, Л. Матіяшек, А. Миронової, О. Овчинникової, М. Панова, О. Позняка, М. Романюка, Ш. Сканлан, Є. Стрельцова, Г. Тоєрманна, А. Топчія, І. Трубавіної, О. Удалової, В. Шакуна, І. Шваб, С. Яценка.

Незважаючи на те, що торгівля людьми поступово включається в орбіту наукових досліджень, серйозний науково-дослідний потенціал з проблеми в Україні досі не накопичений. Торгівля людьми практично не розглядається дослідниками в контексті проблем сучасного соціально-економічного порядку. Слабке науково-дослідне опрацювання є перешкодою в боротьбі з цим явищем. Важливість наукового розгляду відповідних питань визначає актуальність дисертаційного дослідження, його мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планами науково-дослідних робіт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України за темами: «Людський розвиток в умовах нестабільності процесів відтворення населення» (номер державної реєстрації 0109U008249), у рамках якої автором досліджено перебіг процесів торгівлі людьми в Україні; «Довгострокові наслідки зовнішніх трудових міграцій населення України: методологія та практика оцінювання» (номер державної реєстрації 0112U006753), в межах якої автором виявлено взаємозв'язки між торгівлею людьми та іншими процесами, оцінено ризики потрапляння у ситуацію торгівлі людьми, виділено регіони

ризику та групи ризику.

Результати участі у зазначених науково-дослідних роботах, отримані особисто автором, відображені у наукових статтях, які наведено у списку публікацій.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних положень, методичного забезпечення виявлення взаємозв'язків між торгівлею людьми та іншими соціально-демографічними процесами та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності державної політики протидії торгівлі людьми.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і розв'язання таких **завдань**:

узагальнити теоретичні положення щодо протидії торгівлі людьми, розкрити її сутність та особливості;

удосконалити понятійний апарат дослідження торгівлі людьми як соціально-демографічного процесу;

систематизувати чинники та наслідки торгівлі людьми;

проаналізувати тенденції торгівлі людьми в Україні, еволюцію вітчизняної державної політики протидії торгівлі людьми та її інституційне забезпечення;

дослідити міжрегіональні відмінності рівня уразливості населення щодо торгівлі людьми;

виявити соціально-демографічні групи населення, які найбільше наражаються на ризик потрапити у ситуацію торгівлі людьми;

розробити рекомендації щодо підвищення ефективності державної політики протидії торгівлі людьми.

Об'єктом дослідження є торгівля людьми, яка розглядається в соціально-демографічному та соціально-економічному контексті.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та прикладних засад виявлення наслідків торгівлі людьми та її взаємозв'язків з іншими соціально-демографічними та економічними процесами.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові методи пізнання, економічні теорії з проблематики міграційних процесів та торгівлі людьми. У роботі використано методи наукового дослідження: аналізу, синтезу, індукції, дедукції – для узагальнення та уточнення розуміння соціально-економічної природи і сутності торгівлі людьми, її тенденцій та особливостей; порівняння – для виявлення переваг та недоліків вітчизняного та світового досвіду протидії торгівлі людьми; опитування, експертних оцінок та аналізу ієрархій – для визначення чинників торгівлі людьми та демографічних груп населення, які найбільше наражаються на ризик потрапляння у ситуацію торгівлі людьми; кореляційного аналізу – для виявлення взаємозв'язків між торгівлею людьми та іншими соціально-економічними процесами; регресійного аналізу – для визначення впливу торгівлі людьми на поширення соціальних хвороб та зворотного впливу соціальних хвороб на торгівлю людьми; узагальнення та конкретизації – для розробки рекомендацій щодо протидії торгівлі людьми; класифікації – для виділення наслідків торгівлі людьми, їх розподілу на наслідки для особи та наслідки для країни (регіону); економіко-математичні – для виділення регіонів ризику, населення яких найбільше наражається на ризик торгівлі людьми.

Інформаційну базу дослідження склали міжнародні та вітчизняні нормативні документи, спрямовані на протидію торгівлі людьми, офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України, адміністративні дані Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства соціальної політики України, статистичні дані Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, доповіді міжнародних організацій, наукові праці

зарубіжних та вітчизняних вчених, інформаційні ресурси мережі Інтернет, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних і науково-методичних положень протидії торгівлі людьми. Основні результати, що містять елементи наукової новизни, полягають у такому:

вперше:

здійснено групування адміністративних регіонів України за рівнем уразливості населення щодо явища торгівлі людьми за допомогою методу ранжування, в підсумку усі регіони України поділено на три групи за ступенем ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми для їх населення;

удосконалено:

науково-методичні засади дослідження зв'язку між економічною ситуацією в регіоні, показниками ринку праці, інтенсивністю міграційного вибуття населення та кількістю постраждалих від торгівлі людьми, що дало змогу встановити наявність тісних взаємозв'язків між процесами та оцінити їх кількісні параметри;

трактування поняття «торгівля людьми», особливо, що стосується характеристики даного явища з соціально-економічної точки зору; зокрема запропоновано авторські дефініції «живий товар», «торгівля людьми», «внутрішня торгівля людьми», «транснаціональна торгівля людьми», «група ризику» та «регіон ризику», на відміну від існуючих, виходять із специфіки дослідження процесу у соціально-економічній парадигмі;

класифікацію чинників та наслідків торгівлі людьми, зокрема виділено економічні, соціальні та правові чинники; наслідки торгівлі людьми поділено на дві групи (для потерпілої особи, та країни, території), кожна з яких містить низку підгруп. Це дало змогу запропонувати конкретні заходи, які зменшують наслідки;

дістали подальшого розвитку:

методичні підходи до дослідження торгівлі людьми, а саме застосовано метод аналізу ієрархій, що на відміну від проведених соціологічних та експертних досліджень, дає змогу на основі незалежних думок експертів та фахівців з питань дослідження проблем, що виникають при торгівлі «живим товаром», визначити можливі критерії потрапляння в такі ситуації та пріоритетність таких критеріїв, проаналізувати наявні причини і фактори торгівлі людьми. Це, в свою чергу, дає змогу визначити групи ризику серед населення. Така інформація необхідна для проведення профілактики та визначення напрямків політики запобігання торгівлі людьми та була покладена в основу розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності державної політики протидії цьому процесу;

підходи до оцінки можливостей застосування міжнародного досвіду у сфері інституційного забезпечення протидії торгівлі людьми (досвід Австралії, Канади, Тайваню), що дало змогу визначити нові для України сфери діяльності для вдосконалення роботи у даному напрямку.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що узагальнені теоретичні положення та розроблене методичне забезпечення доведено до рівня практичних рекомендацій, а їх прикладне значення полягає у розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо протидії торгівлі людьми. Впровадження запропонованих рекомендацій дасть змогу підвищити ефективність державної політики протидії торгівлі людьми.

Запропоновані у дисертації висновки і рекомендації, що мають прикладний характер, використані Закарпатською обласною державною адміністрацією при розробці Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2020 року у частині розвитку людського потенціалу та механізму стимулювання економічного розвитку Закарпатської області (довідка № 06-30/458 від 05.03.2015 р.), де застосовані методичні рекомендації щодо

виявлення чинників та встановлення найбільш уразливих груп населення, та Державною службою зайнятості (довідка № 35 від 25.05.2016 р.), де застосовані методичні рекомендації щодо оцінки ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми представників різних демографічних груп.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом одноосібних наукових досліджень, в якій наукові положення, розробки, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, розроблені здобувачем особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Прес-конференції, присвяченій реалізації проекту із впровадження Національного механізму взаємодії суб'єктів, які протидіють торгівлі людьми в Закарпатській області (м. Ужгород, 2013 р.), Програмі регіональних заходів на тему: «Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС: основні аспекти та переваги. Реформування системи технічного регулювання» (м. Ужгород, 2013 р.), Прес-конференції «Оприлюднення звіту Всеукраїнської коаліції громадських організацій з протидії торгівлі людьми про виконання Україною Конвенції Ради Європи про заходи з протидії торгівлі людьми» (м. Львів, 2013 р.), Представленні інформаційної кампанії, спрямованої на попередження торгівлі людьми Івано-Франківською ОДА у співпраці з БФ «Карітас Івано-Франківськ УГКЦ» (м. Івано-Франківськ, 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародного економічного співробітництва: оцінки та стратегії» (м. Одеса, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Науково-економічний розвиток: менеджмент, фінанси та аудит» (м. Київ, 2015 р.), ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика» (м. Хмельницький – м. Яремче,

2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Територіальні соціально-демографічні особливості України» (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях, 1 стаття у закордонних виданнях, 3 тез доповідей за результатами участі у науково-практичних конференціях та 1 стаття в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій за темою дисертації складає 5,48 ум. др. арк.

РОЗДІЛ 1
ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Явище торгівлі людьми: сутність та особливості

Проблема торгівлі людьми охопила практично всі регіони та країни світу, незалежно від рівня їх економічного розвитку. Одні з них виступають в ролі країн призначення, інші – в ролі країн походження та транзиту. Явище торгівлі людьми здатне легко адаптуватися до найрізноманітніших умов. Як надмірний достаток, так і критична бідність можуть йому сприяти. У першому випадку формуються «споживачі» товару, а в другому – «продукт» їхнього споживання – власне «живий товар».

Отже, згідно з такими міжнародними документами, як Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людини тощо [39; 37; 151], країни які беруть участь у торгівлі людьми, поділяються на три типи: країни – постачальниці «живого товару», країни, через які здійснюється транзит людей та країни призначення, куди власне ввозяться люди. Так, країнами призначення, в основному, виступають економічно розвинені держави, в яких існує попит на такий товар. Країнами-експортерами «живого товару» здебільшого є пострадянські та інші країни, населення яких зазнало природних і суспільних негараздів. Можна сказати, що «злочинний попит» породжує «злочинну пропозицію».

Класичними експортерами живого товару в Східній Європі є Албанія, Молдова, Румунія, Болгарія, Білорусь та Україна. Крім того, активно задіяні в цьому процесі Росія, Таїланд, Китай, Нігерія, Колумбія тощо. Основними

країнами призначення є держави Західної Європи, а саме – Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Італія тощо. На Близькому Сході це – Туреччина, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати. Деякі інші країни Азії також належать до цієї групи. Часто одна держава може виступати у ролі країни-постачальника та транзитної країни (Україна), а іноді навіть поєднувати в собі всі три ролі (Росія).

Транскордонна торгівля людьми не завжди пов'язана з перевезенням на далекі відстані. В основному така торгівля відбувається між країнами одного регіону, найчастіше між сусідніми державами, хоча мають місце і факти міжконтинентальної торгівлі. Далекі маршрути, за якими здійснюється перевезення жертв торгівлі людьми, ведуть з Африки в Європу і Північну Америку, з Латинської Америки в Північну Америку і Європу, з Центральної та Східної Європи та Центральної Азії до Європи і на Близький Схід, з Південної Азії на Близький Схід [21].

Отже, торгівля людьми є однією із найгостріших проблем, що стоїть сьогодні перед Україною та світовою спільнотою. За даними Міжнародної організації з міграції, понад 120 тисяч українців постраждали від торгівлі людьми з початку 1900-х років. Останнім часом тенденції цього явища змінилися: кожен другий постраждалий із тих, кого виявила та надала допомогу МОМ, зазнав трудової експлуатації, переважно в Російській Федерації та Польщі [63].

Україна вважається джерелом, транзитним пунктом та меншою мірою – країною призначення для чоловіків, жінок та дітей, яких незаконно перевозять з метою продажу задля комерційної сексуальної експлуатації та примусової праці.

Торгівля людьми, як негативне явище може виявлятися у різних формах – від викрадення людей до їх продажу з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Жертви торгівлі людьми використовуються для

примусової праці, у порнобізнесі, як донори для трансплантації тканин і органів тощо.

Сучасна форма рабства (торгівля людьми) часто є наслідком неврегульованої міграції, метою якої є накопичення коштів та забезпечення підтримки матеріально залежних осіб шляхом працевлаштування. В цьому випадку протидія торгівлі людьми полягає у запобіганні в'їзду потенційних жертв у ту чи іншу країну або виїзду з неї. Таким чином, боротьба проти торгівлі людьми перетворюється на боротьбу проти нелегальної міграції, репресивними інструментами якої є жорстка візова політика, суворий прикордонний контроль, кримінальна відповідальність за дії осіб, що сприяють нелегальному в'їзду чи перебуванню нелегальних мігрантів.

Головний компонент, який відрізняє торгівлю людьми від незаконного перевезення (контрабанди) людей, – це застосування сили, примусу та обману протягом всього цього процесу або на деяких його етапах з метою подальшої експлуатації людини. Трудові мігранти, які мають законні підстави перебувати й працевлаштовуватися за кордоном, також можуть опинитися в скрутних ситуаціях і зазнавати експлуатації, хоча механізмів захисту від таких випадків у них набагато більше [3, с.19-27].

Основні відмінності між торгівлею людьми та нелегальною міграцією полягають у такому:

1) наявність згоди – при нелегальній міграції мігрант повністю поінформований про умови надання йому «послуг» і погоджується з ними. Згода, яку постраждалі від торгівлі людьми давали вербувальнику на початковому етапі злочину не є дійсною, оскільки вона висловлювалася у відповідь на обманні обіцянки вербувальників;

2) експлуатація – дії посередника щодо нелегального ввозу мігрантів закінчуються після прибуття до місця призначення, а торгівля людьми пов'язана з подальшою експлуатацією людини;

3) джерела фінансової вигоди – контрабандисти отримують прибуток від первісної плати що вноситься особою, яка погодилася на незаконне ввезення в іншу країну, а прибуток торговців людьми заснований на подальшій експлуатації;

4) транснаціональний характер – нелегальна міграція завжди пов'язана із фактом перетину кордону, оскільки метою мігранта є потрапляння до іншої країни. Торгівля ж людьми може здійснюватися і в межах однієї країни [114, с.11-20].

Отже, важливо правильно розуміти відмінності між цими видами діяльності. Плутанина між ними часто призводить до того, що торгівля людьми розглядається як проблема імміграції, а не питання порушення прав людини. Дана проблема ще більше посилюється у зв'язку зі зростаючою тенденцією серед торговців, коли жертви спочатку незаконно перевозяться, а потім продаються у країні призначення [134, с.33].

За поєднанням правового статусу та економічних ознак фахівці відділу міграційних досліджень ІДСД ім. М.В.Птухи НАН України виділяють три основних сегменти української трудової міграції:

- унікальні спеціалісти та висококваліфіковані працівники, які легально працюють за фахом за персональними запрошеннями;
- працівники різного рівня кваліфікації, які займаються переважно низькокваліфікованими (рідше – середнього рівня кваліфікації) роботами, нелегально або легально;
- жертви злочинних угруповань.

При цьому нелегальні мігранти, які формують частину другого сегменту, мають мінімум соціальних та трудових гарантій. Жертви ж злочинних угруповань по суті перебувають у становищі рабів [50, с. 29]. Тобто, торгівля людьми є окремим сегментом української трудової міграції.

Тобто, хоча явище торгівлі людьми та нелегальна міграція часто переплітаються між собою, проте ототожнювати їх не слід. Основні відмінності між врегульованою, неврегульованою міграцією та торгівлею людьми наведені у табл. 1.1. Отже, нелегальний в'їзд або нелегальне ввезення мігрантів передбачає незаконний перетин кордону, тобто дане порушення є скоєним проти держави. Торгівля ж людьми – це порушення прав конкретної особи.

Таблиця 1.1.

Різниця між врегульованою і неврегульованою міграцією та торгівлею людьми

Ознаки	Врегульована міграція	Неврегульована міграція	Торгівля людьми
Наявність згоди особи	За згоди мігранта / офіційні канали працевлаштування	За згоди мігранта або без його згоди / уникання процедур контролю при в'їзді чи при виїзді; законний в'їзд чи виїзд, але незаконне працевлаштування	Без згоди особи / застосування примусу, обману, викрадення тощо
Статус в країні перебування	Врегульований / є всі необхідні документи	Неврегульваний / документи відсутні	
Умови перебування	Економічна самостійність, незалежність, законодавчі гарантії прав, нові навички та знання	Дискримінація, експлуатація, незахищеність, уразливість до жорстокого ставлення	Сексуальна експлуатація, примусова праця, рабство, боргова кабала, поневолення, примусове донорство органів

Джерело: складено автором

Дослідниками виділяється низка видів торгівлі людьми [57].

1. Торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації людини. Від цього злочину найбільше страждають молоді жінки, неповнолітні дівчата, а часом і діти (саме вони становлять головну групу ризику). Ця форма експлуатації зачіпає найінтимнішу сторону в житті людини і належить до найбільш цинічних злочинів, адже руйнує особисте життя людини, її майбутнє, сімейні стосунки, знищує генофонд нації, а отже, підриває майбутнє всього суспільства.

2. Торгівля людьми з метою трудової експлуатації. Торгівля людиною з метою експлуатації її праці залишається актуальною проблемою для громадян України. Протягом останніх років проблему зафіксовано як на теренах самої України без перетину кордону, так і в країнах призначення, серед яких Росія, Чехія, Польща, Італія, Португалія та інші. Людей експлуатують переважно у таких сферах, як будівництво, каменоломні, лісоповали, прокладання залізничних колій, сільське господарство, нелегальний вилов риби, підпільні майстерні з пошиття одягу та переробка харчової продукції та ін.

3. Торгівля людьми з метою використання у жебракуванні. Від цієї проблеми найбільше страждають діти, інваліди та люди старшого віку.

4. Торгівля людьми з метою використання у виготовленні порнопродукції. На території України виготовляють та направляють через канали Інтернету порнографічну продукцію в країни, які мають на неї попит. Особливо це стосується дитячої порнографії, від чого страждають діти різного віку і різної статі.

5. Торгівля людьми з метою вилучення органів. З розвитком медичних наук зростає попит на трансплантацію органів людини. Серед відомих випадків торгівлі людськими органами торгівля нирками найпоширеніша, оскільки на них існує високий попит (трансплантувати нирку простіше порівняно з іншими людськими органами). Серед основних стримуючих факторів збільшення кількості таких злочинів фахівці називають складні медичні процедури та потребу в лікарях високої кваліфікації.

Для всіх країн походження жертв торгівлі людьми характерний цілий комплекс соціально-економічних проблем, про що свідчать більш низькі значення показників індексу розвитку людського потенціалу. Це підтверджує думку про те, що соціально-економічний механізм торгівлі людьми складається з різноманітних факторів, серед яких слід відзначити: низький рівень людського розвитку, відсутність можливості працевлаштування, багатодітність сімей,

статева нерівність, високий рівень корумпованості та розвиток мережі організованої злочинності.

Організація «традиційної» торгівлі людьми відбувається в основному через агенції працевлаштування, туристичні та шлюбні агенції, рекламу у пресі та мережі Інтернет, освітні програми та систему «au-pair». Торгівля людьми з країни походження часто організована через посередників, які діють поодинці, або заручившись рекомендаціями знайомих чи друзів. Як правило, вербування відбувається у місцях масового скупчення людей, де можна легко виявити осіб, прибулих у пошуках роботи (вокзали, громадський транспорт, нічні клуби тощо). Як показують численні дослідження, торгівля чоловіками та жінками з метою трудової або сексуальної експлуатації організовується в основному за допомогою механізмів, які діють у країні призначення, а не за допомогою посередників у країні походження. Саме тому відповідальність за злочин мають нести здебільшого країни призначення [46, с. 67,68].

Торговці людьми пропонують жертвам працювати акторами, моделями, в домашньому чи сільському господарстві, в ескорт-агенціях тощо. В більшості випадках жертви дізнаються про «особливості» своєї роботи вже в країнах призначення [128, с. 49].

Отже, основні елементи акту торгівлі людьми такі: купівля-продаж людини → обман → насильство → боргова кабала → експлуатація різних можливостей і здібностей людини [21, с.10].

У ч. 4 ст. 28 Кримінального Кодексу України зазначаються характерні ознаки злочинних організацій, що спеціалізуються на «живому товарі»: 1) стійкість та ієрархічність об’єднання трьох або більше осіб; 2) зорганізованість на основі попередньої змови членів або структурних частин організацій для спільної діяльності; 3) наявність однієї з таких цілей діяльності: безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації; керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб;

забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [42]. Соціальна небезпека такої злочинної організації значно зростає у зв'язку з тим, що її діяльність має міжнародний характер.

Ієрархічна структура злочинної організації складається із трьох ланок, які поєднуються вертикальними зв'язками. Нижня ланка такої структури представлена організованими злочинними групами, що безпосередньо здійснюють пошук потенційних бажаючих виїхати закордон з подальшим їх вербуванням і транспортуванням (в тому числі і через державний кордон). Шляхами переправлення жертв за кордон виступають наявні канали нелегальної міграції. На середній ланці вказаної злочинної структури знаходяться групи, які безпосередньо організовують увесь процес торгівлі людьми. Натомість верхню ланку формують організатори і керівники, яких ще називають «вищою кастою». Їх роль полягає у плануванні діяльності такої організації в цілому, забезпечення її взаємодії з іншими злочинними формуваннями на регіональному, міжрегіональному та міждержавному рівнях. За продаж людини торговці отримують початковий «внесок» і відсотки від її заробітку за кордоном. У процесі однієї операції переправляється за кордон і продається в середньому дві-три жертви, а одна успішна угода може принести одному учаснику прибуток у кілька тисяч доларів.

По факту приїзду до країни призначення, вербувальники відразу вилучають у жертви документи, що посвідчують особу. Таким чином, постраждалі офіційно «не існують», вони стають нелегальними мігрантами, а це ускладнює їх можливості поїхати до іншої країни або звернутися по допомогу до відповідних державних органів без ризику для себе.

Засобами контролю з боку торговців людьми до своїх жертв є залякування, насильство, повна ізоляція, використання наркотичних препаратів, погроза застосування насильства відносно близьких та рідних людей жертви тощо.

Об’єктом цього злочину може бути будь-яка особа незалежно від віку, статі, соціального становища, освіти тощо. Тобто неможливо створити універсальний портрет «жертви торгівлі людьми». Але існує розподіл постраждалих за видом «трудової діяльності». Наприклад, чоловіків в основному використовують у тих сферах господарської діяльності, де необхідна фізична сила (будівництво, важкі промислові роботи і т.д.), у здійснені правопорушень або у збройних конфліктах. Жінок піддають сексуальній експлуатації чи примусовій праці в домашньому господарстві, промисловому або сільськогосподарському секторах. Осіб похилого віку, дітей та людей з вадами використовують з метою жебракування. Сьогодні примусове жебракування є однією з найбільш поширених форм внутрішньої торгівлі людьми (після трудової експлуатації та сексуального рабства). Також будь-яку особу можуть використати для трансплантації органів. Але цей поділ є досить умовним.

Можна виділити такі групи ризику по відношенню до торгівлі людьми:

- бідні і вкрай бідні;
- сім’ї у складних життєвих обставинах;
- безробітні і ті, які мають випадковий заробіток;
- нелегальні мігранти;
- зайняті в тіньовій та кримінальній економіці;
- бездоглядні діти і діти з різними формами девіантної поведінки;
- особи з обмеженими можливостями;
- особи, зайняті в сексуальній сфері послуг (в основному жінки);
- особи без певного місця проживання;
- особи, які страждають від наркотичної, алкогольної залежності;
- жінки, які мають на меті працювати або створити сім’ю за кордоном [10, с.16-19].

Важливим елементом запобігання повторної торгівлі людьми є успішна реабілітація та інтеграція потерпілих від цього виду злочину. Процес адаптації ускладнюється усвідомленням потерпілими того факту, що ті проблеми, які вони намагалися вирішити своїм від'їздом, чекають на них після повернення. В умовах неуспішної адаптації після повернення такі особи можуть розглядати повторну міграцію за кордон як вирішення проблеми, сподіваючись, що наступного разу їм пощастить. Це, в свою чергу, збільшує ризик повторної торгівлі людьми.

Торгівля «живим товаром», по-суті, є вигідним і безкарним бізнесом, особливо в тих країнах, де міри покарання за такі злочини доволі поблажливі або й відсутні зовсім. Крім того, в корупційному середовищі окремих країн ризики щодо торгівлі людьми й нелегальної міграції є доволі низькими, а як форма бізнесу, дана діяльність, безумовно приносить її організаторам високі прибутки [128, с.43].

Більше ста років людство бореться з работоргівлею. Рабство в певних формах досі існує в Судані, Сомалі, Анголі, Конго, Сьєрра-Леоне, Непалі, Індії тощо [181]. Ще 18 травня 1904 р. був укладений міжнародний договір щодо боротьби з торгівлею «білими рабинями» і майже через 20 років була розроблена міжнародна конвенція від 30 вересня 1921 року щодо протидії торгівлі жінками та дітьми. Конвенція 1926 року про рабство передбачає, що вживатимуться усі необхідні заходи для того, щоб обов'язкова або примусова праця не спричинила умови, аналогічні рабству. Крім того, 11 жовтня 1933 р. була складена міжнародна конвенція про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками. Звичайно, ці конвенції і договори були розширені і доповнені різними протоколами й іншими актами. З 1945 року Організацією Об'єднаних Націй приймалися договори і створювалися різні інструменти, які стосувалися захисту прав людини та недоторканності її свободи. Починаючи з 1950 року держави розглядають можливість взаємодії одна з одною щодо протидії даному явищу

через співробітництво правоохоронних органів, а 25 червня 1957 р. була прийнята Конвенція МОП про скасування примусової праці.

30 липня 2010 р. Генеральною Асамблеєю ООН був прийнятий Глобальний план дій Організації Об'єднаних Націй по боротьбі з торгівлею людьми, який включає в себе чотири аспекти:

1) попередження торгівлі людьми (через усунення економічних, політичних, культурних чинників нерівності) та дослідження цієї проблеми, розширення інформаційно-роз'яснювальних кампаній, співробітництво країн-членів тощо;

2) захист жертв торгівлі людьми і надання їм допомоги (кримінальна відповідальність злочинців, алгоритм допомоги жертвам работоргівлі, створення установи Цільового фонду добровільних внесків ООН для жертв торгівлі людьми тощо);

3) переслідування злочинів торгівлі людьми (активізація зусиль з розслідування передбачуваних випадків торгівлі людьми, спонукання правоохоронних, імміграційних, прикордонних та інших відповідних органів держав до співпраці один з одним шляхом обміну інформацією і т.д.);

4) зміцнення партнерської співпраці у справі боротьби з торгівлею людьми (активізація міжнародного, регіонального та субрегіонального співробітництва у справі боротьби з торгівлею людьми) [171].

Сьогодні міжнародним правовим документом щодо протидії торгівлі «живим товаром» є *Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності* та протоколи, що її доповнюють – *Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрі*. Україна, спільно з іншими 124 країнами, підписала ці документи (Конвенцію у грудні 2000 року, Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та Протокол проти незаконного

ввозу мігрантів по суші, морю і повітрі – у 2001 році), внаслідок чого у лютому 2004 року було прийнято Закон України *«Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють»*. Дана конвенція є повномасштабним і цілковито зваженим договором, цілями якої є: запобігання і боротьба проти торгівлі людьми; захист прав жертв торгівлі людьми, розробка належних механізмів захисту й допомоги жертвам і свідкам, гарантуючи гендерну рівність, а також забезпечення ефективного слідства і кримінального переслідування; сприяння міжнародному співробітництву в боротьбі проти торгівлі людьми. Конвенція вимагає від держав належного регулювання міграційних процесів, процедури оформлення та забезпечення якості документів для виїзду або в'їзду й здійснення прикордонного контролю, а також запровадження скоординованих заходів зі сприяння зменшенню попиту на експлуатацію людей, запровадження навчальних програм для осіб, які можуть опинитися в групі ризику, та фахівців, які працюватимуть із ними тощо [37]. Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї містить визначення поняття «торгівля людьми», а також передбачає широкий діапазон обов'язків для держав, які його ратифікували, що стосується в основному співробітництва у сфері розслідування випадків торгівлі людьми і переслідування порушників, а також у сфері захисту потерпілих і попередження торгівлі людьми [110]. Протокол проти незаконного ввозу людей по суші, морю і повітрі містить ряд положень, що мають на меті забезпечити дотримання основних прав мігрантів, яких переправляють контрабандним шляхом, та запобігти найтяжчим формам експлуатації, що часто супроводжують процес нелегального перевезення [116].

Крім того, в листопаді 2010 року наша держава приєдналася до *Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.05 року*. Ця конвенція є юридично зобов'язуючим міжнародно-правовим документом, що

покликаний захистити фізичних осіб, які стали жертвами торговців, незалежно від форми експлуатації, гарантувати захист прав потерпілих, а також запобігти торгівлі людьми шляхом кримінального переслідування торговців. Конвенція охоплює всі форми боротьби з торгівлею людьми на національному та міжнародному рівнях. Документом передбачається створення незалежного контролюючого механізму щодо дотримання сторонами його положень [39]. Конвенція багато в чому наслідує Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, але враховує особливості свого регіону та вдосконалює деякі положення. Зокрема, розширено сферу застосування Конвенції (застосовується до всіх форм торгівлі людьми, національних або міжнародних, пов'язаних або не пов'язаних з організованою злочинністю), започатковано механізм ідентифікації жертв торгівлі людьми, встановлено положення про необхідність криміналізації користування послугами особи, яка є постраждалою від торгівлі людьми, діянь щодо проїзних і посвідчувальних документів, закладено положення про координацію зусиль у сфері протидії торгівлі людьми та розроблено механізм моніторингу виконання Конвенції.

7 березня 2007 року Постановою Кабінету Міністрів була затверджена *Державна програма протидії торгівлі людьми до 2010 року.* Дану програму розроблено експертами Міністерства соціальної політики України, МОП, МОМ, ОБСЄ, ЮНІСЕФ, Міжнародного центру розвитку міграційної політики, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна». В рамках програми проблема торгівлі людьми розглянута в контексті врегулювання ситуації на ринку праці та розширення можливостей для законної трудової міграції [84]. Детальніше вітчизняне законодавство у галузі протидії торгівлі людьми проаналізовано у другому розділі.

Ступінь розробки документів, спрямованих на протидію даному злочину, значно різниться по регіонам світу. Наприклад, у багатьох африканських країнах досі відсутнє законодавство про боротьбу з торгівлею людьми або передбачена відповідальність лише за деякі форми такої торгівлі, наприклад, за торгівлю дітьми. Всеосяжне законодавство в даній області прийнято не у всіх країнах з високим рівнем доходів. Крім того, велика частина обвинувальних вироків за торгівлю людьми припадає на невелике число країн, одні з яких вельми багаті, інші ж – ні. Ця обставина свідчить про те, що успіхи у сфері боротьби з торгівлею людьми залежать не стільки від рівня доходів, скільки від ініціативності самих держав.

Можна припустити, що торгівлею людьми, яка нерозривно пов’язана з насильством і погрозами, займаються переважно чоловіки. Однак, як стверджують експерти ООН, згідно з даними про статеву приналежність злочинців, зібраним в 46-ти країнах, ключову роль в торгівлі людьми відіграють жінки. У Європі, наприклад, частка жінок серед осіб, засуджених за торгівлю людьми, вища, ніж серед осіб, засуджених за більшість інших видів злочинів [68].

Існує багато факторів виникнення цього явища, які можна розділити на ті, що визначають пропозицію, і ті, що зумовлюють попит на «живий товар». Отже, фактори, які визначають пропозицію, це:

- безробіття, неповна зайнятість і низький рівень заробітної плати;
- дискримінація за статтю або іншими ознаками у сфері зайнятості, здобуття освіти і доступу до інформації;
- відсутність інформації про ризики, які супроводжують процес трудової міграції;
- жорсткі умови, недосконалі канали законної міграції або, навіть, їх відсутність;

- недосконаліть законодавства та судової системи;
- правовий нігілізм потенційних мігрантів, які ігнорують законні шляхи міграції, оскільки вони більш складні;
- недостатній рівень державного управління, при якому уряд та державні установи неспроможні забезпечити порядок, або роблять це неефективно чи втягнуті у корупцію;
- відносно безперешкодна діяльність вербувальників, не контрольованість їх рекламної інформації;
- необачність, легковажність і довірливість людей, низька обізнаність про свої права, оплату та умови праці в зарубіжних країнах тощо.

До факторів, які визначають попит на «живий товар» належать:

- прагнення компаній і підприємств знижувати собівартість товару за рахунок зниження заробітної плати або залучення субпідрядників, які пропонують більш вигідні умови без врахування того, яку робочу силу вони використовують;
- небажання громадян країни виконувати тяжку та брудну фізичну працю через підвищення рівня життя, освіти, соціального захисту і завищенні очікування;
- розвиток секс-індустрії та розважальної індустрії, що визначає попит на сексуальні послуги;
- відсутність ефективної системи контролю і низька активність правоохоронних органів;
- подвійні етичні та правові стандарти стосовно мігрантів: ігнорування та порушення прав людини щодо них;
- недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми;
- корумпованість співробітників імміграційних та митних органів у країні походження, транзиту і призначення;

- бізнес, пов’язаний із торгівлею людьми є високодохідним і за прибутковістю поступається тільки торгівлі зброєю та наркотиками [3, с.22-23].

Будь-який регіон із нестабільною соціально-економічною ситуацією, погано організованими владними структурами, в якому виникає попит на дешеву робочу силу, швидко потрапляє у сферу впливу торговців людьми. Особливо чутливі в цьому сенсі регіони, котрі зазнали наслідків воєнних, етнічних, міжконфесійних конфліктів, і які виступають джерелом хвиль вимушених переселенців і біженців. За оцінками ООН, щорічно близько 700 тисяч людей стають жертвами торговців людьми, щорічний дохід яких досягає 7-10 млрд. доларів [182, с. 17; 183, с. 9].

Таким чином, переплітається бідність населення, правова безграмотність, розвал економіки, корумпованість інститутів державної влади, з однієї сторони, та попит на дешеву робочу силу, персонал для сфери розваг, секс-послуги, з другої.

Найбільший попит в індустрії рабства XXI століття існує на жінок (80% від усіх вразливих груп). Факт переважання жінок серед постраждалих від торгівлі людьми відображає існуючу дискримінацію за статевою ознакою. Щорічно близько півмільйона жінок нелегально ввозиться в держави-члени Європейського Союзу з країн, котрі до нього не входять [65].

Половину жертв торгівлі людьми становлять неповнолітні діти. Організація ЮНІСЕФ (спеціалізована структура ООН) вважає, що торгівля дітьми «досягла масштабу епідемії, ріст якої вийшов з-під контролю» [187].

Діти, розлучені зі своїми сім’ями в результаті війн, бідності, смерті опікунів або розпаду сім’ї, складають особливу групу жертв. Сумним є той факт, що досить часто батьки чи інші родичі самі відправляють своїх дітей в тенета торговців людьми. За інформацією неурядової організації «Ла Страда», яка надає допомогу жертвам торгівлі людьми в Центральній Європі, більше 80%

живого товару були продані знайомими їм людьми, які скористалися тяжким становищем, наївністю і довірою в цілях наживи [64].

Торгівля людьми стосується не лише жінок та дітей, а й чоловіків. Але вона існує у трохи іншій формі. Через тяжку економічну ситуацію, про яку уже згадувалось, помітну роль відіграє фактор безробіття. Чоловіки змушені шукати роботу в більш заможних країнах, а потреба в некваліфікованій робочій силі існує в більшості західноєвропейських державах. Крім того, через те, що межа між торгівлею людьми та нелегальною міграцією є розмитою, торгівлі чоловіками приділяється значно менше уваги, ніж торгівлі жінками і дітьми.

Крім порушення прав людини та соціального законодавства приймаючих країн, подібні дії мають й інші серйозні наслідки. Через ухилення від сплати податків тих, хто користується нелегальною робочою силою, страждають бюджети держав, росте рівень корупції серед державних чиновників, представників правоохоронних органів, іммміграційних службовців, консульських співробітників, співробітників бюро із працевлаштування, котрі за хабар надають послуги діячам чорного ринку.

Ринкові елементи, притаманні явищу торгівлі людьми. Аналіз торгівлі людьми з точки зору ринку дає змогу припустити, що жертви розглядаються тут як товар і продаються, купуються або використовуються. У всьому світі завжди існував попит на послуги сектора проституції і дешеву працю. Цей попит виріс разом з ростом зарплат у високорозвинених країнах, особливо на ринку некваліфікованої праці – роботи домашньої прислуги, по догляду за людьми похилого віку та хворими в сім’ях, праці в сільськогосподарському секторі, в секторі заготівлі продуктів і будівництві.

Відносини між пропозицією і попитом носять складний характер, вони тісно переплітаються. У той час як традиційна теорія ринку заснована на припущенні, що попит породжує пропозицію, в даному випадку, постійна пропозиція з боку некваліфікованих працівників-мігрантів, які бажають

отримати роботу або пропонують свої послуги, може породжувати попит на подібні послуги і працю, а не навпаки.

Хоча ринки можуть управлятися попитом і пропозицією, існує думка, що вони знаходяться під впливом «інституціональних рамок» або реакції на ринок торгівлі людьми в суспільстві, яка включає культурні змінні, а також наявність і застосування законодавства та ефективне кримінальне переслідування і покарання [2, с.25-27].

Торгівля людьми як бізнес. Злочин, як бізнес, являє собою раціональний вибір з метою збільшення прибутків. Економічні дослідження злочину виходять з припущення, що індивіди вираховують можливості, прибуток, ризики і витрати, а потім приймають рішення. В даному випадку можливості створюються особами, які бажають мігрувати з країн проживання, а також попитом на їхні послуги в країнах призначення. У разі внутрішньої торгівлі людьми, міграція часто здійснюється з бідних сільських областей у фінансово більш благополучні міські райони.

Подібно легальному бізнесу, торгівля людьми орієнтована на отримання прибутку. Торговці також стежать за ринковими цінами та пристосовують свої методи до середовища, в якому вони працюють, і до ситуації на ринку праці. Злочинні організації, на відміну від законного бізнесу, отримують прибуток надаючи незаконні товари та послуги на нелегальних ринках, сприяючи процвітанню тіньової економіки. Разом з тим, у випадку торгівлі людьми експлуатація часто виникає і на легальних ринках – в сільському господарстві, будівництві, секторі домашніх послуг, в сфері громадського харчування тощо. Таким чином, необхідно вивчати торгівлю людьми та їх експлуатацію в рамках законної економічної діяльності та зосередити увагу на економічних умовах (включаючи можливості ринку та його регулювання), які управляють бізнесом в цілому і незаконним підприємництвом (торгівлею людьми) зокрема [2, с. 27-29].

Таким чином, злочинний бізнес торгівлі людьми, безперечно пов’язаний з відмиванням грошей, підробкою документів, віз і іншими видами протизаконної діяльності, наносить збиток як національній безпеці держав, задіяних в ньому, так і міжнародній безпеці в цілому. Наслідком цих процесів є підрив місцевих та міжнародних ринків праці, перешкоди соціально-економічному розвитку, підтримання нестабільності в суспільстві. Потрібно відмітити, що в тих країнах, де погано працюють структури безпеки та спостерігається корупція влади, торгівля людьми процвітає. Складові елементи процесу торгівлі людьми зображені на рисунку 1.1.

Зокрема, ми вважаємо, що торгівля людьми, безумовно, не є лише кримінальним правопорушенням, оскільки негативні наслідки існування даного явища проявляються як в контексті функціонування економіки тієї чи іншої країни, так і в контексті розвитку суспільства загалом.

Так, це явище призводить до втрати жінками репродуктивності і відповідно зумовлює зменшення народжуваності, натомість зростає смертність: прямо через загибель донорів трансплантації і опосередковано через погіршення здоров’я внаслідок виснажливої праці і нелюдських умов існування, погіршується трудовий потенціал через декваліфікацію потерпілих осіб. Наявність негативного явища торгівлі людьми призводить до необхідності витрат коштів на допомогу та реабілітацію жертв, тоді як до найважливіших переваг успішної трудової міграції слід віднести зменшення напруги на ринку праці, значні обсяги інвестицій, які отримує країна завдяки заробітчанству, підвищення платоспроможного попиту завдяки надходженню коштів від заробітчан. Крім того, зовнішня трудова міграція є джерелом досвіду, знань, міжособистісних контактів, школою бізнесу та ринкової поведінки. До того ж, досить болісною для нашого суспільства стає проблема покинутих дітей. Після від’їзду одного з батьків на заробітки перед дитиною постає проблема емоційного дискомфорту, що призводить до таких наслідків, як погане

навчання, затримки в психологічному і соціальному розвитку, вступ до злочинних угруповань.

Рис. 1.1. Торгівля людьми як процес

Джерело: складено автором

Отже, існує ще один аспект дослідження даної проблеми – це «відмивання» грошей в результаті торгівлі «живим товаром». І тут найпопулярнішими є такі методи «відмивання»:

- принесення готівки безпосередньо до фінансових установ (наприклад, банк);
- використання готівки для купівлі активів з наступним їх продажем;
- використання прикриття легального бізнесу для включення готівки у фінансову систему.

З макроекономічної точки зору «відмивання» відіграє істотну роль у розвитку всіх інших нелегальних ринків, оскільки реінвестування ліквідних активів можливе лише після їх відділення від нелегальних джерел. Оскільки банки та інші фінансові установи ведуть облік своїх фінансових операцій, злочинець може здійснити даний процес за допомогою казино, нумізматичного, антикварного та ювелірного магазину, інвестиційної компанії, транспортного агентства тощо. Але все ж таки найбільш популярним залишається метод вивозу «брудних» грошей контрабандою в іншу країну, в якій відсутні закони щодо обмеження крупних операцій з використанням готівки [139, с.10-164].

Отже, торгівля людьми є комплексною проблемою, пов’язаною з широким спектром питань, таких як гендерні відносини, міграція та прикордонний менеджмент, організована злочинність, ринок праці, етнічні та збройні конфлікти. Не існує панацеї, за допомогою якої сектор безпеки може ефективно і остаточно усунути цю проблему, але дотримання прав людини є найважливішим чинником на шляху її розв’язання.

1.2. Термінологічний апарат наукових досліджень явища

Явище торгівлі людьми та їх експлуатації досліджується експертами Міжнародної організації праці (МОП), Міжнародної організації з міграції (МОМ), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ) Організації Об'єднаних націй (ООН), Міжнародного центру розвитку міграційної політики, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». Результати їх діяльності висвітлені в численних дослідженнях (Додаток А). Дані дослідження включають в себе різні складові явища торгівлі людьми – аналіз законодавчої бази України в цій сфері і її відповідність міжнародним документам, виявлення реальної ситуації і масштабів постраждалих осіб, дослідження проблем здоров'я потерпілих від торгівлі людьми, оцінка кількості постраждалих від торгівлі людьми з України, оцінка рівня обізнаності населення з даним явищем тощо.

Зокрема, у проведеному в 2006 році досліджені «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації» організацією «Ла Страда-Україна» за участі Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка вивчалася загальна ситуація щодо становища дітей трудових мігрантів в Україні, досліджувалися зміни, які відбуваються у поведінці, звичках, характері дітей, після від'їзду батьків за кордон на заробітки тощо. Дослідження проводилося у кількох регіонах України (м. Києві, Вінницькій, Луганській, Львівській та Херсонській областях) та включало в себе опитування власне дітей трудових мігрантів та осіб, які опікуються ними за відсутності батьків. В результаті, експертами було відмічено негативні зміни в поведінці дитини: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління, бродяжництво. Проте, працівники соціального оточення схиляються до висновку, що такі випадки, скоріше є винятком [113]. Дане дослідження є досить цікавим,

оскільки вказує на труднощі, які виникають у дітей трудових мігрантів, проблеми в їх розвитку і сприйнятті суспільства, зміні моральних цінностей тощо. Хоча не можна однозначно стверджувати, що ця категорія дітей складає особливу групу ризику, проте спосіб життя деяких таких дітей без належного батьківського нагляду є сприятливим для потрапляння у ситуації торгівлі дітьми.

У дослідженні 2008 року «Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні» [135], яке виконувалося незалежними експертами на замовлення Організації з безпеки і співробітництва в Європі, здійснюється оцінка ситуації, яка склалася у сфері протидії торгівлі людьми в Україні, зокрема стосовно ідентифікації, перенаправлення, допомоги та захисту прав постраждалих від торгівлі людьми. Проводився огляд заходів, які вживалися урядовими установами і громадськими організаціями для вирішення проблем та забезпечення потреб постраждалих від торгівлі людьми. Висновки даного дослідження сформовані на основі інформації, отриманої від ключових національних та регіональних інституцій та від міжнародних організацій, задіяних у боротьбі з торгівлею людьми в Україні. В результаті дослідження сформульовані рекомендації щодо удосконалення механізмів перенаправлення з урахуванням особливостей українського контексту та заходів з розвитку можливостей державних установ та неурядових організацій у рамках національного механізму перенаправлення.

Дослідження «Оцінка кількості постраждалих від торгівлі людьми з України» (результати опубліковані у 2009 р.) [23], проведене за сприяння Міжнародної організації з міграції Р. Гемптоном і Д.Боллом спрямоване на вироблення єдиної оцінки кількості постраждалих від торгівлі людьми з України, оскільки експертні оцінки рівня торгівлі людьми радикально відрізняються одна від одної. Результати дослідження детально проаналізовані у другому розділі.

Крім того, на основі проведеного у 2011 році Міністерством соціальної політики України дослідження «Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми» [53] були представлені відповідні методичні рекомендації в цій сфері. Дані рекомендації спрямовані на інформування спеціалістів щодо виявлення власне ситуації торгівлі людьми, розуміння наслідків перебування в такій ситуації для людини, визначення та врахування особливих потреб постраждалих при наданні їм необхідної допомоги тощо.

Інше важливе дослідження щодо рівня обізнаності населення з явищем торгівлі людьми, яке проводилося на замовлення Міжнародної організації з міграції та включало в себе дві хвилі (2011 та 2013 роки), містить в собі важливі результати, про які мова йтиме у другому розділі дисертаційної роботи.

Актуальним в сучасних умовах є дослідження «Оцінка ризиків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми внутрішньо переміщених осіб в Україні», проведене Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» за фінансової підтримки проекту «Open» (Німеччина). Необхідність даного дослідження викликана наявністю проблем, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, зокрема це пошук роботи та житла. У зв'язку з цим, громадяни погоджуються на будь-які пропозиції працевлаштування. Економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб, відсутність засобів до існування, втрата особистого майна, роботи, неможливість знайти працевлаштування і житло в місцях прибуття сприяє тому, що ця категорія населення стає уразливою групою для потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Основні завдання дослідження полягали в такому: визначання факторів, що сприяють потраплянню у ситуацію торгівлі людьми для ВПО; визначення соціально-демографічних груп серед ВПО, які є найбільш уразливими щодо потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; визначення готовності ВПО до

нелегального працевлаштування; вивчення міграційних настроїв серед ВПО; вивчення ставлення до ВПО інших громадян України (як чинник росту їхніх міграційних намірів тощо).

Дослідження проводилося у період з 29 грудня 2014 року по 12 січня 2015 року шляхом опитування 1000 респондентів серед внутрішньо переміщених осіб, які проживають на інших територіях України (Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області) та 403 респондентів серед внутрішньо переміщених осіб, які повернулися до місць свого проживання (Донецька та Луганська області) [73].

Отже, дослідження показало, що рівень обізнаності серед ВПО щодо проблеми торгівлі людьми досить високий (біля 70%), однак разом з тим 30% респондентів не знали про існування такої проблеми, що робить цю групу уразливою для потрапляння в дану ситуацію. Особи похилого віку (старше 60 років), як чоловіки, так і жінки значно менше знають про проблему торгівлі людьми в порівнянні з більш молодими респондентами (38% пенсіонерів виявилися не обізнаними з існуванням цього явища). Крім того, згідно з результатами опитування, значна кількість респондентів мала досвід нелегального працевлаштування і в Україні, і за кордоном (52,4% серед опитаних ВПО, які повернулися до місць свого попереднього проживання, та 33,9% серед тих, хто проживав на інших територіях України). Міграційні настрої внутрішньо переміщених осіб дещо відрізняються в залежності від їх географічного перебування. Наприклад, відсоток жінок, готових шукати роботу за кордоном серед внутрішньо переміщених осіб, які повернулися в місця свого попереднього проживання, є вищим, ніж серед жінок, які проживали на інших територіях України (12,1% та 10,8% відповідно). Потрібно зазначити, що серед осіб, які повернулися до попередніх місць проживання, більшість планує

шукати роботу в Російській Федерації [73]. Недоліком даного дослідження є те, що опитування проводилося серед жінок та пенсіонерів і не включало опитування чоловіків від 18 до 60 років, які останнім часом все більше стають жертвами трудової експлуатації.

Окремої уваги заслуговують публікації щодо явища торгівлі людьми і його протидії Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Деякі з них уже згадувалися або будуть згадуватися в дисертаційній роботі. Зокрема, цікавим є дослідження «Аналіз торгівлі людьми як бізнес моделі: шлях до більш ефективної протидії злочинності» (2008-2009 рр.). Метою дослідження було виявлення на теоретичному рівні факторів, які надають торгівлі людьми рис кримінального бізнесу і сприяють її поширенню, та розробка рекомендацій стосовно подальшої діяльності вищих посадових осіб, представників громадянського суспільства у сфері ефективної протидії торгівлі людьми. Основою дослідження є аналіз 25 справ (поліцейські звіти, матеріали судових слухань тощо) та опитування експертів у Бельгії, Німеччині, Франції, Італії, Нідерландах, Російській Федерації, Таджикистані, Великій Британії, США та Узбекистані [158]. Позитивним моментом дослідження є те, що в ньому приділяється велика увага економічним і соціальним аспектам даної проблеми. Проте найменш вивченою складовою в даному процесі залишається прибуток, який отримується в результаті торгівлі. Не досить зрозумілим є подальше використання отриманих коштів: реінвестиції в цілях розширення торгівлі людьми, підтримка відповідно високого способу життя торговців, інвестування в законні види підприємництва в країні походження торгівця або поєднання усіх варіантів.

У праці «Trafficking in Human Beings and Organized Crime: A Literature Review» канадських науковців Крістіни Брюкерт (Christine Bruckert) та Колет Парент (Colette Parent) [163] зазначається, що єдиного підходу до визначення поняття «торгівля людьми» поки що не існує, так як і не існує єдиної

теоретичної бази щодо аналізу структури та емпіричних досліджень з цього питання. Так, багато дослідників, вивчаючи цю проблему, обмежуються описом самого явища, його учасників, маршрутів, наслідків та механізмів протидії, тоді як інші пропонують свої підходи для вирішення даної проблеми і вважають, що на цьому можна поставити крапку. Наприклад, якщо торгівлю людьми розглядати з точки зору морального злочину, міграції або проблеми громадського порядку, то і заходи протидії будуть включати лише контроль і покарання. Основними причинами поширення явища торгівлі людьми, відповідно до даної роботи, є інтенсифікація глобалізаційних процесів за останні 30 років, фемінізація міжнародної міграції, посилення диспропорцій в економічному розвитку країн тощо. В роботі акцентується увага на аналізі торгівлі людьми з точки зору організованої злочинності, що, на нашу думку, є дещо обмеженим. Крім того, мова йде, в основному, про торгівлю жінками, що також є завузьким.

У дисертаційному дослідженні «The “Modern Day» Trade In Human Beings: How Historical Experience Influences The Contemporary Trafficking in Persons» Джона Пікареллі (John T. Picarelli) [164] аналізується еволюція явища від звичайної торгівлі рабами до організованої торгівлі людьми на прикладі таких країн, як США, Швеція та Італія. В роботі зазначається, що історичний аналіз дає змогу виділити чотири фактори, які завжди, у всі часи сприяли виникненню і поширенню торгівлі людьми, це – економічні умови, ідеологічна позиція, державна політика та організаційні зміни в міжнародних відносинах. Зокрема зазначається, що торгівля людьми на сучасному етапі є заключною формою еволюції работоргівлі як такої.

Праця «The Trafficking Of Persons: National And International Responses» Кімберлі Маккабе (Kimberly A. Mc.Cabe) [166] є цікавою тим, що в ній дається огляд і аналіз проблеми торгівлі людьми не з точки зору лише сексуальної експлуатації жінок та підлітків, а й з точки зору трудової експлуатації і

чоловіків, і жінок. В іншому дослідженні «Trafficking In Persons In Latin America And The Carribean» Клер Рібандо Сілке (Clare Ribando Seelke) [162] пояснюється різниця між такими явищами як власне торгівля людьми, контрабанда людей та нелегальна міграція. Також в даній роботі досить детально аналізується ситуація із торгівлею дітьми в країнах Латинської Америки та Карибського басейну. «Trafficking In Human Beings. Modern Slavery» – дослідження Сильвії Скарпа (Silvia Scarpa) [174], в якому основна увага приділяється протидії торгівлі людьми та захисту постраждалих осіб на міжнародному рівні. В роботі також дається детальний інституційний аналіз та огляд законодавства щодо протидії торгівлі людьми у країнах Західної Європи. Актуальним є дослідження «Human Trafficking Around The World» Стефані Хепбурн та Ріти Сімпсон (Stephanie Hepburn, Rita J. Simon) [175]. В даній публікації висвітлюються всі аспекти торгівлі людьми в розрізі тих країн, для яких вони є найхарактернішими. Так, питання оформлення робочих віз та незаконні «лазівки», які спрощують цю процедуру, розглядається на прикладі США, Японії та Об'єднаних Арабських Еміратів; збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та біженців, які утворюють групу ризику, аналізується в межах Колумбії, Іраку та Сирії; прояв гендерної нерівності показано на прикладі Ірану; існування соціальної ієрархії як чинника, що сприяє даному явищу, охарактеризовано на прикладі Індії, Нігеру та Китаю; продаж органів як один із видів трафікінгу показано на прикладі Польщі тощо. Незважаючи на ряд питань, які розкриваються у відповідних дослідженнях та публікаціях, економічна складова залишається слабкою їх стороною, як, в принципі, і більшості українських джерел.

Огляд використаної літератури дає змогу зробити деякі висновки щодо ступеня висвітлення явища торгівлі людьми різними джерелами. Так, основні теоретичні положення досліджуваної сфери та механізми протидії розкриваються в численних публікаціях ОБСЄ [40; 53; 75; 134], сучасний стан

торгівлі людьми, динаміка цього процесу та надання допомоги постраждалим розкривається у звітах досліджень МОМ [48; 72; 154; 23]. Міжнародний правозахисний центр «Ла Страда-Україна» у своїх публікаціях зосереджує увагу на таких аспектах торгівлі людьми, як соціальна профілактика, протидія та запобігання, діяльність держави в цьому напрямку тощо [5; 33; 51; 56; 130; 182]. Зокрема, роботи Катерини Левченко (президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна») [21; 43; 44; 138] стосуються державної політики протидії торгівлі людьми, аналізу самої проблеми, гендерної нерівності та сексуальної експлуатації жінок.

Крім того, особливості явища торгівлі людьми, його прояви, форми та еволюція висвітлюються у працях Є. Луценка [46], В. Биковець [3], Є. Скулиш [128], С. Абрамова, І. Усанова [1], А. Сьолькнера [135], Д. Маршавіна [48], С. Лов'як [45] і ін. Тенденції торгівлі людьми в Україні описані у працях О. Позняка [76; 170], А. Алєксєєвой, Ю. Галустяна, І. Шваб [131], М. Романюка [122; 173], О. Овчиннікової [58], а саме з економічної точки зору дана проблема розглядається Ю. Раковською [121], Є. Скулиш [128], А. Ароновіц, Г. Тоерман, Є. Тюрикановою [2].

Протидії торгівлі людьми приділяється значно більше уваги. Наприклад, дане питання розкривається у роботах М. Васильєвої [152], М. Вербенського [5], О. Кириченко [33], Л. Ковальчук [52], О. Бандурка [55], Т. Проценко [117]. Крім того, більш ґрунтовні заходи щодо боротьби з торгівлею «живим товаром» приведені в численних звітах міжнародних організацій [75] та інститутів [39, 126], урядових інститутів [12, 25, 26, 29, 78], неурядових організацій [22, 28, 51].

Аналіз законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні здійснили О. Козаченко [36], О. Бандурка [55], Р. Хавеман [154], Л. Коваль [35]. В свою чергу численними Постановами Кабінету Міністрів України [78; 84; 75; 87; 91; 92; 93; 96; 100; 101; 103; 110; 111] визначаються суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми та відведені їм функції,

встановлюється порядок надання статусу особам, які постраждали від торгівлі людьми та виплати одноразової матеріальної допомоги постраждалим, визначаються центри реабілітації для постраждалих осіб тощо.

На рівні кандидатських дисертацій проблему протидії торгівлі людьми в різні роки в Україні досліджували В. О. Іващенко («Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми», 2000 р.); Я. Г. Лизогуб («Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження», 2003 р.); О. О. Володина («Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину)», 2003 р.); А. М. Орлеан («Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми», 2003 р.); Т. І. Возна («Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми» 2003 р.); В. М. Підгородинський («Відповідальність за торгівлю людьми згідно з кримінальним законодавством України», 2005 р.).

Можна визначити, що дослідження проблеми торгівлі людьми в сучасному світі відбувається з двох позицій – кримінальної та соціально-економічної (рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Схема дослідження торгівлі людьми з точки зору різних підходів

Оскільки предметом даного дослідження є соціально-економічний аспект цього явища, основну увагу зосереджено саме на ньому, а не на юридичній стороні питання.

Торгівля людьми як явище соціального характеру нерозривно пов'язана із життям соціуму та має комплексний характер.

Загальновизнане міжнародною спільнотою визначення «*торгівлі людьми*» наводиться у Протоколі ООН «Про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї», який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Визначення даного терміну зосереджується на діях кримінального угруповання, задіяного у процесі торгівлі людьми. В даному документі зазначено, що злочин вважається здійсненим незалежно від факту перетину державного кордону. Тобто, мова йде як про зовнішню, так і про внутрішню торгівлю людьми. Зокрема, у ст. 3 Протоколу зазначається:

«*Торгівля людьми* означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або утримання людей шляхом погрози, силою або із застосуванням інших форм примусу – викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або делікатністю становища, шляхом підкупу у вигляді платежів або вигід, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів» [21, с.10; 171]. Подібні визначення містяться і в інших міжнародних документах, зокрема, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Плані дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми.

Так, відповідно до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, *«торгівля людьми»* означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи

інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів [39]. Дані визначення, на нашу думку, досить чітко розкривають сутність самого явища, його складові елементи та форми, яких воно може набувати. Крім того, вони включають економічний аспект цього виду незаконної діяльності та вказують на наявність корупційної складової.

Відповідно до ст. 124-1 попередньої редакції Кримінального кодексу України, визначення «торгівля людьми» трактувалося наступним чином: «*Торгівля людьми* – це відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації праці» [42]. Проте, ст. 149 чинного Кримінального кодексу України дає принципово нове визначення цього злочину: «*Торгівля людьми* – це продаж, інша оплатна передача людини та здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці» [41]. Український варіант дефініції чітко акцентує увагу на економічній вигоді від торгівлі

людьми, що, відповідно до предмету нашого дослідження, характеризує трафікінг не лише як кримінальний злочин, а й елемент тіньової економіки, бізнес, ринок. Термін, про який йдеться у ст.149 Кримінального кодексу, має один недолік, оскільки він характеризує саме зовнішню торгівлю людьми, тоді як мова про внутрішню торгівлю не йдеться. При цьому попередня редакція Кримінального кодексу України включала як зовнішню, так і внутрішню торгівлю людьми.

Загалом більшість визначень трактуються або з точки зору організованої злочинності, або криміналізації процесу торгівлі людьми. В останніх дослідженнях цього явища йдеться про зміну тенденцій в організації торгівлі людьми. Так, наслідки міграцій, пов'язані з примусовою працею, включаючи сексуальну експлуатацію, не завжди пов'язані з вербуванням у країні походження. Особливо мова йде про ті країни, виїзд до яких не супроводжується посередницькою допомогою, наприклад Росія. Саме у країні призначення відбувається організація експлуатації, до якої люди їдуть самостійно, а тому дане явище не пов'язане з вербуванням у країні походження. Тому, сучасне визначення поняття «торгівля людьми» охоплює не усі аспекти цього злочину. Крім того, недосконаліть визначення цього поняття в українському законодавстві призводить до невизначеності у трактуванні ситуацій, пов'язаних з іншими механізмами організації примусової праці.

Розглядаючи дане питання з економічної точки зору, необхідно звернути увагу власне на поняття *торгівлі*. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке його визначення: «*торгівля* – це купівля й продаж товарів» [4, с. 1257]. Відповідно до тлумачного словника сучасних товарознавчих термінів, – це «вид економічної діяльності у сфері товарообміну і просування товарів від виробника до споживача у формі купівлі-продажу та надання пов'язаних з цим послуг» [119, с. 141]. Економічна енциклопедія визначає торгівлю як «форму обміну продуктами праці й послугами, що

історично зумовлена виникненням і розвитком товарного виробництва» [16, с. 659].

В свою чергу, *товар*, як основний об'єкт торгівлі – це «будь-який предмет комерції або торгівлі» [4, с. 1255]. Термін «*живий товар»,* відповідно до великого тлумачного словника сучасної української мови, стосується «людей, якими торгували й торгують в експлуататорському суспільстві», тобто це особи, які можуть бути предметом купівлі-продажу [4, с.159]. Економічна енциклопедія визначає товар як «продукт праці, що задовольняє певну потребу людини та виготовлений для обміну» [16, с. 658]. Крім того, «товар – будь-який продукт виробничо-економічної діяльності; об'єкт купівлі-продажу, ринкових відносин між продавцями і покупцями» тощо [120,с. 387].

Авторська дефініція «живого товару» висвітлює економічну сторону цього поняття. ***Живий товар*** розглядається як об'єкт, відповідно до якого застосовуються дії купівлі-продажу між продавцями та покупцями з метою отримання прибутку.

Потрібно зазначити, що такі види незаконної діяльності, як наркобізнес, контрабанда, підробка грошових засобів, торгівля людьми тощо належать до такої сфери тіньової економіки, як економіка організованої злочинності [136].

Разом з тим, перебіг торгівлі людьми у конкретному суспільстві залежить від параметрів соціальних процесів. На поширення торгівлі людьми впливають рівень життя та соціального захисту населення, ситуація на ринку праці, освіченість населення.

Відповідно, ***торгівля людьми*** розглядається нами як вид економічної діяльності, що формується в конкретних соціально-економічних умовах і функціонує у тіньовій сфері ринкового середовища, полягає у задоволенні потреб споживача та отриманні прибутку постачальником в результаті процесу купівлі-продажу «живого товару». Торгівля людьми є соціально-економічним

процесом, пов'язаним з іншими складовими соціально-економічного і демографічного розвитку.

Як уже зазначалося, торгівля людьми може відбуватися як в межах однієї країни (*внутрішня торгівля людьми*), так і за участі декількох країн (*транснаціональна торгівля людьми*). ***Внутрішня торгівля людьми*** – це торгівля, яка відбувається в межах однієї країни. Розвиток явища внутрішньодержавної торгівлі людьми спричинений значними відмінностями в економічному розвитку регіонів (аграрні та промислові регіони, депресивні регіони з високим рівнем безробіття і великі міста з можливостями сезонної роботи тощо) та майновим розшаруванням населення. ***Транснаціональна торгівля людьми*** – це процес переміщення «живого товару» від постачальника до споживача за межі державних кордонів з метою отримання прибутку внаслідок транснаціоналізації злочинності під впливом глобалізації та інтернаціоналізації міжнародних відносин.

Під ***групою ризику*** ми розуміємо категорію людей, соціально-економічний та психологічний стан яких за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті, та частіше інших потрапляють в тенета торговців людьми. ***Регіон ризику*** – це територія або адміністративна одиниця країни, соціально-економічні характеристики якої є сприятливими для вчинення дій стосовно купівлі-продажу людини.

Потрібно зазначити, що поняття «торгівля людьми» складається із трьох самостійних частин: злочинні дії, засоби, що використовуються для вчинення дії та цілі (експлуатація). Крім того, існує багато синонімів цього терміну. Наприклад, – торгівля живим товаром, «біле рабство», трафікінг (від англ. trafficking) тощо.

Конвенція ООН [37] визначає *рабство* як стан чи становище людини, стосовно якої здійснюються деякі або всі повноваження, притаманні праву

власності. Таким чином, витікає інше поняття – «*рабська праця*» – одна із форм експлуатації людини, при якій експлуатована особа виконує трудову діяльність, знаходячись у стані рабства або в положенні дії, звичаїв чи соціальних інститутів, схожих з ним [139, с. 30]. З іншої точки зору *рабством* вважаються ситуації, в яких наявним є факт *боргової кабали* (становище або стан, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці, залежної від нього особи, якщо обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений) [21, с.178]. В даних визначеннях наголошується на факті примушування особи до праці, проституції тощо всупереч її волі та порушуючи її права. Тобто можна сказати, що поняття «рабство» та «рабська праця» місять ключові елементи, які в подальшому використовуються для трактування основних форм торгівлі людьми.

Як уже зазначалося, торгівля людьми може бути наслідком *трудової міграції* – пересування людей у пошуках роботи або кращої роботи [3, с.11]. За визначенням МОМ *зовнішня трудова міграція* – це переміщення особи з метою працевлаштування в інші країни, а *внутрішня трудова міграція* – це переміщення особи з метою працевлаштування в інші населені пункти в межах однієї і тієї самої країни (не враховуючи маятникової міграції, що дозволяє щодня повертатися додому) [65]. Зокрема, *мігрант з неврегульованим статусом* – це особа, що здійснює нелегальну міграцію [21, с.176], а *нелегальна міграція* – це незаконний перетин національних кордонів в пошуках джерел праці та життя [129, с.259]. Відповідно до цього, *незаконний ввіз мігрантів* – забезпечення (з метою одержання, прямо або опосередковано, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди) незаконного в'їзду до держави учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території [116].

Як форму контролю над жертвами застосовують різного роду насильство. *Насильством* вважається застосування певною соціальною групою різноманітних форм примусу по відношенню до інших груп з метою надбання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи інших привілеїв [21, с. 176]. Тому*, жертва* – особа, що постраждала від насильства, нещастя, невдачі [21, с.174]. Конвенція Ради Європи визначає *жертву* як будь-яку фізичну особу, що є об'єктом торгівлі людьми [39]. *Особа, яка постраждала від торгівлі людьми* – будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою відповідно до положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [114, с. 9].

Отже, торгівля людьми передбачає вчинення низки дій.

1). Вербування – наймання, набір для яких-небудь робіт, залучення до якої-небудь діяльності, у тому числі протиправної, залучення до складу якої-небудь організації, у тому числі діяльність якої заборонена законом [21, с.173]. *Вербування* – це залучення особи до праці або надання послуг на певних умовах, як правило, за грошову винагороду [3, с.23]. Відповідно, *вербувальник* – людина, яка займається вербуванням [21, с.173]. Крім того, існує таке поняття як *трефікер* (*переправник*) – особа або група осіб, які (у випадку торгівлі людьми) продають інших осіб чи особу [21, с.179].

Розглянемо детальніше основні способи вербування людей.

- *Працевлаштування за кордоном.* Багато людей з метою працевлаштування за кордоном звертаються за послугами до посередницьких фірм, які досить часто діють у сфері тіньового бізнесу й використовуються транснаціональними злочинними угрупованнями. Зазвичай такі фірми не мають ліцензії Державної служби зайнятості населення, вони добре обізнані з ситуацією на ринку праці та оформлюють необхідні документи та фіктивні запрошення для працевлаштування в іноземних країнах. Перелік суб'єктів господарської

діяльності, які мають ліцензію на посередництво у працевлаштуванні за кордоном, є на офіційному сайті Державної служби зайнятості [74].

- *Шлюбні оголошення в ЗМІ.* Вербувальники «живого товару» під виглядом модельних та шлюбних агентств заманюють потенційних жертв, використовуючи друковані і електронні засоби масової інформації та Інтернет. Шлюбні бюро не завжди перевіряють біографії своїх клієнтів-чоловіків, хоча деякі з них мають у минулому зареєстровані випадки домашнього насильства або судимості.
- *Туристичні візи.* Часто особи, які бажають працевлаштуватися за кордоном, виїжджають туди через послуги туристичних агенцій, «комерційна діяльність» яких полягає у відшукуванні «клієнтів» для виїзду, отримання від них коштів за оформлення виїзних віз та надання транспортних послуг [128, с. 47-49].
- *Навчання за кордоном*. Молодих людей запрошують на навчання, стажування чи на практику в іншу країну, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами.
- *Система «au-pair» (з французької - няня)*. У світі ця система практикується з 1960 року, а для України стала доступною кілька років тому. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дитиною, виконання домашніх справ і відвідування мовних курсів [21, с.19-24]. Іншими методами вербування є пошук вербувальниками жінок та чоловіків у кафе, барах, нічних та дискоклубах, на ринках тощо; вербування через неформальні кола сімей та друзів; оформлення фіктивних шлюбів, викуп дітей в опікунів чи батьків та навіть викрадення людини.

2). Перевезення або транспортування – це дії, спрямовані на зміну місця перебування жертви. Зазвичай, переміщення здійснює вербувальник, але це

можуть робити й інші особи. Також воно може бути пов'язане з перетином кордону, але може відбуватися в межах країни або одного регіону [114, с.14].

Основні *види в'їзду* до країни транзиту/призначення:

- прихований – незаконний в'їзд (без відповідних документів) транспортними засобами, у схованках, у контейнерах, пішки і т.п.;
- відкритий – використовуючи підроблені документи на в'їзд/виїзд, посвідчення особи або при наявності справжніх, дійсних документів, але які мають інше призначення (туристична або студентська віза тощо) [114, с.14].

3). Передача – купівля-продаж чи обмін «живого товару».

4). Експлуатація – безоплатне привласнення результатів чужої праці [21, с.174]. Як вже зазначалося, основними способами експлуатації є примусова праця, сексуальна експлуатація, донорство органів, використання у збройних конфліктах, жебракування тощо.

Відповідно до статті 2.1 Конвенції МОП № 29 «Про примусову працю», *примусова або обов'язкова праця* – це «будь-яка робота або служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» [38]. «*Примусова праця* – виконання робіт чи надання послуг у ситуації, коли особа працює проти бажання, заробітна плата виплачується лише частково або зовсім не виплачується» [21, с.177]. Тобто, можна сказати, що поняття «примусова праця» та «рабська праця» в деякій мірі є схожими між собою, проте основною відмінністю «примусової праці» є можливість отримання особою часткової оплати праці.

Ознаками примусової праці є:

- насилля фізичного чи сексуального характеру або погроза його застосування;
- неправдиві обіцянки стосовно виду та умов праці, обман тощо;
- штучно створена заборгованість;

- створення фальшивих рахунків;
- зниження вартості наданих послуг чи виконуваної роботи;
- утримання заробітку або повна його невиплата;
- вилучення документів, що посвідчують особу;
- ув'язнення або погроза ув'язнення та інше обмеження свободи дій, погроза ізоляції;
- погроза або виказання органам влади (міграційним службам, поліції тощо);
- погроза або позбавлення зайнятості чи недопущення працевлаштування в майбутньому;
- погроза або позбавлення прав та пільг;
- погроза або позбавлення їжі чи притулку;
- погроза або переведення на роботу з гіршими умовами [3, с.19].

Відповідно до статті 149 Кримінального Кодексу України*, сексуальна експлуатація* – це «один з видів експлуатації праці людини, зокрема в галузі проституції (здійснення природних статевих актів, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинення будь-яких інших дій сексуального характеру з метою отримання доходів, а не на основі приязні чи особистої симпатії) чи в суміжних з нею сферах» [42]. *Проституція* визначається як «продаж свого тіла (головним чином жінками)» [21, с.177]. Визначення «сексуальна експлуатація» відповідно до Кримінального кодексу є недосконалим, оскільки втрачає факт примусу. Скажімо, якщо жінка була продана до сексуального бізнесу і отримувала гроші, – в якій ситуації її потрібно вважати потерпілою? Який розмір «зароблених» нею грошей буде відповідати ситуації «експлуатації», а який – ні? Чи жінку вважати потерпілою тільки в тому випадку, коли вона взагалі не отримувала гроші? Тому, доречніше використовувати поняття «торгівля людьми з метою примусового використання в проституції та сексуальному бізнесі».

Одним із видів експлуатації є примусова участь жертви у злочинних діяннях. *Втягнення у злочинну діяльність* – це «дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчиненні з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах» [42]. При цьому, відповідно до Кримінального кодексу України характер злочину, у вчинення якого втягується особа, а також виконувана нею роль для кваліфікації діянь винного значення не мають, проте на нашу думку ці аспекти необхідно конкретизувати, щоб уникнути плутанини в ідентифікації жертв від даного виду експлуатації.

Використання у збройних конфліктах – «використання особи для виконання нею бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав тощо» [42].

Ознаки торгівлі людьми зазначені у публікаціях ОБСЄ стосовно даної теми. Люди, що виявилися жертвами можуть:

- вважати, що вони повинні працювати проти своєї волі;
- бути не в змозі залишити місце своєї роботи;
- проявляти ознаки того, що їх переміщення контролюється;
- вважати, що їм не можна залишити своє місце знаходження;
- відчувати страх або занепокоєння;
- піддаватися насиллю або загрозі насилля по відношенню до себе або членів своєї родини чи близьких;
- мати травми, які за зовнішнім виглядом свідчать про насильницькі дії;
- мати травми чи фізичні дефекти, які є свідченням певних видів робіт чи застосування заходів контролю;
- відчувати недовіру до влади;
- піддаватися погрозам передачі представникам влади;
- боятися відкрито говорити про свій імміграційний статус;

- не мати при собі паспорта чи інших документів, які посвідчують особу та дають дозвіл на в’їзд або виїзд;
- мати підроблені документи, які посвідчують особу та дають право особі на в’їзд або виїзд;
- знаходитися в будь-якому місці, яке може використовуватися в цілях експлуатації людей, або бути пов’язаним з таким місцем;
- не володіти місцевою мовою;
- не знати адреси, за якою вони працюють чи живуть;
- дозволяти іншим людям говорити від їх особи за прямого контакту;
- діяти таким чином, ніби вони отримали інструкції від іншої особи;
- вимушені працювати на певних умовах;
- підлягати дисциплінарному покаранню;
- бути не в змозі обговорювати умови роботи;
- отримувати низьку заробітну плату за свою працю або ж не отримувати її зовсім;
- не мати доступу до зароблених ними коштів;
- протягом довгого періоду часу працювати в умовах занадто довгого робочого дня;
- не мати вихідних;
- проживати в злиденних чи в незадовільних умовах;
- не мати доступу до медичного обслуговування;
- мати обмежене коло спілкування або взагалі не мати такого;
- підтримувати обмежені контакти зі своїми сім’ями та іншими людьми поза середовищем їх безпосереднього місцезнаходження;
- бути не в змозі вільно спілкуватися з іншими людьми;
- думати, що вони пов’язані борговими обов’язками;
- знаходитися в залежному стані;

- бути родом із тих місць, про які відомо, що вони є джерелами торгівлі людьми;
- знаходитися в ситуації, коли їх проїзд в країну призначення оплачений посередниками, яким вони повинні оплатити витрати своєю працею або наданням послуг в країні призначення;
- діяти, виходячи із помилкових міркувань [75].

Останнім часом жертвами торгівлі людьми стають діти. Організація з безпеки і співробітництва в Європі відмічає основні характеристики дітей-жертв даного явища. Зокрема, діти, які стали жертвами торгівлі людьми, можуть:

- не мати доступу до своїх батьків чи опікунів;
- виглядати заляканими або вести себе таким чином, що не відповідає типовій поведінці дітей їхнього віку;
- не мати друзів-однолітків поза межами їх роботи;
- не мати доступу до освіти;
- не мати часу для ігор;
- проживати окремо від інших дітей і в незадовільних умовах;
- харчуватися окремо від інших «членів сім'ї»;
- отримувати в якості їжі лише недоїдки;
- займатися невідповідною дітям роботою;
- здійснювати поїздки без супроводу дорослих;
- здійснювати поїздки з групою людей, які не є їх родичами [75].

Експлуатація дітей також має свої види. Наприклад, ст. 149 Кримінального Кодексу України вказує на *усиновлення чи удочеріння в комерційних цілях*. Це означає «оформлення спеціальним юридичним документом встановлення батьківської опіки над дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою подальшого їх використання для отримання доходів (у жебракуванні, заняттi азартними іграми чи для подальшого

укладення щодо них угод, пов’язаних з фактичною передачею права власності)» [42].

«Комерційна сексуальна експлуатація дітей – комерційна угода, в якій одна чи більше сторін отримує зиск у вигляді грошей, товарів чи послуг від сексуальної експлуатації особи у віці до 18 років. Комерційна сексуальна експлуатація дітей включає в себе дитячу проституцію, порнографію та торгівлю дітьми. До неї також відносять дитячий секс-туризм та ранні шлюби» [21, с.18]. В даному випадку факт оплати чи винагороди відрізняє комерційну сексуальну експлуатацію дитини від сексуальної експлуатації.

«Дитяча проституція – використання дитини з метою сексуальних дій для отримання оплати чи іншої винагороди у будь-якій формі» [21, с.18]. Визначення поняття «дитяча проституція» в законодавстві України відсутнє. Усупереч міжнародним стандартам, відповідно до яких відповідальність за дитячу проституцією несуть саме ті особи, які втягнули дітей до такої діяльності, або ті, які користуються такими послугами, національне законодавство дозволяє притягувати до адміністративної відповідальності за заняття проституцією саму дитину, яка досягла 16-річного віку. Це підкріплює негативне ставлення до дітей, залучених до проституції, як з боку правоохоронних органів, так і суспільства в цілому.

«Дитяча порнографія – будь-яке, незалежно від форми, виставляння дітей, що беруть участь в реальних чи умовних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини із сексуальними намірами» [21, с.18].

«*Дитячий секс-туризм* – вид сексуальної експлуатації дітей, що може використовуватися як громадянами країни, так і іноземцями переважно в курортних, прикордонних містах з метою отримання дешевих сексуальних послуг» [21, с.18].

Недооцінка феномену сексуальної експлуатації дітей та таких її форм як дитяча проституція, порнографія та секс-туризм в Україні зумовлена в першу

чергу тим, що слово «дитячий» асоціюється із використанням у сексуальних цілях саме дітей у віці 5-10 років. На практиці ж найчастіше сексуальні послуги надаються підлітками у віці 15-17 років, вік яких надзвичайно складно визначити, тому що виглядають вони значно старшими. Тож юридично, такі особи є дітьми, вплив на їхню психіку від залучення до сексуальної індустрії є шкідливим, але сприймає їх суспільство як дорослих, тому такі факти не пов'язуються із насильством над дітьми.

Поширення набувають і *ранні шлюби,* в яких беруть участь діти та підлітки, яким ще не виповнилося 18-ти років [21, с. 19]. Загалом у світі кількість хлопців у ранніх шлюбах є значно меншою, ніж кількість дівчат. Наприклад, щороку 14 млн. осіб жіночої статті виходять заміж у віці до 18 років, а у країнах, які розвиваються, кожна сьома дівчина виходить заміж до 15 років [157]. Ранні шлюби, у деяких випадках, можуть бути одним із способів вербування дітей для подальшої їх експлуатації.

Територіальний аспект поширення явища торгівлі людьми передбачає розподіл країн-учасниць на ті, які створюють пропозицію «живого товару», ті, які ним «користуються» та транзитні країни. *Країна постачання* – країна, де особа проживала до того, як мігрувала чи була продана. В. Биковець, Р. Курінько, Д. Маршавін говорять про *країну походження мігрантів* як країну, яка веде політику експорту робочої сили, або з якої активно виїздять мігранти з огляду на ряд чинників, які визначають пропозицію робочої сили. На їх думку, *країною призначення мігрантів* є країна, яка веде політику залучення робочої сили ззовні, або в яку в'їжджають мігранти з огляду на ряд чинників, які визначають попит на робочу силу. *Країна призначення* – країна, в якій проживає особа після міграції чи після того, як була продана [3, с.11-12]. *Країна транзиту* – країна, через яку пролягає маршрут з країни постачання до країни призначення [21, с.174]. Дана класифікація є умовною, оскільки деякі держави (як уже зазначалося) можуть поєднувати в собі кілька ролей.

Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» *боротьба з торгівлею людьми* визначається як «система заходів, що здійснюється в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності» [114, с.9]. У такому розумінні боротьба з торгівлею людьми розглядається лише в контексті боротьби зі злочинністю та не включає забезпечення належного захисту та подальшу підтримку постраждалих.

«Протидія торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми» [114, с.10]. І, відповідно, *попередження торгівлі людьми – «*система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що призводять до торгівлі людьми» [114, с.9]. Для створення ефективної та реально діючої системи протидії торгівлі людьми необхідним є застосування системного підходу до розв'язання зазначеної проблеми.

Відома діяльність низки міжнародних організацій, котрі займаються цими проблемами, наприклад, – ООН, ЄС, ОБСЄ. Уже згадувалося, що в Центральній і Південно-Східній Європі працює неурядова організація «Ла Страда». Але, їх увага приділена, головним чином, допомозі жертвам работоргівлі: виявлення, оформлення необхідних документів, відправлення на батьківщину, матеріальна допомога.

Змінити становище може лише спільна боротьба з корінними причинами цього явища, а саме – вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Крім того, цьому сприятиме зміцнення всіх рівнів державної влади, досягнення стабільності, налагодження роботи прикордонних та імміграційних служб тощо.

Слід зазначити, що на даний момент не вистачає повних баз даних щодо масштабів торгівлі. Через нелегальний характер цього виду діяльності і різноманітність її форм, основна маса даних несистематизована та фрагментарна. Джерелами інформації є поліцейські протоколи, судова статистика, інформація від неурядових організацій. Але, знову ж таки, стосується вона, в основному сексуальної експлуатації жінок. Дані відносно дітей та чоловіків досить бідні. Для того, щоб вирішити цю проблему, необхідний уніфікований підхід до збору даних, міжнародний обмін та єдина методологія їх обробки.

Соціально-економічна природа торгівлі людьми пов’язана з науково-технічним прогресом, економічною глобалізацією, трудовою мобільністю, економічними змінами, ескалацією злочинності, корупцією, бідністю, особливо жіночою, сегрегацією на ринку праці, обмеженістю доступу численних груп населення до ефективної зайнятості, освіти, соціального захисту тощо. Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки. Тільки всебічне й комплексне дослідження факторів причинного комплексу торгівлі людьми може сприяти протидії цьому негативному явищу.

Як відомо, наукові методи розглядають як сукупність прийомів встановлення параметрів, структури, інших характеристик досліджуваних об'єктів, що включають в себе способи дослідження феноменів, систематизацію, коригування нових і отриманих раніше знань.

В дослідженні проблем торгівлі людьми використовуються як загальнонаукові, так і специфічні методи. Специфіка соціально-психічної діяльності вимагає розробки й застосування спеціальних методів її пізнання та формування.

Так, в роботі проблематика міграційних процесів та торгівлі людьми досліджується за допомогою загальних методів пізнання, що дає змогу визначити основні теоретичні моменти, закономірності розвитку даних процесів та визначити їх чинники. Для узагальнення та уточнення розуміння соціально-економічної природи і сутності торгівлі людьми, її тенденцій та особливостей використовуються методи: аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

Відсутність адекватної офіційної статистики щодо торгівлі людьми та неможливість налагодження статистичного обліку цього процесу актуалізували проведення вибіркових обстежень та адаптацію отриманих матеріалів для характеристики цього надзвичайно складного соціально-економічного процесу. Отримати достовірні дані можна шляхом підвищення вимог до організації вибіркового обстеження (формування вибіркової сукупності, інструктування інтерв'юерів, формування запитань анкети, ускладнення логіки їхнього викладу тощо).

Для вивчення торгівлі людьми використовують такі різновиди опитування :

- анкетування – письмове заочне опитування;
- інтерв'ю – усна бесіда, очне опитування;
- експертне опитування – передбачає отримання відповідей від компетентних осіб.

При розгляді проблеми торгівлі людьми не можна керуватися будь-яким одним показником, тільки комплексний аналіз соціально-економічних умов може дати більш-менш чітке уявлення про її фактори.

Всередині XX століття з'явився потужний інструмент наукових досліджень – математичне моделювання. Взагалі кажучи, модель – це певний «замінник» об'єкту дослідження, що відображає у прийнятному для дослідника вигляді всі найважливіші параметри і зв'язки досліджуваного об'єкту. Необхідність у побудові моделі з'являється у випадках, коли об'єкт

дослідження недоступний для безпосереднього вивчення, а також у випадку його складності, багатопараметричності.

Математичні моделі для їх побудови не потребують фізичного чи технічного втілення. Вони конструюються самим лише дослідником і мають вигляд математичних формул, записаних на папері.

Для вивчення таких складних і багатопараметричних об'єктів, як людина, людське співтовариство, робляться численні спроби моделювання різного роду – з метою дослідження людських відчуттів, прогнозування індивідуальної чи колективної поведінки, ставлення до ризику тощо. Таким чином, за допомогою математичного моделювання можна ефективно досліджувати різні аспекти проблеми торгівлі людьми на високому науковому рівні.

Аналіз торгівлі людьми в соціально-демографічному та соціально-економічному контексті передбачає виявлення взаємозв'язків між нею та іншими процесами. Проведення такої оцінки може бути здійснено за допомогою кореляційного аналізу. Так, в роботі використовувався кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між основними економічними показниками, показниками ринку праці держави та інтенсивністю міграційного вибуття населення (розділ 3), розрахунки підтверджують, що погіршення економічної ситуації в державі сприяє зростанню рівня безробіття населення, зниження його доходів, а значить – веде до міграційного відпливу з метою працевлаштування в регіонах і країнах, котрі є економічно більш успішними.

Одним з методів економіко-математичного дослідження виступає факторний аналіз. Сутність методів факторного аналізу полягає в переході від опису деякої множини досліджуваних об'єктів, заданої великим набором непрямих безпосередньо вимірюваних ознак, до їх опису меншим числом максимально інформативних глибинних змінних, що відображають найбільш істотні властивості явища.

Найбільш впливові фактори можна оцінити за допомогою множинної регресії. Використання даного методу дозволило автору здійснити моделювання залежності злочинності у сфері торгівлі людьми від негативних соціальних явищ: побудовано регресійні моделі, де за результативний показник взято кількість злочинів з торгівлі людьми та кількість виявлених постраждалих осіб, а за чинники – показники негативних соціальних явищ. Верифікація отриманих моделей демонструє високий рівень надійності, однак неможливість охопити всі чинники торгівлі людьми та неадекватність статистичного забезпечення аналізу цього процесу не дає змоги використати ці моделі для визначення параметрів впливу соціальних факторів на торгівлю людьми.

При спостереженні великих статистичних сукупностей часто з'являється необхідність розділити неоднорідну сукупність на однорідні групи (класи). Таке розчленовування надалі при проведенні статистичного аналізу дає кращі результати моделювання залежностей між окремими ознаками.

Так, одним із важливих завдань дослідження торгівлі людьми є встановлення регіонів ризику. В роботі використовувався метод ранжування, що базується на групуванні адміністративних одиниць на основі спадання чи зростання певних визначених показників, що дає можливість скласти їх рейтинг. Використання методу дозволило виділити три групи регіонів України, населення яких більшою або меншою мірою наражається на небезпеку стати жертвою торговців людьми.

У процесі дослідження торгівлі людьми, як було сказано, виникає загальна проблема, пов'язана з багатокритеріальністю оцінок. Відомі такі методи її вирішення, як ранжування показників за ступенем важливості і переведення менш важливих в обмеження; метод поступок, при якому послідовні поступки оцінюються по кожному показнику і обирається головний. Усе більше застосування знаходить метод аналізу ієрархій (MAI), що є принципово новим підходом для рішення багатокритеріальних задач [123].

Розрахунки при застосуванні МАІ спираються на дані, отримані в результаті експертних оцінок, які є особливо корисними при дослідженні процесів, щодо яких статистичні дані відсутні або обмежені. Торгівля людьми належить до таких процесів, що обумовлює важливість застосування МАІ при її оцінці.

МАІ є систематичною процедурою для ієрархічного представлення елементів, що визначають суть будь-якої проблеми. Метод являє собою декомпозицію проблеми на усе більш прості складові частини і подальшу обробку послідовності суджень особи, що приймає рішення, по парних порівняннях. У результаті може бути виражений відносний ступінь (інтенсивність) взаємодії елементів в ієрархії. Ці судження потім виражаються чисельно. МАІ включає процедури синтезу множинних суджень, одержання пріоритетності критеріїв і знаходження альтернативних рішень. Потрібно відзначити, що отримані в такий спосіб значення є оцінками за спеціальною шкалою відносності і відповідають так званим твердим оцінкам.

У МАІ дуже важливі попарні порівняння на кожному рівні ієрархії, тобто елементи задачі порівнюються попарно стосовно їхнього впливу («інтенсивності») на загальну для них характеристику.

Основна задача формалізації інформації, отриманої від експертів, полягає в її вимірюванні, тобто в тому, щоб знайти відповідну міру, яка дасть змогу представити цю інформацію у числовому вигляді. Відомо, що в процесі роботи у кожного експерта звичайно формується визначена система переваг, якою він керується при підготовці і виборі варіантів рішення. В залежності від того, за якою шкалою можуть бути задані ці переваги, експертні оцінки вміщують більший або менший об’єм інформації і мають різну здатність до математичної формалізації.

Як результат, впровадження МАІ при дослідженні торгівлі людьми, повинно спростити процеси оцінювання явища. Наприклад, МАІ дозволяє

оцінювати міграційну готовність окремих людей відповідно до їхніх характеристик. Поєднання цього знання з інформацією про кількість людей, що володіють такими характеристиками, надає змогу оцінити міграційну ситуацію в цілому на певній території. Це важливо, особливо тому, що на даний час трудова міграція за кордон є явищем не достатньо добре вивченим, адже мігранти частково є нелегалами.

В роботі МАІ використовувався для дослідження автором проблеми виявлення соціально-демографічних груп населення, які найбільше наражаються на ризик потрапити у ситуацію торгівлі людьми, та включав проведення експертного опитування.

Отже, вибір конкретних методів дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного наукового пошуку. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

Висновки до розділу 1

1. На підставі аналізу існуючих підходів до визначення торгівлі людьми запропоновано визначення терміну в контексті соціально-демографічних та соціально-економічних досліджень. Залежно від соціально-економічного та політичного контексту торгівля людьми може набувати найрізноманітніших форм. Однак за якими би схемами не проходила така торгівля, будь-яка її форма здійснюється з метою отримання економічної вигоди від експлуатації або від самого процесу купівлі-продажу. Сьогодні відсутня єдина база даних про наявні факти торгівлі людьми, що створює значну проблему при дослідженні цього явища і ускладнює процес протидії йому.

2. Торгівля людьми – явище транснаціонального характеру, пов’язане з гендерними відносинами, міграцією та прикордонним менеджментом, організованою злочинністю, ринком праці, етнічними та збройними конфліктами. Соціально-економічна природа торгівлі людьми дуже складна й різноманітна. Крім таких традиційних факторів як низький рівень життя населення і відсутність перспектив працевлаштування, торгівлю людьми підживлюють багато соціальних проблем: гендерна нерівність, фемінізація бідності, насильство в сім’ї, дитяча безпритульність, розвиток корупції та організованої злочинності в країні.

3. В цілому в світі переважає торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації. Однак існують чітко виражені регіональні особливості торгівлі людьми, форм експлуатації і категорій переміщуваних осіб в залежності від соціально-економічних, релігійних та етнічних особливостей країн і регіонів. Комерційна сексуальна експлуатація переважає в розвинених країнах і в країнах з перехідною економікою, в той час як торгівля людьми з метою трудової експлуатації більшою мірою характерна для країн, що розвиваються.

4. Торгівлі людьми притаманні ринкові елементи. Також трафікінг передбачає врахування різних аспектів подібно легальному бізнесу, – аналіз можливостей, прибутку, ризиків і втрат. Даний процес пов’язаний з відмиванням грошей, підробкою документів, віз і іншими видами протизаконної діяльності, а тому наносить збиток як національній безпеці держав, задіяних в ньому, так і міжнародній безпеці в цілому. Головною ж рушійною силою торгівлі людьми є погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені в 1 розділі, опубліковані у роботах автора [148, 149].

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНА СИТУАЦІЯ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

2.1 Передумови та тенденції торгівлі людьми в Україні

Торгівля людьми стала актуальною для України та інших країн пострадянського простору з початку 90-х рр. XX століття, що зумовлено глибокою системною кризою періоду соціально-економічних та політичних перетворень. Молоді люди з метою розв'язання особистих проблем (в основному економічних) почали активно їхати за кордон на заробітки (переважно до Росії, країн Центральної та Східної Європи, США, Туреччини, арабських держав). На той час транснаціональні злочинні структури вже мали великий багаторічний досвід торгівлі людьми, яких вони вивозили з країн Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки до Західної Європи, Північної Америки, Японії тощо.

Поширенню цього злочину в Україні сприяли корупція на різних щаблях державної влади. Наприклад, за сприянням корумпованих урядовців виникали численні фірми по працевлаштуванню та туристичні агенції, які були лише прикриттям для торговців людьми. Деякі представники правоохоронних органів і контрольних служб (зокрема на кордоні) сприяють цим структурам в оформленні відповідних документів на виїзд потенційних жертв за межі України [128, с. 43,44].

Існує багато причин виникнення цього явища в Україні, які можна розділити на внутрішні і зовнішні. Отже, внутрішніми причинами є:

- несприятливий економічний клімат у державі і, як наслідок, низький рівень життя населення;
- насильство в сім'ї та прояви гендерної нерівності;

- сприйняття явища торгівлі людьми як такого, що «мене не торкається, оскільки я не збираюся їхати за кордон на заробітки» тощо;
- недостатня поінформованість про ризики нелегального працевлаштування як в межах держави, так і за кордоном, особливо в периферійних районах країни, населення яких має обмежений доступ до Internet, ЗМІ тощо;
- стереотипне уявлення «кращого життя за кордоном» і недостатнє усвідомлення населенням реалій перебування за кордоном та його можливих наслідків;
- повільний розвиток державних систем захисту постраждалих;
- несистематична робота з профілактики торгівлі людьми.

До зовнішніх причин належать такі:

- попит на низькооплачувану працю у країнах із високим рівнем економіки;
- попит на неофіційну працю та на працю в тих галузях, в яких місцеве населення не бажає працювати через небезпечні умови, велике фізичне навантаження тощо;
- відкриття кордонів та спрощення можливостей для населення подорожувати по світу як з ціллю розваг, так і з метою працевлаштування;
- брак можливостей легального працевлаштування за кордоном;
- інтернаціоналізація тіньової економіки;
- зростання контрасту між економічним розвитком держав;
- формування міжнародних кримінальних угруповань;
- недосконаліть законодавства та практик з протидії торгівлі людьми у деяких країнах світу, що дозволяє торгівцям маніпулювати власною безкарністю і обмежує можливості допомоги жертвам;
- корумпованість працівників державних органів [21, с.16].

Отже, зниження рівня життя населення, безробіття, низькооплачувана робота і загальна неможливість забезпечити основні життєві потреби в Україні

сприяють поширенню явища нелегальної міграції і зумовлюють торгівлю людьми. Зупинимося детальніше на розгляді основних чинників, що сприяють поширенню даного злочину.

Економічні чинники. Трансформаційні перетворення в економіці України, що розпочалися з моменту отримання нею незалежності, призвели до низки негативних явищ. Так, руйнування централізованої економіки, скасування державних субсидій, приватизація державних підприємств призвели до зростання бідності, високого рівня безробіття і різкого падіння реальної заробітної плати. Незважаючи на деяку стабілізацію ситуації протягом 2001-2013 років, значна частина населення України продовжує жити в бідності. Так, згідно з даними Міністерства соціальної політики, у 2013 році в регіональному розрізі найвищий рівень бідності мали Рівненська (49,1%), Тернопільська (38,5%) та Житомирська (38,0%) області, а найнижчий – м. Кив (6,6%), Запорізька (13,9%) та Харківська (14,9%) області [67]. У 2014-2015 рр. рівень бідності в Україні, вочевидь, зріс, однак оцінка кількісних параметрів змін, що відбулися, є ускладненою через погіршення якості збору статистичної інформації в країні[1].

У світовому рейтингу розвитку людського потенціалу станом на 2013 рік Україна посіла 83 місце, пропустивши вперед такі латиноамериканські країни, як Перу та Гренада. Ситуація значно погіршилася, оскільки у 2002 році вона посідала 70-те місце, а індекс розвитку людського потенціалу становив 0,777, тоді як у 2013 році – 0,734. Однак, слід зазначити, що даний показник у 1990 році був дещо нижчим (0,705), тому слід говорити про незначне зростання індексу людського розвитку України за роки незалежності, що становить лише 4,1% [165, с.159-167]. Показник ВВП на душу населення (який показує реальну картину рівня заможності держави) в Україні, за даними Міжнародного Валютного Фонду, становив лише 3 862 дол. США у розрахунку на одну особу

[1] Через низьку якість статистичних даних за 2014-2015 рр. аналіз ситуації переважно обмежується 2013 р.

станом на 2013 рік (136 рейтингове місце), тобто населення України має дохід нижче середнього. Для порівняння, в США на душу населення припадало 52 308 дол., в Німеччині - 43 049 дол., а в Зімбабве – 1 307 дол. США (табл. 2.1) [83].

Таблиця 2.1.

Україна та деякі країни світу за рівнем розвитку людського потенціалу та ВВП на душу населення, 2013 р.

Рейтинг розвитку людського потенціалу	Країна	ВВП на душу населення, дол. США
1	Норвегія	101271
2	Австралія	64 157
3	Швейцарія	80 276
4	Нідерланди	47 651
5	США	52 839
6	Німеччина	43 952
7	Нова Зеландія	40 465
8	Канада	51 871
17	Японія	39 321
57	РФ	14 973
58	Болгарія	7 411
69	Туреччина	10 745
79	Грузія	3 558
82	Перу	6 797
83	Україна	3 862
87	Вірменія	3 176
145	Непал	707
185	ЦАР	473

Джерело [83, 165]

В середині 1990-х років зниження реального сектору економіки викликало крах фінансової системи, вибух інфляції, ріст безробіття та катастрофічне падіння ВВП. Свого мінімального значення останній показник досяг у 1999 році (рис. 2.1.), загалом, за період незалежності, Україна втратила

біля 21,8% від рівня ВВП 1990 року. Отже, 1991-2000 роки стали періодом адаптації національної економіки до ринкових умов, тоді як наступні 5 років – періодом розвитку й зміцнення нової економічної моделі України, тому саме в цей час відбувається зростання рівня ВВП в середньому на 8,4% щороку.

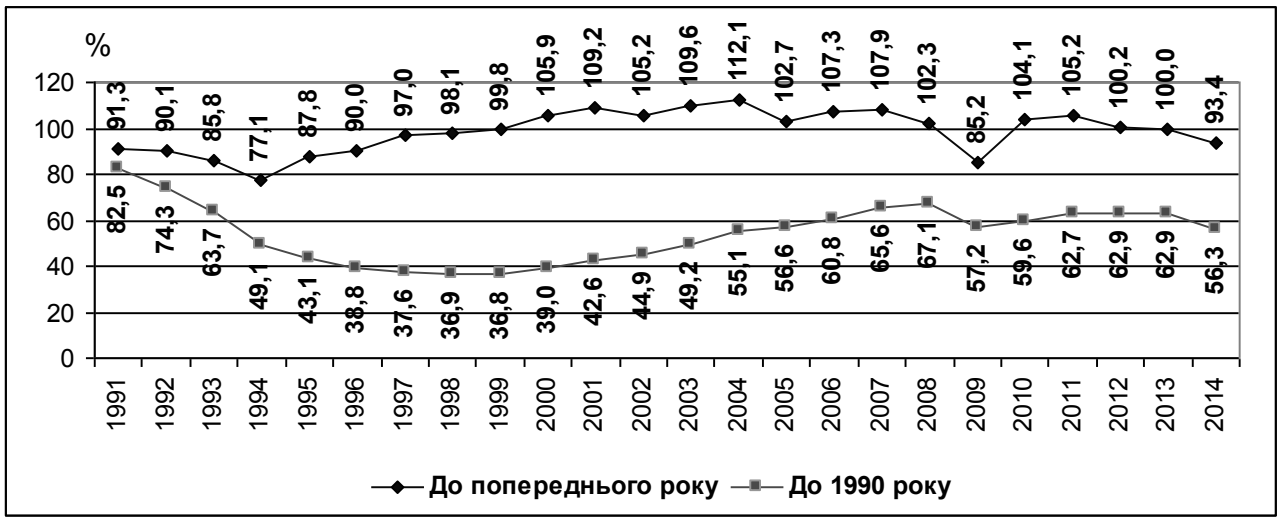

Рис. 2.1. Динаміка ВВП України, 1990-2014 роки, % (за 2014 рік – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь та частини зони проведення АТО)

Джерело: складено автором на основі даних [60]

В контексті вивчення даного питання, потрібно звернути увагу на ситуацію на ринку праці, оскільки саме вона є визначальною у формуванні пропозиції нелегальних трудових мігрантів та «живого товару». Необхідно відмітити проблематичність аналізу показників ринку праці, на основі офіційних статистичних даних у зв'язку із наявністю масштабного тіньового сектора економіки в Україні, частка якого, за оцінками більшості фахівців, становить від 40,0% до 60,0% економіки держави. Водночас для забезпечення економічної безпеки країни необхідно, щоб даний показник не перевищував 15-20% від обсягу ВВП.

Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років за даними обстеження з питань економічної активності населення дещо підвищився протягом останніх

13 років. У 2000 році цей показник був на рівні 55,8%, а в 2013 році – 60,3%, тобто відбулося підвищення даного показника на 4,5 відсоткових пункти. Але, внаслідок світової економічної кризи у 2009 році спостерігалося зниження показника на 1,6%. Однак, підвищення рівня зайнятості на фоні загальної демографічної кризи пояснюється високою часткою серед економічно активного населення людей старшої вікової групи. Основною проблемою залишається складність працевлаштування української молоді, саме тому рівень зайнятості молодих працівників в Україні є нижчим за відповідний показник для країн ЄС.

Аналізуючи рівень безробіття населення необхідно відмітити позитивну тенденцію, яка мала місце до початку подій в Криму та на Донбасі. Так, у 2013 році рівень безробіття за методологією МОП в Україні становив 7,2% (рівень зареєстрованого безробіття в Україні становив 1,8%). Ситуація покращилася в порівнянні із 2000 роком, оскільки даний показник знизився на 4,4 відсоткових пункти. Однак, у 2000 році рівень безробіття економічно активного населення у віці 15-70 років в Україні був на 2,9% вище середнього для країн ЄС показника. Вже у 2005 році рівень безробіття населення України став нижчим середньоєвропейського показника на 1,7 відсоткових пункти і у 2013 році ця різниця сягнула 3,3% (7,7% в Україні та 10,8% в країнах ЄС). Крім того, невирішеною проблемою для України залишається високий рівень безробіття серед сільського населення. Показники зайнятості та безробіття населення в Україні суттєво диференційовані за ґендерною ознакою. Так, у 2013 році рівень зайнятості чоловічого населення серед осіб віком від 15 до 70 років на 10,6% був вищим, ніж серед жіночого населення, а у віковій категорії від 15 до 24 років – на 7,8%.

У 2013 році показник рівня безробіття в Україні був меншим, ніж у 18 з 28 країн ЄС. Потрібно зазначити, що ситуація з незайнятістю населення в Україні була навіть кращою, ніж у таких європейських країнах з високим рівнем

розвитку, як: Франція, Греція, Португалія, Угорщина, Ірландія, Словаччина, Литва, Естонія, Латвія та Іспанія (рис. 2.2). Однак, подібна ситуація склалася внаслідок розвитку зовнішніх трудових міграцій: при відсутності можливостей їх здійснення рівень безробіття в Україні за оцінками був би майже удвічі більшим [170]. На жаль, у 2013-2014 рр. ситуація погіршилася – рівень безробіття за методологією МОП перевищив 9% і Україна випередила за цим показником низку європейських країн.

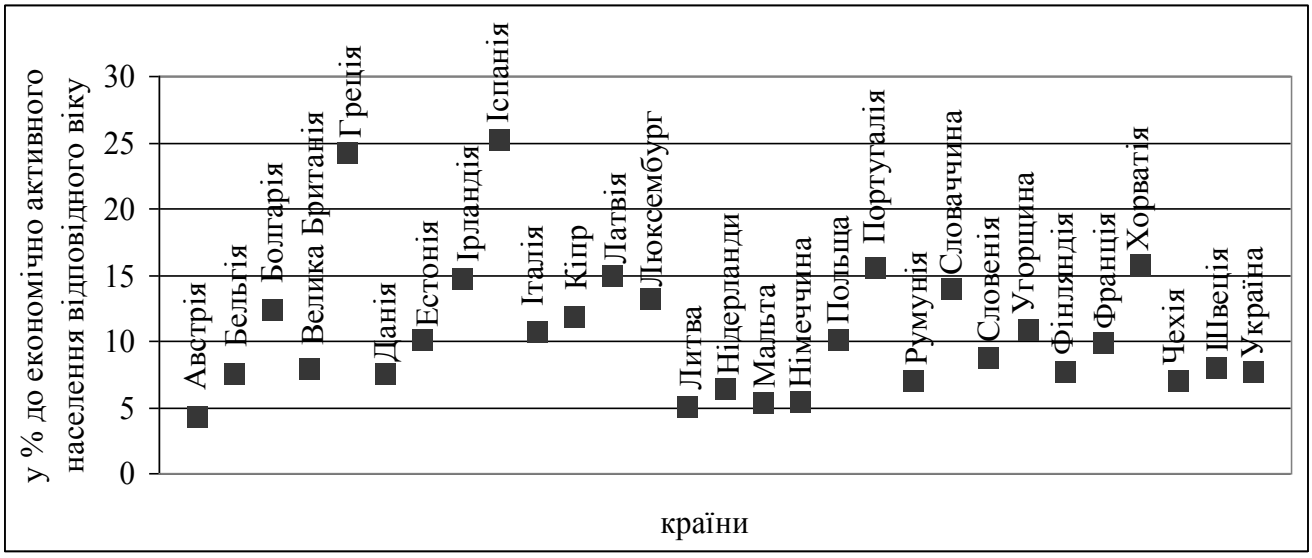

Рис. 2.2. Рівень безробіття, розрахований за методологією МОП, у країнах ЄС-28 та в Україні за станом на 2013 р.

Джерело: складено автором на основі даних [70]

На кінець 2013 року середньомісячна номінальна заробітна плата становила 268,1% від прожиткового мінімуму, визначеного законом, тоді як у 2000 році вона була на рівні 80,0%. Однак, якість життя та рівень купівельної спроможності громадян України залишаються незадовільними, що зумовлено низькою продуктивністю праці і високим рівнем інфляції. Крім того, наявним є факт поширення бідності серед працюючих. На основі даного аналізу можна зробити висновок, що економічні чинники в Україні є сприятливими для майнового розшарування населення та його бідності, а це, як зазначалося вище,

веде до збільшення кількості жертв торгівлі людьми, оскільки люди змушені шукати шляхи заробітку задля забезпечення свого існування.

Соціальні чинники. Криза інституту сім'ї сьогодні є чи не найсерйознішою причиною торгівлі людьми поряд із бідністю та обмеженістю можливостей. Так, унаслідок цивілізаційних перетворень трансформуються види сімейних відносин, зазнають змін функціонально-побутові взаємовідносини подружжя, його ставлення до народження і виховання дітей тощо. Реальна емансипація жінок, вивільнення їх від внутрішньо-сімейної залежності також відіграла свою роль у цьому процесі. Характерним проявом кризи є збільшення рівня розлучуваності, поширення неофіційних шлюбів, девальвація сімейних цінностей, ослаблення почуття сімейного обов'язку, що призводить до появи неповних сімей, соціального сирітства тощо.

Неповні сім'ї становлять 11,0% від загальної кількості сімей в Україні (близько 2,3 млн.), а відсоток дітей, що в них проживають, становить близько 34,0%. Турботу про таких дітей у 99,0% випадків несуть жінки. Рівень доходу в таких родинах істотно нижчий, ніж в тих, де є двоє працюючих батьків. Наявність насильства в сім'ї, вживання членами сім'ї алкоголю, наркотичних речовин та кримінальна діяльність – негативні складові, які також призводять до кризи інституту сім'ї. Досить поширеним є домашнє насильство по відношенню до жінок, що також сприяє їх бажанню шукати роботу за межами України.

Українська Гельсінська спілка з прав людини зазначає про суттєву проблему сьогодення – гендерну дискримінацію та насильство щодо жінок (домашнє насильство, зґвалтування, фізичні напади, переслідування, сексуальні домагання тощо). Найбільшою проблемою в цій сфері в Україні є домашнє насильство. Потрібно зазначити, що державна система збору і обробки відомостей про факти домашнього насильства відсутня. Відомча статистика, що забезпечується Міністерством соціальної політики України та Міністерством

внутрішніх справ, формується з різних джерел і не розрізняє випадки за видами насильства: фізичного, економічного, сексуального і психологічного. Крім того, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна» веде статистику щодо кількості звернень постраждалих жінок від домашнього насильства. Так, відповідно до зазначених джерел інформації, в Україні знущань в сім'ї зазнають 68,0% жінок, а також мінімум 15 жінок щогодини стають жертвами домашнього насильства. Тобто, від даного виду насильства жінки страждають частіше, ніж від зґвалтувань, пограбувань чи автомобільних катастроф разом узятих, а 35,0-50,0% жінок, які потрапляють у лікарні з тілесними пошкодженнями, є жертвами домашньої тиранії [71; 66; 67; 64].

У 2013 році за фактом вчинення насильства було зафіксовано 160 730 звернень від українських громадян. 88 162 особи було поставлено на облік, серед яких 757 осіб – це діти. Крім того, у 2013 році на національну «гарячу лінію» на базі Центру «Ла Страда – Україна» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та ґендерної дискримінації надійшло 7 036 дзвінків, з яких 92,3% стосувалися питань домашнього насильства та гендерної дискримінації, а 7,7% – питань запобігання торгівлі людьми. Дзвінки від жінок становили 69,7%, від чоловіків – 30,3% [64; 71].

Жінки страждають від дискримінації у сфері оплати праці, оскільки їх місячна заробітна плата в середньому на третину нижча від заробітку чоловіків. Згідно із матеріалами щорічної моніторингової доповіді «Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2014», у 2013 році середній рівень заробітної плати жінок становив 77,2% середнього рівня заробітної плати чоловіків [156]. Дискримінація також спостерігається у процесі прийому на роботу. Жінки рідше мають доступ до професійної діяльності, високооплачуваних та престижних посад. Наприклад, частка жінок у складі вищих державних службовців у 2013 році становила 28,3%, а серед керівників першої категорії – 16,7% тощо [156]. Відповідно до типізації регіонів України за гендерними

співвідношеннями [7, с.101-104], регіонами України з найбільш негативним проявом диспропорцій гендерних індикаторів є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська області. Місто Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська, Тернопільська, Рівненська та Волинська області належать до регіонів із найменшим проявом гендерних диспропорцій.

Отже, загальна гендерна нерівність та відсутність рівноправності в сім'ї виражається в широкому поширенні домашнього насильства та сімейного неблагополуччя. Разом з важкими побутовими умовами та житловими проблемами, алкоголізмом і девальвацією сімейних цінностей (поширення неформальних шлюбів, співжиття та ін.) це сприяє зростанню торгівлі людьми і уразливості великих груп населення до різних форм кримінальної експлуатації. Відповідно до доповіді ООН «Про розвиток людського потенціалу» за показником соціального гендерного розвитку у 2013 році Україна знаходилася на 61 місці [165].

До групи ризику також належать сиріти, які можуть стати об'єктом купівлі-продажу внаслідок механізмів усиновлення. У 2013 році, за даними державної служби статистики, в Україні налічувалося 92 тис. дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Дана статистика в регіональному розрізі свідчить про меншу їх кількість на Заході держави і в столиці та найбільшу – у східних і північних областях (наприклад, у Львівській області втричі менше сиріт на сто тисяч населення, ніж у Кіровоградській, і вдвічі менше, ніж в Донецькій області). Дані Міністерства соціальної політики України свідчать, що станом на 2013 рік більше 75 тисяч (80,7%) українських сиріт та дітей, що були позбавлені батьківського піклування, виховувалися у родичів, прийомних сім'ях, в дитячих будинках сімейного типу, а 18 тисяч сиріт проживали в дитячих будинках та інтернатах. Останнім часом спостерігається тенденція до зменшення кількості іноземних усиновлень (щорічно їх кількість скорочується на 20,0%). У 2013 році близько 21,5 тис. усиновлених українських

дітей проживали в 34 країнах світу, сьогодні в Україні кількість усиновлень стала вдвічі меншою, ніж 12 років тому. Так, до 2006 року іноземці всиновлювали набагато більше дітей, ніж громадяни України [60; 67].

Низький рівень освіти та слабкі професійні навички характерні для більшості жертв торгівлі людьми. Наприклад, рівень доходу молодих незаміжніх жінок віком від 18 до 25 років, які мають середню технічну освіту та проживають в сільській місцевості, дуже низький. До того ж, рівень життя у сільській місцевості вважається в 5-10 разів нижчим ніж у містах. У результаті дедалі більша кількість жінок намагається знайти за кордоном роботу, яка не потребує особливих професійних навичок. Що стосується чоловіків-жертв, то рівень їх освіти також невисокий, зазвичай вони одружені, їх вік становить від 31 до 50 років і залишають вони країну на короткий період часу з метою заробити грошей для достойного життя своєї сім'ї (рис. 2.3).

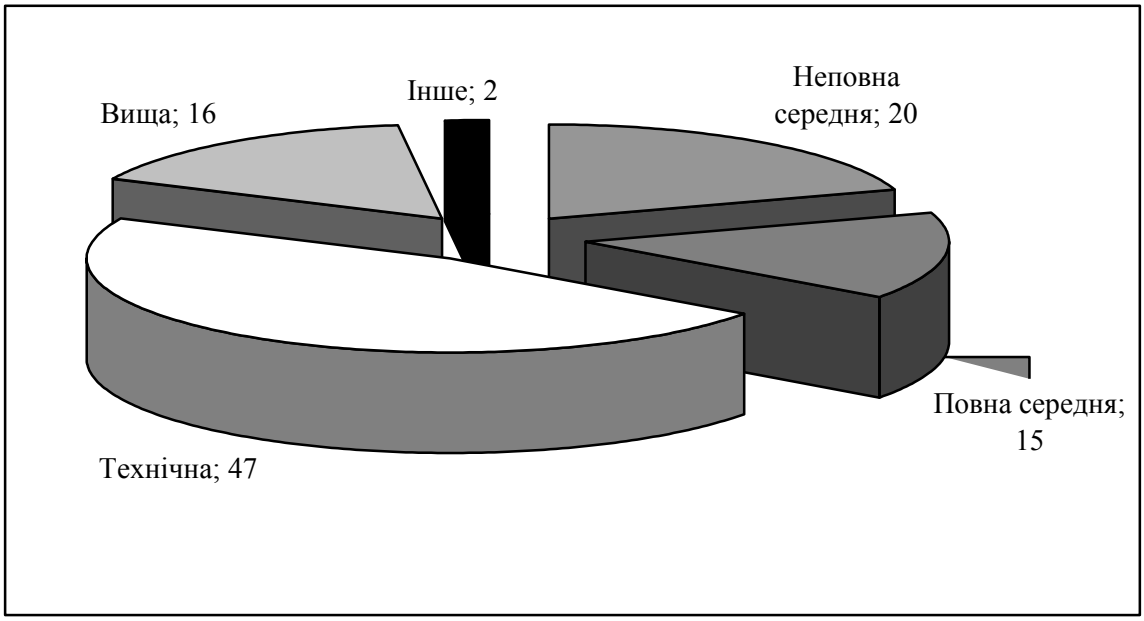

Рис. 2.3. Рівень освіти постраждалих громадян України, % від усіх постраждалих (2007-2015 рр.)

Джерело [65]

До числа факторів, що погіршують становище в сфері торгівлі людьми, належить зростання міграційних процесів. Характер наслідків цих процесів пов'язаний із тим, наскільки сама міграція є врегульованою і узаконеною. Таким чином, зростання міграційних потоків, особливо нелегальних, веде до збільшення постраждалих від цього виду злочину. При цьому до міграції здатні не тільки дорослі, але і неповнолітні особи. Значна частина цих підлітків – дівчата із сімей, як перебувають у складних життєвих обставинах. Саме ця категорія осіб піддається найбільшій експлуатації та дискримінації.

За даними Держстату у 2013 році за межі України загалом виїхало 22 187 осіб, з яких 59,4% становлять чоловіки. Серед мігрантів була представлена значна частина молоді у віці від 18 до 25 років (36,1%), серед якої переважали молоді чоловіки (69,7%). Згідно з даними другого загальнонаціонального опитування з питань трудових міграцій, яке було проведено Держстатом України та Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України на замовлення МОП та ЄС у 2012 р., в останні роки спостерігається скорочення кількості зовнішніх трудових мігрантів. Так, у 2008 році було виявлено 1,5 млн. українських трудових мігрантів, а вже у 2012 році – 1,2 млн. Серед трудових мігрантів 775 тис. чоловіків, тоді як жінок – приблизно 406 тис. осіб. Дослідження також підтвердило, що найчастіше роботу за кордоном шукали жителі сільської місцевості. Крім того, найбільша кількість мігрантів походила із західних регіонів України [172, с. 66-67]. Одна шоста частина трудових мігрантів з України працювали за кордоном без урегульованого статусу – цей контингент має підвищений ризик опинитися в тенетах торговців людьми.

Згідно з результатами вищезгаданого опитування респондентів, у 2012 році за кордон з метою працевлаштування планувало виїхати 39,9% громадян у віці від 15 до 70 років. Зокрема, серед потенційних трудових мігрантів частка жінок складала 23,2%, а вихідців із сільської місцевості – 77,2%. Зокрема,

частка молодих (до 29 років) потенційних трудових мігрантів становила 39,6%, тобто третина тих, хто планував шукати роботу за кордоном [172, с.64-67].

Економічні та соціальні чинники, в свою чергу, є джерелом формування *психологічних передумов*, таких як: негативні взаємовідносини між членами родини, недоліки статевого виховання, несформованість позитивного образу «Я», відсутність духовних принципів та крах сімейних цінностей, погіршення психологічного самопочуття людей тощо. Крім того, поширенню даного явища сприяють *інформаційні передумови*, до яких можна віднести погану обізнаність українців щодо можливостей працевлаштування за кордоном та його наслідків, публікація багатообіцяючих оголошень в пресі і неправдива «агітація», погана обізнаність щодо прав людини тощо.

Правові чинники. Сьогодні залишається багато невирішених питань щодо проблеми торгівлі людьми в Україні. Тривалий час в державі був відсутній закон про соціальний захист українських громадян за кордоном. Також не достатньо використовуються норми діючого законодавства проти шахрайства, а програма захисту свідків практично не працює. Докладніше питання законодавчого регулювання торгівлі людьми в Україні представлено у пунктах 2.2. і 2.3.

Сучасний стан торгівлі людьми в Україні. Джерелами інформації про перебіг процесів торгівлі людьми в Україні є статистична звітність МВС України щодо злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, реєстр постраждалих від торгівлі людьми, який веде Міністерство соціальної політики України, дані МОМ щодо жертв торгівлі людьми, які звернулися по допомогу, матеріали вибіркових обстежень.

За 2000-2015 роки МВС виявлено 3 577 злочинів та винесено 860 обвинувальний вироків торгівцям людьми [66]. В останні роки помітна тенденція збільшення кількості вироків на фоні зменшення кількості

зареєстрованих злочинів, що свідчить про зростання ефективності роботи правоохоронних органів в боротьбі з торгівлею людьми (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Кількість зареєстрованих злочинів та кількість вироків, що винесені судами України за ст. 149 Кримінального Кодексу України

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість злочинів	42	91	169	289	269	415	376	359	322	279	257	197	162	130	109	111
Кількість вироків	1	2	10	29	62	86	75	83	69	71	85	106	96	33	29	23

Джерело [65]

Протягом 2013 р. найбільше злочинів було зареєстровано у Чернігівській та Харківській областях (рис. 2.4).

Як уже зазначалося, єдина база даних щодо кількості постраждалих осіб від торгівлі людьми в Україні відсутня, тому основним джерелом інформації залишається статистика звернень постраждалих осіб до відповідних установ та організацій. При цьому, наявна інформація може відрізнятися в залежності від організації через існуючі бюрократичні складові та особливості самої допомоги.

До бази даних реєстру постраждалих від торгівлі людьми, який веде Мінсоцполітики, заносяться ім’я потерпілої особи, її громадянство, адреса проживання, дата народження, стать, вік, у якому особа потрапила до ситуації торгівлі людьми, вид експлуатації, якої вона зазнала, країна, де вона експлуатувалася [72]. Реєстр ведеться з вересня 2012 р. За станом на січень 2016 р. статус постраждалих мали 94 особи (з них абсолютна більшість – громадяни України). Найбільше постраждалих зазнали експлуатації в межах України та в Російській Федерації. Постраждалі особи зафіксовані у 19 з 27

регіонів України, найбільше – на Закарпатті (13 осіб), Чернігівщині (12 осіб), Одещині (11 осіб) та Миколаївщині (9 осіб).

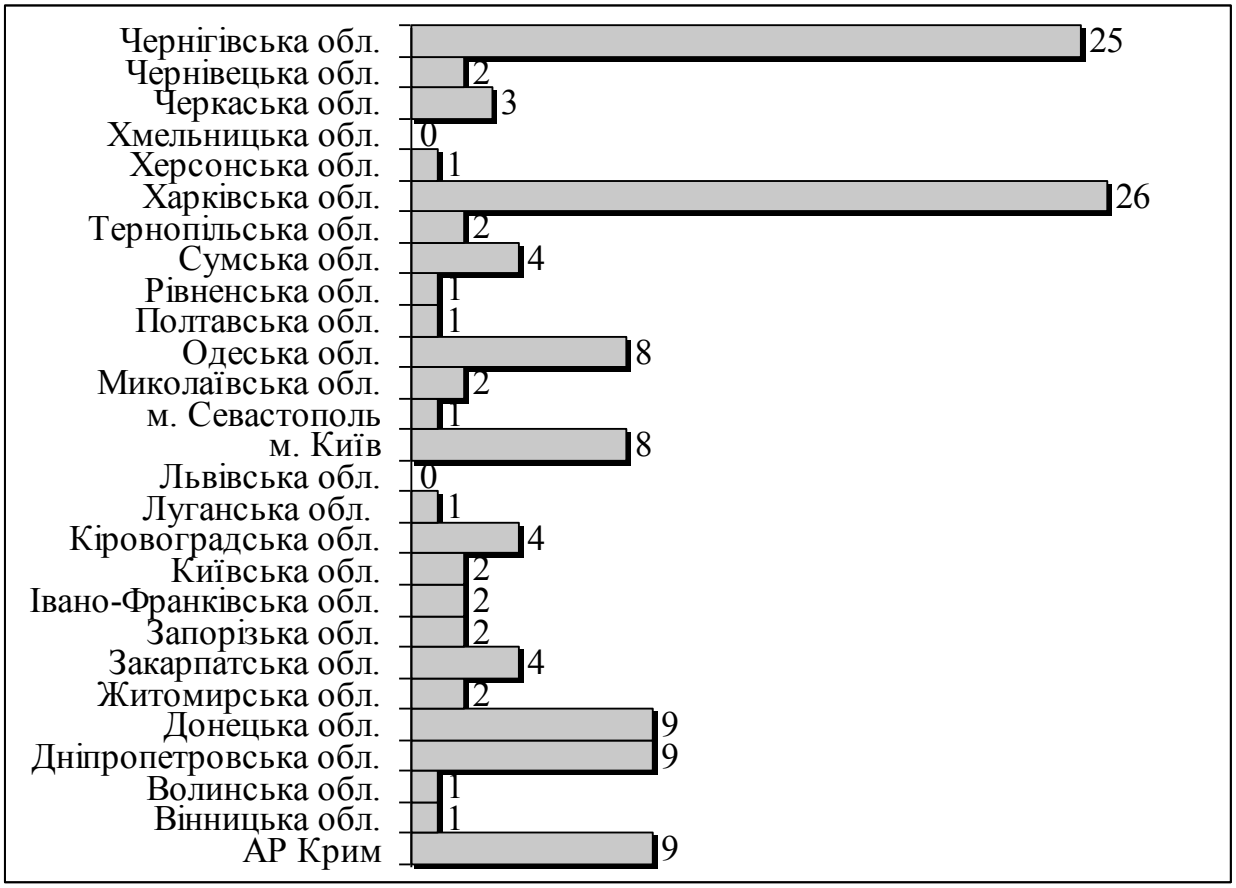

Рис. 2.4. Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України у 2013 році в розрізі регіонів

Джерело: складено автором на основі даних [67]

МОМ надає реінтеграційну допомогу жертвам торгівлі людьми з 2000 року. Згідно з даними цієї організації, протягом 2000-2015 років 11695 осіб отримало допомогу, а їх кількість мала тенденцію до зростання аж до 2007 року, після чого чисельність потерпілих почала знижуватись (рис. 2.5). Крім того, до 2007 року у статевій структурі постраждалих значно переважали жінки, тоді як у 2012 році частка чоловіків стала дещо вищою. Із загальної кількості осіб, які отримали допомогу від Міжнародної організації з міграції за період 2004-

2015 рр., більше половини постраждали від трудової експлуатації (59,5%), 36,1% постраждали від сексуальної експлуатації, жертвами жебрацтва стали 2,3% осіб, змішаної експлуатації зазнали 1,9%, інших видів експлуатації – 0,6%. Помітною є тенденція зменшення кількості постраждалих від сексуальної, та збільшення кількості задіяних у трудовій експлуатації, осіб. Допомога постраждалим включає медичну, психологічну та юридичну допомогу.

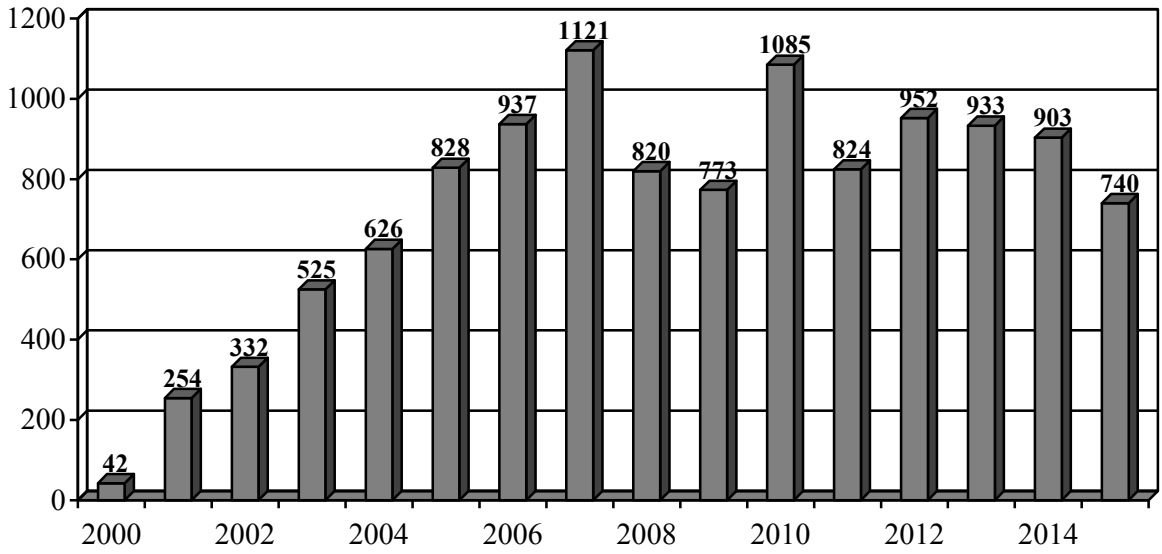

Рис. 2.5. Динаміка кількості постраждалих від торгівлі людьми, які отримали допомогу від Представництва МОМ в Україні, 2000-2015 рр.

Джерело [65]

Найбільша кількість постраждалих за період 2000-2015 рр. повернулися з таких країн: Росія (5424 особи), Польща (1549), Туреччина (1248), Чехія (410), Італія (293), Об'єднані Арабські Емірати (231), Німеччина (174), Португалія (140), Ізраїль (139), Греція (126), Македонія (123), Іспанія (100), Ірак (95 осіб). Таким чином, саме міграція до Росії, країн Балканського півострова, Близького Сходу та розвинутих кран Європи пов'язана з найбільшим ризиком стати жертвою торгівлі людьми (Додаток Б).

Статистичні дані свідчать, що для жінок, в основному, характерною є сексуальна та змішана форми експлуатації, а для чоловіків – трудова (рис. 2.6).

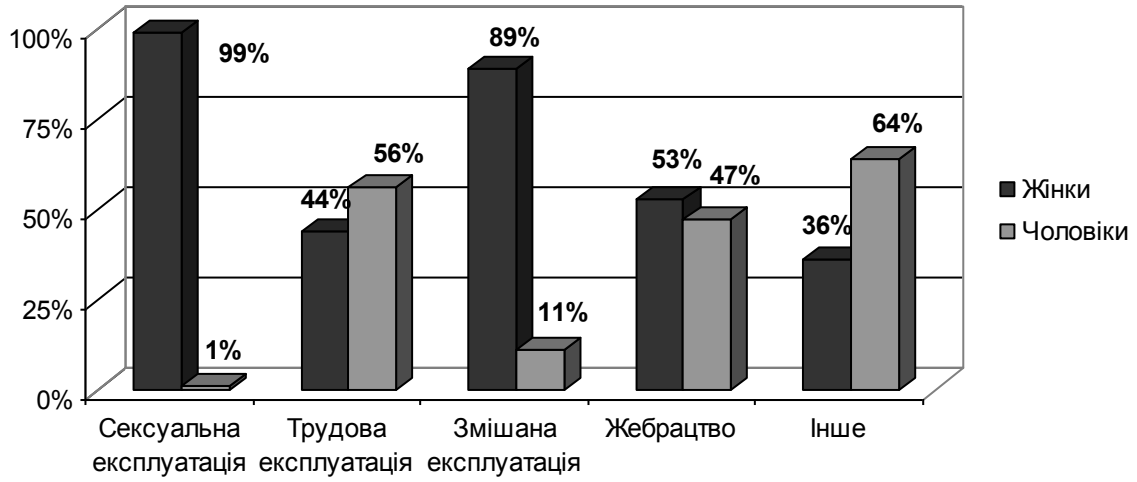

Рис. 2.6. Розподіл постраждалих українців, які отримали допомогу від МОМ, за статтю та формою експлуатації (2004-2015 рр.)

Джерело [65]

Відповідно до даних МОМ, протягом 2003-2015 років зафіксовано 657 осіб, які попали до рук торговців людьми в межах України. Серед 620 осіб, зафіксованих в період до 2013 р. включно, було 468 іноземців (150 з них були привезені до України як країни призначення та 338 осіб перевозилися через її територію транзитом). Із усіх ввезених в Україну іноземців 41,1% були громадянами Молдови, 24,5% – Узбекистану, 15,9% – В'єтнаму та 3,3% – Киргизстану [66].

Постраждали від трудової експлуатації у 2013 році 829 громадян України, з яких 52 особи є жертвами внутрішньої торгівлі людьми. Серед країн призначення торгівлі людьми з ціллю трудової експлуатації у 2013 році лідером залишалася Росія, де кількість жертв навіть підвищилася в порівнянні з попередніми роками (Додаток В). Наприклад, у 2007 році Росія була країною призначення для 228 постраждалих, тоді як у 2013 році – для 670, тобто

приблизно на 34,0% більше. Натомість спостерігається зниження кількості постраждалих в Польщі та Чехії – на 14,7% та 26,4% відповідно. Починаючи з 2011 року з'являються випадки звернень жертв торгівлі людьми, які потрапили у відповідну ситуацію в Іраку. Так, у 2011 році по допомогу звернулися 22 постраждалих від трудової експлуатації, в 2012 році – 56, а в 2013 році – 18 [65].

В останні роки відбулося зростання кількості жертв трудової експлуатації на внутрішньому ринку (в межах України). Якщо, наприклад, у 2007 році допомогу від МОМ отримало 12 осіб, серед яких було 6 українців, то у 2012 році – вже 89 (33 українця та 56 іноземців), а в 2013 році – 52 особи (20 українців та 1 іноземець). Ці дані доводять, що український внутрішній ринок «живого товару» останнім часом набуває активного розвитку, все більше жертв має українське громадянство. Загалом, відповідно до даних МОМ, за шість років (2007-2013 рр.) 4 020 українців стали жертвами торгівлі людьми [65].

Серед постраждалих українців від трудової експлуатації основна частина жертв була задіяна у будівництві, сільському господарстві та виробничій сфері. Меншою «популярністю» користувалися рибне господарство, нафтопереробна та гірничодобувна промисловість. Причому, в останні роки спостерігається зростання тенденції до використання людей на виробництві та будівництві, тоді як експлуатація осіб як домашнього та обслуговуючого персоналу зменшується. У 2013 році на будівництві різних країн працювало 409 постраждалих українців, які звернулися за допомогою до МОМ, у сільському господарстві – 172, у виробничій сфері – 216, як обслуговуючий персонал – 14, у домогосподарствах – 3, у лісовій промисловості – 11, ще одна особа доглядала за літніми людьми тощо (Додаток Д).

Україна є однією з основних європейських країн вивозу дітей за кордон з метою примусової сексуальної та інших форм експлуатації. Так, в період з 2000 по 2013 роки з 604 неповнолітніх постраждалих 574 були громадянами України та 28 – іноземцями. Серед останніх 22 громадянина Молдови, 4 – Російської

Федерації, 1 – Киргизстану, 1 – Нігерії, 1 – Афганістану та 1 особа, громадянство якої не встановлено (Додаток Е) [65].

Зокрема, в межах України (як країни призначення) у 2013 році було виявлено 15 постраждалих неповнолітніх, в Росії – 4, Польщі, Чеській Республіці, Казахстані та Узбекистані – по 1 особі. Динаміка кількості звернень від постраждалих за ретроспективний період свідчить про зниження чисельності постраждалих неповнолітніх в Туреччині та Об'єднаних Арабських Еміратах.

За типом експлуатації серед даної вікової категорії переважала сексуальна експлуатація, на другому місці за кількістю жертв – жебрацтво, а на третьому – трудова експлуатація. Крім того, з 2005 по 2013 роки 6 підлітків були задіяними у порнографії, 5 – у кримінальній діяльності та 13 осіб використовувалися у змішаних формах експлуатації.

Допомога жертвам торгівлі людьми включає не лише психологічні та юридичні аспекти, а й медичні послуги, придбання проїзних документів, надання тимчасового житла, реінтеграційних грантів, поновлення документів, професійну підготовку чи перепідготовку тощо.

Крім МОМ реінтеграційну допомогу жертвам торгівлі людьми у 2013 році надавала 31 неурядова організація. Вони розміщені в 24 містах України і у деяких містах їх є декілька. Наприклад, в Дніпропетровську діють дві неурядові організації – «Жіночий інформаційно-координаційний центр» та «Промінь», в Харкові – «Шлях до життя» та «Жіноча громада», в Хмельницькому – «Ксена» та «Есперо» тощо, а Вінниця має три таких організації – «Прогресивні жінки», «Чоловіки проти насильства» та «Джерело Надії» (Додаток Ж).

Міжнародною організацією міграції було проведено дві хвилі дослідження щодо обізнаності населення України з різними формами торгівлі людьми, перше з яких відбулося у квітні-липні 2011 року, а друге – у серпні-листопаді 2013 року. Для аналізу ситуації МОМ визначила 7 індикаторів (рівень

обізнаності населення з різними формами торгівлі людьми; думка населення щодо основних причин торгівлі людьми; рівень адекватності оцінки ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми; рівень обізнаності із способами захистити себе від потрапляння у ситуацію торгівлі людьми; рівень обізнаності населення щодо програми допомоги особам, постраждалим від торгівлі людьми; окреслення найбільш уразливих груп; визначення найбільш ефективних методів донесення інформації про торгівлю людьми), значення яких є вихідними даними для подальшого відстеження прогресу в обізнаності населення щодо даної проблеми. Дослідження проводилося шляхом опитування населення України методом особистого інтерв'ю вдома у респондента. В опитувані взяли участь 2500 респондентів віком від 14 до 65 років.

Згідно з результатами дослідження 31,0% населення України є обізнаними з різними формами торгівлі людьми. Рівень обізнаності мешканців Києва є вдвічі нижчим порівняно з мешканцями інших регіонів (14,0%). Найбільш обізнаними виявилися мешканці північних регіонів України (36,0%), рівень обізнаності жителів Заходу становить 32,0%, Півдня – 33,0%, Сходу – 32,0% та Центру – 28,0%. Проте, більшість опитаних схильна погоджуватися, що ситуації торгівлі людьми можуть трапитись з українцями як в Україні, так і за кордоном [23, с.31].

Серед форм торгівлі людьми українці є найбільш обізнаними із ситуаціями продажу чи втягнення людей у сексуальне рабство (67,0%), дещо рідше чули про продаж та втягнення в трудове рабство (65,0%). Зокрема, найменш обізнані українці щодо продажу чи втягнення людей до примусового заняття злочинною діяльністю та незаконного усиновлення (удочеріння) дітей для їх подальшої експлуатації (45,0%).

На запитання, чи траплялися ситуації торгівлі людьми або спроби втягнення у такі ситуації з їхніми знайомими, родичами та ними особисто, у 2013 році 9,0% респондентів відповіло, що вони або їхні родичі чи знайомі

зіштовхувались хоча б з однією із ситуацій торгівлі людьми, у 2011 році таких було 7,0%, серед яких 1,0% українців зазначили, що члени їх домогосподарства або вони особисто зіштовхувались хоча б з однією із ситуацій торгівлі людьми [23, с.32-33].

Обізнаність населення щодо основних причин торгівлі людьми є також неоднозначною. Так, у 2013 році 38,0% населення України (проти 33,0% у 2011 році) є обізнаними щодо основних причин потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. До того ж, мешканці Центру є найбільш обізнаними (54,0%), а мешканці Півдня та Заходу – найменш (31,0% та 33,0% відповідно). Серед усіх опитаних, 17,0% населення (у 2011 році – 22,0%) неадекватно оцінюють імовірність потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Найбільш адекватно оцінюють ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми мешканці Києва, а найменш адекватно – мешканці Заходу, Центру та Півночі. Відповіді на питання про причини такої позиції розділились наступним чином: 44,0% респондентів виключають ризик торгівлі людьми через те, що не їздять в інші країни, ще 25,0% – через те, що не їздять в інші країни нелегально, 21,0% опитаних вказали на те, що мають справу тільки з надійними організаціями та людьми, 16,0% – що не мають боргів або потреби у сумнівних заробітках, 12,0% – що знають, як захистити себе від торгівлі людьми. Поширеною є позиція виключення себе з групи ризику. Наприклад, 24,0% українців вважають, що не належать до групи ризику за статтю або віком, і стільки ж просто не вірять, що таке може трапитися з ними (такі відповіді найбільш поширені на Півночі). Крім того, 30,0% населення України є обізнаними із способами захистити себе від торгівлі людьми, найменше таких на Півдні та у Центрі [23, с.35-36].

Рівень обізнаності щодо можливостей отримання допомоги суттєво нижчий, оскільки 36,0% опитаних вважають, що можна розраховувати тільки на себе та друзів або родичів, 28,0% людей знають, що можна розраховувати на допомогу МВС України, 17,0% – на допомогу гарячої лінії з питань запобігання

торгівлі людьми в Україні, 14,0% – на допомогу міжнародних організацій, 10,0% – на допомогу громадських організацій, 9,0% – на допомогу центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні, 8,0% – на допомогу місцевої державної адміністрації, 6,0% – на допомогу управління праці та соціального захисту населення або центру зайнятості, 14,0% – на всі перелічені організації. Цікавим є те, що колишні мігранти найменше вірять у можливість сторонньої допомоги у випадку внутрішньої торгівлі людьми, а 41,0% їх вважає, що у відповідній ситуації розраховувати можна тільки на себе, родичів та друзів [23, с.39,49].

Загальна обізнаність населення щодо проблеми торгівлі людьми за усіма наведеними критеріями по регіонам України розраховувалася автором за формулою середнього арифметичного:

$$\text{Rj} = \frac{Xij_1 + Xij_2 + \dots Xij_n}{n} = \frac{1}{n}\sum X, \qquad (2.1)$$

де Rj – рівень обізнаності населення j-го регіону щодо проблеми торгівлі людьми; X*ij* – значення *i*-го показника *j*-го регіону (*i* = від 1 до n); Σ – сума значень; n – кількість показників, за якими проводиться розрахунок.

Отже, відповідно до цього, рівень обізнаності жителів Києва становить 43,0%, Північного регіону – 45,0%, Півдня – 36,5%, Сходу – 42,7%, Заходу – 37,7% та Центру – 39,5% (Додаток З). Особливо низькі показники обізнаності щодо проблеми торгівлі людьми південної та центральної частин України пояснюються меншою участю їх населення у трудових міграціях за кордон, тоді як невисока обізнаність мешканців західних регіонів, навпаки, обумовлена існуванням давно сформованих міграційних потоків із налагодженою системою працевлаштування.

Обґрунтована оцінка масштабів торгівлі людьми в Україні вперше була зроблена фахівцями Університету штату Небраска (Лінкольн) доктором Рональдом Гемптоном і доктором Двейн Боллом в 2006-2007 рр. В своєму

дослідженні вони здійснили оцінку чисельності українських громадян, які постраждали від торгівлі людьми за кордоном. Жертви внутрішньої торгівлі людьми та іноземні громадяни, постраждалі в Україні, до уваги не бралися.

Дослідження включало три опитування:

1. Опитування сімей, проведене в п’яти країнах Східної Європи, в т.ч. Україні за підтримки МОМ восени 2006 р. В ході даного обстеження в Україні було опитано 1345 сімей.

2. Опитування ключових інформаторів в Україні в жовтні 2007 р. – класних керівників з великим досвідом роботи і літніх жінок («бабусь») про поширення випадків торгівлі людьми серед сукупностей людей, яких ці ключові інформатори добре знають.

3. Включення блоку питань, спрямованих на отримання інформації про торгівлю людьми, в анкету Медико-демографічного обстеження України (МДОУ), проведеного в другій половині 2007 р. В ході МДОУ було опитано 6841 жінок і 3178 чоловіків у віці 15-49 років [161].

Згідно з отриманими оцінками, в середині 2000-х рр. принаймні 22 000 громадян України щорічно потрапляли в ситуацію рабства за кордоном, загальна кількість жертв торгівлі людьми за останні три-п'ять років перед дослідженням складає як мінімум 110 тис. осіб. В звіті дослідження також вказується, що даний показник цілком можливо є вдвічі більшим. Зокрема за даними МДОУ протягом трьох років перед обстеженням стикалися за кордоном з типовими для торгівлі людьми ситуаціями 0,3% усіх членів домогосподарств у віці 15-64 роки або 7,5% членів домогосподарств, у складі яких є особи, які працювали за кордоном протягом останніх трьох років перед обстеженням.

Перше з трьох згаданих опитувань дало змогу також порівняти поширення торгівлі людьми в Україні та інших східноєвропейських країнах (Білорусі, Болгарії, Молдові та Румунії, де були проведені опитування за тією ж програмою). Згідно з отриманими оцінками Україна за кількістю жертв торгівлі

людьми посідає перше місце серед 5 країн, випереджаючи Молдову, яка є другою, більш ніж удвічі, а Білорусь, яка посідає останнє місце, – більш ніж в 11 разів. Однак, відносний показник – частка постраждалих у загальній чисельності населення, в Україні значно нижчий, ніж у Молдові і трохи нижчий, ніж у Болгарії, хоча й помітно вищий, ніж у Білорусі та Румунії [76].

На ситуацію у сфері торгівлі людьми впливають події на сході України. Численні наукові дослідження та звіти міжнародних організацій щодо питання торгівлі людьми вказують на те, що особливо чутливими в цьому сенсі є регіони, котрі відчули на собі наслідки воєнних, етнічних, міжконфесійних конфліктів і які є джерелом вимушених переселенців та біженців. Отже, одним із ризиків вимушених переміщень є небезпека поширення явища торгівлі людьми.

Фахівці правозахисного центру «Ла Страда-Україна» повідомляють про випадки торгівлі людьми в зоні, контрольованій бойовиками. Найчастіше жертвами торгівлі є жінки, які використовуються з метою сексуальної експлуатації. У зв'язку з цим, організація «Ла-Страда» спільно з урядом ініціює програму інформування жінок про елементарні правила безпеки в зоні АТО та про те, як уникнути порушення їхніх прав. Зокрема, батькам необхідно усвідомлювати свою відповідальність за дітей і по можливості вивезти їх з небезпечної зони. Також констатуються випадки викрадення та вивезення до Росії сиріт, про яких мала б піклуватися держава [69].

За повідомленнями представників Благодійного Фонду «Карітас СДЄ УГКЦ» існують факти примусу місцевого населення Донбасу до участі у бойових діях проти української армії. Також фіксуються випадки використання людей під загрозою вбивства для копання окопів, будівництва оборонних споруд тощо [59].

Сьогоднішні події в Україні і політична криза, на думку спеціалістів ОБСЄ, справляють негативний вплив на ситуацію з торгівлею людьми.

Оскільки, збільшення кількості вимушених переселенців створює сприятливу ситуацію для поповнення уразливої групи населення, яке може стати жертвами торгівлі людьми, в тому числі і для використання у трудовій експлуатації [61].

Виходячи з даних обставин, планується проведення спільного проекту Міністерства соціальної політики України та Представництва ОБСЄ в Україні щодо допомоги жертвам торгівлі людьми. Його актуальність надзвичайна, адже в умовах бойових дій на сході країни ризик збільшення випадків торгівлі людьми як всередині держави, так і за її межами, безумовно, збільшується [62].

Отже, Україна є країною походження, транзиту та країною призначення в транснаціональній мережі торгівлі людьми. Аналіз сучасної ситуації з торгівлі людьми в Україні свідчить про зростання кількості чоловіків серед постраждалих та зміну тенденції щодо характеру експлуатації – від сексуальної до трудової. Зокрема, для жінок характерною є сексуальна та змішана форми експлуатації, а для чоловіків – трудова. На виникнення і поширення явища торгівлі людьми в Україні впливають такі групи чинників: економічні (показник ВВП на душу населення, доходи населення, рівень зайнятості та безробіття, рівень купівельної спроможності громадян), соціальні (криза інституту сім'ї, наявність насильства в сім'ї, гендерна нерівність, поширення сирітства, низький освітній рівень та слабкі професійні навички населення) та правові (недосконала законодавча база, проблеми з наданням допомоги постраждалим та ідентифікацією жертв, недостатній досвід роботи та нескоординованість діяльності представників правозахисних органів в даній сфері тощо). Крім того, поширенню даного явища сприяють інформаційні та психологічні передумови, а також висока міграційна активність населення України.

2.2. Еволюція державної політики України щодо протидії торгівлі людьми

Державна політика України у сфері протидії торгівлі людьми почала активно розвиватися лише наприкінці 90-х років XX ст., хоча українські науковці [44, с. 36] акцентують увагу на появі цього явища з моменту отримання Україною незалежності. Так, у 1998 р. було внесено зміни до Кодексу України про шлюб та сім'ю, на основі яких Кримінальний кодекс України (ККУ) поповнився статтею 124 «Торгівля людьми».

Однак подібна тенденція була характерна й для всього світового співтовариства. Хоча торгівля жінками набула загрозливих масштабів наприкінці XIX ст., що викликало відповідну реакцію громадськості у вигляді змін до кримінального законодавства у ряді країн (Швеція, Велика Британія, Норвегія) та прийняття низки конвенцій [155, с. 39], оновлені міжнародно-правові акти з'явилися лише у 2000-х роках. Так, на думку Р. Хавемана, Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї (2000) став «першим міжнародним інструментом, який спрямований на вирішення всіх аспектів проблем, пов'язаних з торгівлею людьми» [155, с. 35].

За першу декаду XXI ст. Україна ратифікувала два найбільш вагомих міжнародних документа у сфері протидії торгівлі людьми: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколи, що її доповнюють, серед яких Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї (2004 р.) [105], та Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2010 р.) [106]. Крім того, наприкінці 2012 р. українська держава приєдналася до Угоди про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людини (2005 р.) [107].

На національному рівні результатом діяльності держави у протидії торгівлі людьми стало закріплення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми і проституцію у ККУ 2001 року, розробка п'ятьох Державних програм з протидії торгівлі людьми, прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» у 2011 р. та цілого ряду підзаконних актів.

Еволюція українського законодавства у сфері протидії торгівлі людьми відбиває наявні тенденції у цій сфері. На початку 2000-х років Україна була передусім країною походження жертв торгівлі людьми [154, с. 11]. Крім того, дане явище у той час розглядалося у контексті торгівлі жінками з метою примусової проституції [20, с. 14].

Зазначені тенденції знайшли відображення у перших державних програмах у цій сфері. У 1999 р. урядом України було прийнято *«Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми»* [103], що стало вагомим кроком у розвитку державної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Як пишуть О. Кириченко та К. Бушнова, Програма була спрямована на «інституційне зміцнення заходів протидії торгівлі людьми та допомогу в розробленні механізмів транснаціонального співробітництва для ефективнішого переслідування торгівців людьми правоохоронними органами» [33, с. 26]. Програмою було також передбачено створення Координаційної ради по боротьбі з торгівлею жінками та дітьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Наступна державна програма – «Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки» – була прийнята у червні 2002 року [87]. Основними категоріями осіб, яких стосувалися заходи Програми, стали молодь, діти і жінки – тобто потенційні жертви торгівлі людьми. Програма передбачала проведення просвітницької діяльності, професійну орієнтацію для молоді, забезпечення зайнятості випускників шкіл та ВНЗ, а також підтримку

підприємницької діяльності серед жінок і сприяння працевлаштуванню даного контингенту.

Хоча переважна більшість запропонованих Програмою заходів мала загальний характер і повторювала заходи з попередньої Програми, деякі пункти державним органам влади вдалося виконати. Наприклад, через півроку після прийняття Програми Постановою Кабінету Міністрів України було створено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії торгівлі людьми [111].

Крім того, у Програмі містилися заходи щодо надання допомоги (медичної, психологічної, правової) потерпілим від торгівлі людьми і їх реінтеграції, і передбачалося створення мережі реінтеграційних та антикризових центрів. У червні 2003 р. Постановою Кабінету Міністрів України [96] було затверджено «Типове положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми», у якому на ці центри були покладені такі функції, як надання психологічних і юридичних послуг, проведення первинного медичного огляду і надання за потреби медичної допомоги, забезпечення проживання і харчування жертв торгівлі людьми, розробка індивідуальних і групових програм реабілітації, проведення заходів з реінтеграції, проведення профілактичної роботи та інформування населення.

На жаль, після розробки і затвердження Положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, робота з організації відповідних центрів на державному рівні не продовжилася і на сьогодні державні притулки для даної категорії осіб в Україні відсутні.

Станом на 2004 р. за підтримки Міжнародної організації з міграції (МОМ) центри реабілітації діяли у Києві і Луцьку, один транзитний центр для іноземних громадян працював у м. Одесі. У 2003 р. між Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді та МОМ була підписана угода про співпрацю, у рамках якої передбачалося створення п'яти міжрегіональних центрів реабілітації жертв торгівлі людьми [79, с. 280-281]. Наразі спеціалізовані

притулки Міжнародної організації з міграції для жертв торгівлі людьми діють у шести містах – Львові, Херсоні, Одесі, Чернівцях, Луцьку, Житомирі [48, с. 78].

Постановою Кабінету Міністрів України [78] у 2012 р. визначено процедуру поводження з постраждалою від торгівлі людьми особою. Відповідно до Постанови, дітей, які стали жертвами торгівлі людьми, у разі потреби відправляють до притулку для дітей служби у справах дітей або центру соціально-психологічної реабілітації. Дорослих направляють до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем перебування для проведення оцінки їх потреб та отримання юридичних, психологічних, медичних, медико-консультативних та інших послуг. Якщо особа потребує тимчасового притулку, її направляють до територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центру соціально-психологічної допомоги. У разі відсутності вільних місць або взагалі відсутності такого закладу у регіоні, до співпраці залучаються громадські та міжнародні організації, які можуть надати відповідні послуги.

Зафіксована тенденція до зростання випадків трудової експлуатації [111, с. 54], а також торгівлі чоловіками і дітьми, була певним чином врахована у наступній програмі – «Державній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» [84], яку Кабінет Міністрів України затвердив 7 березня 2007 р. Так, до основних категорій, на кого розповсюджувалися заходи Програми, поряд з жінками і дітьми було додано трудових мігрантів.

В той же час, Програма передбачала абстрактні результати: підвищення рівня поінформованості, підвищення рівня кваліфікації фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, поліпшення роботи правоохоронних органів, підвищення рівня надання реабілітаційних послуг.

Це стало підставою для критики Програми з боку громадських організацій, а також при подальшому розробленні програмних документів з протидії торгівлі людьми. Наприклад, у Концепції Державної цільової

соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року [109] звертається увага на «невизначеність у передбачених заходах Програми, відсутність чітких кількісних та якісних показників ефективності виконання, що ускладнює моніторинг результатів та складення звітності».

За свіченнями експертів [43, с. 63], розробка програми відбувалась у 2005 році із врахуванням міжнародних стандартів. Однак, при прийнятті документа у 2007 р. відбулися деякі зміни в його структурі: розділи щодо координування діяльності та моніторингу були вилучені.

Програма також не містила чіткого механізму надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми, особливо що стосується іноземних громадян або осіб без громадянства (порядок репатріації, соціального включення, забезпечення потреб під час перебування в Україні). Зафіксовані в Україні випадки торгівлі людьми переважно стосуються вихідців з колишніх радянських республік – Молдови, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану. Ідентифікують також постраждалих з Білорусі, Росії, Чехії, Словаччини, Індії та Філіппін [52, с. 9].

Аналіз ефективності Програми, що здійснений фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [132, с. 148], засвідчив наявність таких додаткових недоліків, як відсутність механізму перенаправлення постраждалих, непідготовленість державної системи реінтеграційних закладів і недостатнє її фінансування, відсутність системи статистичної звітності.

Незважаючи на недоліки Програми, Українська держава продовжувала розробку законодавства щодо протидії торгівлі людьми. Так, у 2006 р. Верховна Рада України ухвалила нову редакцію статті 149 ККУ, якою передбачено кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Відповідно до нової редакції, злочин було віднесено до категорії тяжкого, а за його вчинення проти малолітнього або організованою групою передбачено позбавлення волі

терміном на 15 років [45, с. 39]. Таким чином, Україна стала третьою державою (поряд з Німеччиною та Бельгією), яка визнала торгівлю людьми на законодавчому рівні тяжким злочином [33, с. 27].

Окремо слід звернути увагу на удосконалення законодавства у сфері захисту дітей, а саме щодо протидії дитячій порнографії. За період дії Програми було прийнято два закони України: «Про внесення змін до статті 301 Кримінального Кодексу України» (11 червня 2009 р.), що запроваджував кримінальну відповідальність за зберігання товарів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою їх збуту або розповсюдження; та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» (20 січня 2010 р.), що вводить поняття «дитяча порнографія» і передбачає кримінальну відповідальність за розповсюдження порнографічної продукції, що створена за участю дитини, надання доступу до такої продукції за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем тощо.

Прикладом втілення рекомендацій міжнародних експертів у сфері захисту дітей є електронна «гаряча лінія» з протидії дитячій порнографії в Інтернеті [52, с. 17], що розпочала роботу з листопада 2009 р. і призначена для збору інформації на серверах українських Інтернет-провайдерів про факти поширення дитячої порнографії і подальше блокування даного контенту.

Серед заходів Програми лише п’ять можна вважати такими, що були виконані тією чи іншою мірою, зважаючи на наявність відповідних критеріїв. Так, майже повністю був виконаний пункт Програми щодо включення до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальних курсів, лекцій та практичних занять з питань протидії торгівлі людьми. Станом на червень 2009 р. [52, с. 25] відповідні курси викладалися у 24 закладах даного

типу, у 9 закладах проводилися спецкурси, у 16 закладах протидія торгівлі людьми становила окрему тему у навчальній дисципліні.

У 2008 р. Постановою КМУ [88] запроваджено критерії оцінки діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Таким чином, виконано пункт Програми щодо регулювання діяльності посередницьких структур, посилення захисту прав українських громадян за кордоном і запобігання торгівлі людьми.

Також виконано три пункти Програми, що належали до компетенції Державної служби зайнятості України [52, с. 26]: в Інституті підвищення кваліфікації державної служби зайнятості запроваджено курс з питань трудової міграції та протидії торгівлі людьми для працівників установи; заходи з протидії торгівлі людьми включено до Єдиної технології обслуговування незайнятого населення; запроваджено рубрику «питання, що найчастіше ставляться на веб-сайті Державної служби зайнятості».

Отже, перші три державні програми з протидії торгівлі людьми відіграли значну роль у становленні державної політики протидії цьому явищу та стали основою для її подальшого розвитку. Експерти відзначають як позитивні, так і негативні наслідки цих програм [53, с. 58]. Серед позитивних моментів визнання на державному рівні небезпеки для всіх категорій населення, запровадження заходів по трьох основних напрямах – попередження торгівлі людьми, переслідування злочинців і допомога постраждалим, включення до суб’єктів здійснення заходів з протидії торгівлі людьми неурядових організацій поряд з органами державної виконавчої влади. Однак позитивні сторони програм зводилися нанівець відсутністю механізму фінансового забезпечення заходів програм і механізму взаємодії суб’єктів, особливо щодо допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

У 2011 р. Верховна Рада України ухвалила *Закон України «Про протидію торгівлі людьми»* [104], таким чином, було врегульовано питання протидії

торгівлі людьми на законодавчому рівні, приведено національне законодавство у відповідність до міжнародних норм. Паралельно з опублікуванням Закону Кабінет Міністрів України [101] визначив Міністерство соціальної політики України національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми.

Відповідно до Закону, визначено три основні напрями державної політики України щодо протидії торгівлі людьми. По-перше, це попередження явища у спосіб дослідження стану, причин і передумов поширення торгівлі людьми; підвищення рівня обізнаності населення про причини та наслідки явища; забезпечення регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції. По-друге, це боротьба зі злочинністю, що пов'язана з торгівлею людьми за допомогою виявлення та розслідування злочинів, забезпечення безпеки потерпілих, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальних справах щодо торгівлі людьми, притягнення до відповідальності винних у торгівлі людьми, виявлення та усунення причин і передумов торгівлі людьми, відновлення прав постраждалих. Третій напрям – комплексна допомога постраждалим від торгівлі людьми.

Зазначені напрями державної політики відповідають запропонованим заходам, що викладені у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Натомість визначення поняття «торгівля людьми», що міститься у Законі «Про протидію торгівлі людьми», є дещо неповним у порівнянні з визначеннями, що запропоновані у згаданому вище Протоколі ООН та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [106], оскільки серед видів експлуатації не враховано примусову працю і послуги, вилучення органів і підневільний стан. На думку автора, такий недолік є суттєвим, зважаючи на зафіксовані останніми роками тенденції до поширення

торгівлі людьми з метою трудової експлуатації всередині України та ситуації на Сході країни (Луганська і Донецька області), де на підконтрольних сепаратистам територіях повідомляють про випадки примусової праці і зникнення людей.

Розглянемо державні заходи щодо допомоги постраждалим більш детально.

По-перше, Законом України «Про протидію торгівлі людьми» запроваджується Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Увага звертається на потреби постраждалої особи і пошук закладу або органу, який ці потреби може задовольнити. Крім того, до уваги беруться вік, стан здоров'я, стать і спеціальні потреби таких осіб.

Закон України вказує також суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, до яких, крім органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, належать заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, а також громадські організації, окремі громадяни, установи і організації різних форм власності. Порядок взаємодії суб'єктів розроблений Міністерством соціальної політики України і затверджений відповідною Постановою Кабінету Міністрів України у 2012 р. [91].

Таким чином, завдяки внесенню у Закон питань взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, досягнуто таких результатів: на державному рівні визнається необхідність комплексного підходу і спільної діяльності усіх залучених суб'єктів для вирішення проблеми торгівлі людьми; визнається роль громадських та міжнародних організації у боротьбі з цим явищем; регламентується процес так званого «перенаправлення» жертв торгівлі людьми, відсутність якого визнавалася суттєвим недоліком попередніх державних програм і критикувалася рядом експертів. Такий підхід відповідає принципам основних міжнародних документів, що ратифіковані Україною –

Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї Конвенції ООН та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

По-друге, в Законі України допомога жертвам торгівлі людьми надається чотирьом категоріям осіб: особам, які звернулися за статусом постраждалого від торгівлі людьми (громадяни України та іноземці або особи без громадянства) і особам, які вже отримали статус постраждалого (громадяни України та іноземці або особи без громадянства). Задекларовані в Законі права усіх категорій постраждалих більшою мірою відповідають міжнародним стандартам, однак, наприклад, у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми відсутній розподіл на основі наявності або відсутності громадянства – постраждалі мають статус «жертви торгівлі людьми» і відповідний набір прав.

Для громадян України, які звернулися за статусом постраждалого від торгівлі людьми, передбачається надання на безоплатній основі: інформації про права та можливості; медичної, психологічної, правової та іншої допомоги незалежно від місця проживання; тимчасового розміщення у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Іноземцям або особам без громадянства, які звернулися за статусом постраждалого від торгівлі людьми, окрім зазначених прав Закон гарантує забезпечення перекладу і можливість тимчасово перебувати в Україні.

Категорія осіб, яких визнано постраждалими від торгівлі людьми (як громадяни України, так й іноземці та особи без громадянства), відповідно до Закону України, отримує більш розширений перелік прав: одноразову матеріальну допомогу; відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли; допомогу у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

Хоча зазначені права відповідають міжнародним нормам, їхня реалізація на практиці в Україні стикається з певними труднощами. Наприклад, експерти

[53, с. 60] вказують, що за відсутності системи спеціальних закладів допомога для постраждалих від торгівлі людьми надається у закладах соціального обслуговування, які опікуються переважно мешканцями регіону. Оскільки не в усіх регіонах України наявні заклади соціального обслуговування, то право на отримання таких послуг для постраждалих від торгівлі людьми з інших регіонів є обмеженим.

Іншою проблемою є умови перебування у таких центрах. Фінансування даних закладів з місцевих бюджетів впливає на набір послуг, які вони надають постраждалим. Також деякі центри пропонують лише проживання і не передбачають харчування для потерпілих [152, с. 70].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми однією з цілей визначає гендерну рівність. У Законі України відповідне положення не передбачено, не дивлячись на наявність тенденції до збільшення кількості чоловіків серед жертв торгівлі людьми. На потребу у врахуванні гендерних особливостей звертають увагу також експерти [152, с. 70], оскільки не всі територіальні центри надають притулок повнолітнім чоловікам. Наразі заклади соціального обслуговування орієнтовані на роботу з дітьми і жінками. Крім того, існує потреба у наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми особам пенсійного віку [53, с. 63]. В Україні на даний час такої практики не існує.

У ратифікованих Україною міжнародних документах [105; 106] приділяється увага дотриманню конфіденційності та захисту приватного життя жертв торгівлі людьми. У цьому контексті в Україні потребує вирішення питання забезпечення тимчасового притулку потерпілих, справи яких перебувають на розгляді у суді [53, с. 60]. Мова йде про безпеку як самих жертв торгівлі людьми, так й інших мешканців відповідних центрів та їх персоналу.

Передбачене Законом України право на матеріальну допомогу поширюється лише на осіб, яких визнано потерпілими від торгівлі людьми.

Допомога від держави, що передбачена Постановою Кабінету Міністрів України [92], виплачується одноразово у розмірі прожиткового мінімуму для відповідної категорії осіб (діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність), що встановлений на момент звернення особи за матеріальною допомогою.

Відшкодування збитків та моральної шкоди передбачається в Україні лише щодо осіб, яких визнано потерпілими у судовому порядку. Крім того, Законом України «Про протидію торгівлі людьми» передбачено відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, що відповідає положенню Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Однак в українських реаліях реалізація цього права проблематична. Як зазначають експерти [53, с. 61], представники правоохоронних органів не завжди інформують жертв торгівлі людьми про їхнє право на відшкодування збитків. Також не всі постраждалі мають намір співпрацювати з правоохоронними органами. Існує також потреба у забезпеченні жертв торгівлі людьми безоплатною кваліфікованою адвокатською допомогою на всіх стадіях кримінального переслідування правопорушників, що наразі законодавчо в Україні не врегульовано.

Необхідно зазначити, що в Законі України «Про протидію торгівлі людьми» не передбачено період реабілітації та розмірковування для жертв торгівлі людьми. Дана норма існує як у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, так й у Директивах Європейського Союзу 2004 р. [169], 2011 р. [167] та 2014 р. [168]. Наприклад, Директива ЄС щодо дозволу на перебування громадян третіх країн, які є жертвами торгівлі людьми або які є суб’єктами дій зі сприяння незаконній міграції, і які співпрацюють з компетентними органами (2004 р.) [169] визначає період на розмірковування як можливість для жертви торгівлі людьми уникнути впливу порушника у безпечному місці і прийняти виважене рішення щодо співпраці з відповідними

компетентними державними органами. Відповідно до вказаної Директиви, термін на розмірковування має становити не менше 30 днів. Однак, як зазначено у Директиві 2014 р. [168], надання терміну для розмірковування не може бути використано для примусу постраждалої особи до співпраці з органами влади.

Для іноземців або осіб без громадянства, які стали жертвами торгівлі людьми, міжнародні норми передбачають можливість перебувати у країні, де вони постраждали, на тимчасовій або постійній основі. Наприклад, це положення зазначено у Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї Конвенції ООН, до якої приєдналася Україна.

В українському законодавстві дана категорія осіб має право на тимчасове перебування в Україні терміном до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, а також право на постійне проживання і дозвіл на імміграцію. З 2013 р. у постановах Кабінету Міністрів України, що визначають імміграційні квоти, з'явилася графа для осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Однак, хоча статус особам, які постраждали від торгівлі людьми, почали встановлюватися з 2012 року, перша квота імміграції для цієї категорії осіб була фактично встановлена з вересня-жовтня 2015 року (у Київській, Миколаївській та Одеській областях) [83].

Крім цього, у Законі України «Про протидію торгівлі людьми» для іноземців або осіб без громадянства, які отримали статус постраждалої від торгівлі людьми особи, передбачено забезпечення перекладом. Даний пункт підіймає актуальну проблему щодо надання іноземцям кваліфікованого перекладу і пошуку перекладачів, які не лише володіють мовою потерпілого, але й достатньо компетентні і неупереджені для здійснення достовірного перекладу і забезпечення конфіденційності (особливо, коли постраждалою є жінка).

У лютому 2012 р. урядом України було ухвалено «*Концепцію Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року*» [109]. У документі визнавалися нові виклики, які постали перед Україною у контексті боротьби з торгівлею людьми: використання новітніх репродуктивних технологій, «сексуальний туризм», в тому числі дитячий, комерційна сексуальна експлуатація дітей, вербування жителів віддалених міст і сіл, потрапляння до групи ризику чоловіків працездатного віку.

Крім того, до опису торгівлі людьми було додано трудову експлуатацію, примусову працю, примусове жебрацтво і вилучення органів, що розширює дане поняття і відповідає міжнародним стандартам, зокрема Директиві ЄС щодо запобігання і боротьби з торгівлею людьми та захисту жертв, і заміни Рамкового рішення Ради 2002/629/JHA (2011 р.) [167].

Концепція визнає необхідність прийняття нової державної програми щодо протидії торгівлі людьми до 2015 року. Визначаються три основні складові мети нової програми: запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності переслідування за злочин, захист прав постраждалих.

Концепція формує основні завдання державної програми з урахуванням критики попередніх програм. Так, увага має приділятися удосконаленню національного законодавства, інституційному забезпеченню, моніторингу ситуації, проведенню профілактичних заходів і надання допомоги постраждалим. Визначено досить чіткі показники виконання програми, серед яких збільшення кількості виявлених злочинів, надання комплексу послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, підготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з жертвами торгівлі людьми, підвищення рівня обізнаності населення.

У березні 2012 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено четверту програму з протидії торгівлі людьми – *«Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2015 року»* [85]. Оскільки термін

виконання заходів програми розрахований на 2013-2015 роки, то після закінчення дії попередньої державної програми у 2010 році, Україна фактично два роки не мала жодного державного плану дій у зазначеній сфері.

Державна програма до 2015 року характеризується більш відвертим підходом до діяльності щодо протидії торгівлі людьми: Українська держава визнала свою неспроможність забезпечити повне фінансування Програми і обрала шлях активної співпраці з громадськими організаціями, які, як правило, фінансуються міжнародними донорами.

Водночас такий підхід відповідає принципам Європейського Союзу. Так, Директива щодо запобігання і боротьби з торгівлею людьми та захисту жертв, і заміни Рамкового рішення Ради 2002/629/JHA [167] закликає країни члени ЄС до щільної роботи з організаціями громадянського суспільства, особливо у сфері розробки управлінських рішень, інформаційних кампаніях, дослідницьких і освітніх програмах і тренінгах, моніторингу і вдосконаленні впливу заходів, що спрямовані на протидію торгівлі людьми.

Державна програма зосереджена на шести напрямах роботи: 1) вдосконалення законодавства у сфері протидії торгівлі людьми; 2) перевірка діяльності закладів, у яких надається допомога особам, що постраждали від торгівлі людьми; 3) створення єдиної системи моніторингу заходів щодо протидії торгівлі людьми, що здійснюються на національному та регіональному рівні, та оцінка їх ефективності; 4) підвищення професійного рівня працівників, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, здійснюють їх реабілітацію та соціальну реінтеграцію; 5) організація первинної профілактики торгівлі людьми; 6) забезпечення надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми.

Слід зазначити, що діяльність Української держави у сфері протидії торгівлі людьми знаходиться під пильним контролем як громадських організацій, так й міжнародних експертів. Наприклад, Всеукраїнською

Коаліцією громадських організацій з протидії торгівлі людьми, після проведення аналізу стану виконання Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми у 2011 – першій половині 2013 рр., було виявлено певні недоліки у Державній програмі. У звіті Коаліції [22, с 6-7] звертається увага на неоднакове фінансування заходів Програми по роках. Показники оцінки ефективності Програми, на думку експертів Коаліції, не відображають змін стосовно ситуації з протидії торгівлею людьми в Україні. Зафіксовано також невідповідність кількості програмних заходів і очікуваних результатів.

Не зважаючи на таку критику, у 2012 р. на виконання заходів Програми було розроблено і затверджено Кабінетом Міністрів України низку нормативно-правових актів, що дало змогу покращити роботу державних органів щодо протидії торгівлі людьми і допомоги постраждалим особам.

Так, у травні 2012 р. було ухвалено Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми [93], що містить також форми довідки про звернення іноземця або особи без громадянства щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, довідки про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, і форму опитувального листа щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

У червні 2012 р. Міністерство соціальної політики [98] розробило інші документи, необхідні для процедури отримання статусу постраждалої особи, серед яких форми заяв для дорослих і дітей, облікова картка, форма журналу для реєстрації заяв та журналу видачі довідок, форма розписки про нерозголошення відомостей.

Важливим кроком на шляху до удосконалення роботи з особами, які постраждали від торгівлі людьми, і гармонізації взаємодії усіх залучених до цього процесу органів стало затвердження у серпні 2012 р. Порядку взаємодії суб’єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [78].

Зазначений порядок визначив механізм взаємодії Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби, Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, а також за згодою міжнародних та громадських організацій щодо протидії торгівлі людьми, зокрема надання допомоги постраждалим особам.

Крім того, було затверджено форму оцінки потреб постраждалої особи [99]: необхідність в отриманні правової, лікувально-профілактичної, психологічної, соціально-педагогічної допомоги, потреба у пошуку сімей постраждалої дитини або влаштування її у спеціалізований заклад, потреба у працевлаштуванні, отриманні освіти, кваліфікації або перекваліфікації, поверненні до країни походження.

Після встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, українським законодавством [91] передбачається протягом десяти робочих днів розробити план реабілітації постраждалої особи. Дану функцію покладено на центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. План охоплює такі напрями роботи, як соціальний, психологічний, медичний, правовий, освітній, профорієнтаційний, повернення до країни походження, а також передбачає зазначення конкретних заходів, строки виконання, виконавців, результати і стан виконання запланованих заходів.

Дещо із запізненням на три місяці наказом Міністерства соціальної політики України [97] було затверджено форму відомості про виплату одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Окрім законотворчої діяльності проводились інші заходи: інформування населення про проблему торгівлі людьми та наслідки нелегальної трудової міграції; навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми і допомоги постраждалим особам; боротьба зі злочинністю, що пов'язана з торгівлею людьми; надання допомоги постраждалим особам. Оскільки у 2012 р. Державна програма з протидії торгівлі людьми була відсутня [28], заходи проводилися за підтримки міжнародних та громадських організацій.

У 2013 році робота державних органів відбувалася за кількома напрямами. По-перше, з метою вдосконалення процедури використання коштів Кабінетом Міністрів України було прийнято дві Постанови: № 71 і № 72 від 4 лютого 2013 р. Постановою № 71 за рахунок постраждалих від торгівлі людьми розширювався перелік категорій осіб, яким передбачені виплати з Державного бюджету, а саме одноразова матеріальна допомога. Постанова № 72 вносила зміни до нормативних документів, у яких рекомендувалося обласним державним адміністраціям передбачати кошти на виконання заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми до 2015 року при формуванні своїх бюджетів. Крім того, передбачалося використання частини бюджетних коштів за програмою «Реалізація державної політики з питань сім'ї та дітей» на заходи Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми до 2015 року.

По-друге, важливою подією стало запровадження стандартів у сфері надання соціальних послуг [95] для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, за трьома напрямами: соціальна профілактика торгівлі людьми, соціальна інтеграція та реінтеграція постраждалих осіб, а також соціальна інтеграція та реінтеграція дітей, які постраждали від торгівлі людьми, яким передувало прийняття відповідних Методичних рекомендацій [89].

По-третє, набув чинності Закон України «Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу», яким було введено додаткові перевірки документів пасажирів і посилено відповідальність перевізників. Таким чином, вимоги до авіаперевізників було приведено у відповідність до Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

Крім того, Міністерство соціальної політики України [94] затвердило програму навчання спеціалістів щодо надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Даний напрям роботи виявився досить успішним у 2013 році. Так, у зазначений період план з підвищення професійного рівня працівників, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, здійснюють їх реабілітацію та соціальну реінтеграцію, було перевищено: замість запланованих 138 працівників спеціальну підготовку отримали 3568 осіб [25, с. 3].

Показники виконання завдання Програми щодо проведення перевірки діяльності закладів, у яких надається допомога особам, що постраждали від торгівлі людьми, також перевищили заплановані обсяги: замість 1 звіту з питань моніторингу та навчання спеціалістів, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, фактично було отримано 12 звітів.

На думку представників Міністерства соціальної політики України [25, с. 4], найбільш ефективною та системною у 2013 році була діяльність у сфері підвищення рівня інформованості населення щодо явища торгівлі людьми. Як результат було відмічено позитивну тенденцію до зменшення кількості випадків торгівлі людьми.

Не зважаючи на досягнуті результати, нагальні проблеми у сфері протидії торгівлі людьми у 2013 році залишалися [12, с. 104]. Так, законодавчого врегулювання потребувала робота місцевих органів виконавчої влади для здійснення покладених на них Законом «Про протидію торгівлі людьми» функцій встановлення статусу постраждалої особи. Необхідно було також

внести зміни до положень про центри соціальних служб для сімей, дітей та молоді, оскільки у переліку осіб, яким вони надають послуги, постраждалі від торгівлі людьми були відсутні.

Актуальною залишається проблема перекваліфікації злочинів за іншими статтями ККУ [25, с. 5], що передбачає більш м'які вироки за результатами судового розгляду, оскільки існують проблеми в складності збирання доказової бази.

Експерти зазначали також потребу у розробленні [12, с. 104] відповідних нормативно-правових актів для здійснення оцінки небезпеки (наявних ризиків), на яку наражаються іноземці або особи без громадянства при їх поверненні з України до країни походження.

Однією з суттєвих проблем також визнавалася обмеженість кадрових ресурсів і плинність кадрів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми. У Звіті за 2013 рік про результати виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року [25, с. 4] наголошувалося також на потребі у системному включенні державних службовців і педагогічних працівників до програм підвищення кваліфікації з питань протидії торгівлі людьми, а також на проведенні цієї роботи в усіх регіонах України.

Крім того, у 2013 році фінансування заходів «Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року» не було повністю забезпечено відповідно до запланованих обсягів. Особливо великим було недофінансування з Державного бюджету України. Так, замість передбачених 510,00 тис. грн. фактично було використано 46,4 тис. грн. Недофінансування спостерігалося також й з місцевих бюджетів: замість передбачених 367,024 тис. грн. було використано фактично 258,525 тис. грн. Таким чином, всього у 2013 році Державна програма отримала у 2,5 рази менше фінансово-економічного забезпечення, ніж це було заплановано.

Враховуючи недостатність коштів для забезпечення заходів Програми, діяльність державних і місцевих органів була спрямована на законодавче забезпечення діяльності з протидії торгівлі людьми та її моніторинг. Водночас інформаційна компанія щодо попередження торгівлі людьми і освітні заходи здійснювалися в активній співпраці з міжнародними та громадськими організаціями.

У 2014 році економічна ситуація в Україні погіршилася. В результаті анексії АР Крим і проведення військових дій у Луганській і Донецькій областях активізувалася внутрішня міграція на території України. Зважаючи на ці обставини, у першій половині 2014 року діяльність центральних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування зосереджувалася переважно на подальшій розробці законодавчої бази і раціональному використанню коштів з Державного бюджету. Так, було розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року». За допомогою уточнення строків, обсягів і джерел фінансування, оцінки результативності виконання заходів у минулі роки планувалося економне і раціональне використання державних коштів, що передбачені на 2014 та 2015 роки.

У зазначений період Міністерством соціальної політики України розроблено наказ «Про затвердження Порядку моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми». Єдиний візит до закладу, де проводиться допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми, було здійснено до реабілітаційного центру Міжнародної організації з міграції у м. Києві. Крім того, у співпраці з МОМ та Координатором проектів ОБСЄ в Україні, було здійснено перевірку діяльності місцевих органів виконавчої влади у Івано-Франківській та Львівській областях [26, с. 8]. Заплановане програмою дослідження щодо виявлення нових викликів і тенденцій у сфері протидії торгівлі людьми було проведено у 2015 році за сприяння МОМ: «Дослідження з

питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р.» [13]. Діяльність у сфері запобігання торгівлі людьми і первинної профілактики концентрувалася переважно на підготовчій роботі. Наприклад, Міністерством соціальної політики України у рамках проведення інформаційних кампаній розроблено макет соціальної реклами з протидії торгівлі людьми для друку плакатів та буклетів.

Зважаючи на посилення внутрішньої міграції і появу значної кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні, Міністерство соціальної політики разом з місцевими державними адміністраціями активізувало роботу з поширення інформації про ризики потрапляння громадян у ситуацію торгівлі людьми та можливості отримання допомоги постраждалими [31]: розповсюджуються інформаційні матеріали у місцях скупчення людей, центрах прийому внутрішньо переміщених осіб, на веб-сайтах обласних і районних державних адміністрацій, у місцевій пресі тощо. Крім того, у 2015 році дослідження щодо ризиків потрапляння у ситуацію торгівлі людьми внутрішньо переміщених осіб в Україні у зв'язку з проведенням АТО було здійснено Громадською організацією «Ла Страда – Україна» [73]

Продовжувалася діяльність з підвищення професійного рівня працівників, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми, здійснюють їх реабілітацію та соціальну реінтеграцію. За І півріччя 2014 року у центрах перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій підвищили кваліфікацію з питань протидії торгівлі людьми 1716 державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [26], а за І півріччя 2015 року – 1295 державних службовців з питань протидії торгівлі людьми [27, с.19].

Крім того, продовжувалася робота зі залучення донорських коштів і співпраця з міжнародними і неурядовими організаціями: Координатором

проектів ОБСЄ в Україні, Представництвом Міжнародної організації з міграції, Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна».

Не зважаючи на важкий соціально-політичний стан в Україні зусилля України у боротьбі з торгівлею людьми визнаються міжнародними експертами. У вересні 2014 р. оціночна місія Групи експертів з протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) підкреслила у Доповіді про виконання Україною Конвенції Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми значні позитивні надбання української держави у цьому напрямі [126] – затвердження механізму встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, затвердження стандартів надання соціальних послуг, підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з постраждалими від торгівлі людьми. В той же час експерти ГРЕТА вказали на можливості для подальшої роботи, серед яких: посилення заходів для зменшення вразливості груп осіб, які перебувають у несприятливих соціальних і економічних умовах; зміцнення міжнародної співпраці у некримінальній сфері; продовження навчання спеціалістів, які працюють у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Аналіз виконання Програми [109] засвідчив, що найбільш ефективними були заходи щодо підвищення інформованості населення про випадки торгівлі людьми і заходи підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії торгівлі людьми. В той же час Програмі не вистачало механізму надання допомоги постраждалим і заходів щодо їх виявлення та ідентифікації усіма суб’єктами, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми. Також Програма не враховувала особливості і ризики, які з’явилися після початку військового конфлікту в Україні.

У жовтні 2015 року було затверджено *Концепцію Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року* [109], у якій на державному рівні визнавався факт, що Україна є країною призначення торгівлі людьми. Крім того, наголошувалося на недостатньому фінансуванні заходів

попередньої Програми, особливо щодо проведення розслідувань і захисту постраждалих. Підкреслювалася необхідність впровадження положень законодавства, забезпечення міжсекторального співробітництва і удосконалення механізмів взаємодії суб'єктів, які залучені до протидії торгівлі людьми, у регіонах.

Нова *Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року* [86] була прийнята у листопаді 2016 року і передбачає діяльність за наступними напрямами: 1) удосконалення нормативно-правової бази у сфері протидії торгівлі людьми; 2) запобігання торгівлі людьми, її первинна профілактика; 3) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, кримінальне розслідування та переслідування; м) Моніторинг у сфері протидії торгівлі людьми. Особлива увага має бути приділена ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, серед внутрішньо переміщених осіб, захисту дітей, які постраждали від торгівлі дітьми, розробці індикаторів для сприяння виявленню осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Аналіз завдань Програми і відповідальних виконавців свідчить про посилення ролі правоохоронних і судових органів влади. Таким чином, Програма присвячена не захисту прав постраждалих осіб, а контролю за діяльністю роботодавців, забезпеченню публічного висвітлення кримінальних і судових процесів над злочинцями, підвищенню компетенції працівників силових і судових структур, які залучені до злочинів у сфері торгівлі людьми.

Як і у попередній програмі, українська держава і місцеві бюджети не виступають основними донорами нової Програми: з 38 млн. гривень, які передбачені на виконання заходів Програми, 35,3 млн. гривень будуть надходити з інших джерел. Отже, основний тягар знову покладений на міжнародні організації.

2.3. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми

Розбудова інституційного забезпечення державної політики України у сфері протидії торгівлі людьми розпочалась у 1999 році зі створення Національної координаційної ради щодо запобігання торгівлі людьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Передбачалося підняти проблему боротьби з торгівлею людьми на найвищий державний рівень. Омбудсменом, посада якого була введена в Україні за рік до того, планувалося створити єдиний банк даних щодо торгівлі людьми, здійснювати моніторинг, контролювати виконання чинного законодавства і міжнародних договорів у сфері боротьби з торгівлею людьми, об'єднати державні і громадські організації у боротьбі з даним злочином [35, с. 18].

Як пише О. Святун [125, с. 13], до компетенції новоствореної Національної координаційної ради належала підготовка пропозицій та рекомендацій до чинного законодавства, проведення експертиз проектів законів та інших нормативних актів, участь у координації діяльності державних органів та неурядових організацій у сфері протидії торгівлі людьми.

Хоча Національна координаційна рада збиралася лише кілька разів і припинила своє існування у 2001 році, за її активної участі була підготовлена Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми (1999 р.). Відповідно до положень Програми, були створені спеціалізовані підрозділи по боротьбі зі злочинами, що пов'язані з торгівлею людьми, які увійшли до структури Департаменту карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України та структури обласних управлінь внутрішніх справ [33, с. 26]. У серпні 2005 року зазначені підрозділи були реорганізовані у Департаменти з боротьби зі злочинами, що пов'язані з торгівлею людьми [138, с. 219].

У сфері боротьби з торгівлею людьми діяло кілька міжвідомчих координаційних рад. Після ліквідації Національної координаційної ради, з 2001 по 2005 роки працювала Координаційна рада з питань запобігання зникненню людей [110], до завдань якої, серед іншого, входило вивчення причин зникнення на території держави громадян України, іноземців та осіб без громадянства, а також зникнення громадян України за її межами і встановлення долі цих осіб.

У період з 2002 по 2007 рр. працювала Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми [111], що була постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

Наприкінці 2007 р. було створено Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку і протидії торгівлі людьми [100] на чолі з Міністром у справах сім'ї, молоді та спорту. На жаль, Рада охоплювала занадто широке коло питань і, на думку експертів [43, с. 63], не була дієздатною, а також характеризувалася неузгодженістю дій її членів, відсутністю адекватних форматів роботи, цілей та завдань.

З липня 2007 року розпочала діяльність Експертна робоча група з питань попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми [108] на чолі із Заступником Міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту, яка діяла спочатку при Міжвідомчій координаційній раді з питань протидії торгівлі людьми, а з вересня 2007 року – при Міжвідомчій раді з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку і протидії торгівлі людьми.

Експертна робоча група створювалась з метою координації зусиль центральних органів виконавчої влади, науковців і громадськості щодо виконання положень Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. До повноважень Експертної робочої групи входило виконання низки завдань: оперативна координація заходів з питань протидії торгівлі людьми, здійснення моніторингу у зазначеній сфері, співпраця з міжнародними організаціями, розробка пропозицій щодо укладення міжнародних договорів,

співпраця у наданні допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, їх реабілітації та реінтеграції, інформуванні населення щодо торгівлі людьми. До складу Експертної групи увійшли представники центральних органів виконавчої влади, міжнародних і громадських організацій, профспілок.

На регіональному рівні з 2002 року було створено регіональні дорадчі органи з метою реалізації відповідних програм у 27 регіонах України, відповідно до Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки [135, с. 30].

Законом України «Про протидію торгівлі людьми», що був прийнятий 20 вересня 2011 року [104], визначено суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України, заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Так, до повноважень Президента України входить визначення центрального органа виконавчої влади національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми. Однак, дане положення було внесено до Закону «Про протидію торгівлі людьми» лише у жовтні 2012 року, тобто майже через рік після прийняття самого Закону. До внесення змін дана функція належала до компетенції Кабінету Міністрів України, який своєю Постановою [101] у січні 2012 року визначив національним координатором Міністерство соціальної політики України. У свою чергу, Президент України у березні 2013 р. підписав Указ «Про внесення змін до Положення про Міністерство соціальної політики України» [82].

Кабінет Міністрів України, відповідно до положень Закону «Про протидію торгівлі людьми», спрямовує і координує роботу суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, а також визначає процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми і

порядок утворення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми. Крім того, у сферу компетенції КМУ входить затвердження нормативно-правових документів, які регулюють роботу державних органів у зазначеній сфері, серед них: Державна цільова програма у сфері протидії торгівлі людьми; Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми; форма опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; довідка про встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; форма довідки, що підтверджує факт звернення іноземця чи особи без громадянства за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України; положення про заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми; порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, і контроль за реалізацією прийнятих документів.

Перелік центральних органів виконавчої влади, які задіяні у сфері протидії торгівлі людьми, визначено Постановою КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» [91]. До них належать Міністерство соціальної політики, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту (зараз Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України), Адміністрація Державної прикордонної служби, Державна міграційна служба.

Закон «Про протидію торгівлі людьми» визначає загальні повноваження центральних органів виконавчої влади, серед яких: формування та реалізація державної політики у сфері протидії торгівлі людьми; розробка проектів Державної цільової програми протидії торгівлі людьми та Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, і забезпечення реалізації зазначених документів; моніторинг діяльності

суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми; підготовка та оприлюднення щорічної доповіді про стан реалізації заходів у сфері протидії торгівлі людьми; здійснення заходів щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Крім того, заходи центральних органів виконавчої влади мають бути спрямовані на викорінення передумов торгівлі людьми, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі; підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах; координацію та контроль за діяльністю закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Розглянемо сферу компетенції центральних органів державної влади України у сфері протидії торгівлі людьми.

Як зазначалося вище, *Міністерство соціальної політики України* є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань протидії торгівлі людьми. У складі Департаменту сімейної, ґендерної політики та протидії торгівлі людьми створено Відділ протидії торгівлі людьми. Крім того, у напрямку забезпечення прав дітей та запобігання торгівлі дітьми працює Департамент прав дітей та усиновлення. На регіональному рівні роботу з протидії торгівлі людьми проводять департаменти соціальної політики (в деяких областях – департаменти соціального захисту населення), які входять до складу Обласних державних адміністрацій та Київської міської державної адміністрації.

Відповідно до Положення про Мінсоцполітики [102], одним з основних завдань Міністерства є формування та реалізація державної політики щодо протидії торгівлі людьми. Міністерство здійснює нормативно-правове регулювання у даній сфері; розглядає і погоджує проекти концепцій і програм;

бере участь у проведенні аналізу проектів державних цільових програм і щорічному аналізі стану їх виконання; розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції з удосконалення державної політики. До компетенції Міністерства входить також здійснення міжнародного співробітництва: участь у підготовці міжнародних договорів України, підготовка пропозицій щодо укладення, денонсації договорів, забезпечення виконання зобов'язань України за міжнародними договорами. Міністерство також виступає замовником науково-дослідних робіт та соціологічних досліджень у сфері протидії торгівлі людьми.

До прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» основним органом центральної виконавчої влади у сфері боротьби з торгівлею людьми було *Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту*[1], а саме відділ попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми у складі Департаменту сімейної, гендерної політики та демографічного розвитку. До Міністерства через обласні управління за допомогою «гарячої лінії» соціальних служб, неурядових організацій і від правоохоронних органів надходила інформація про потерпілих від торгівлі людьми. Міністерство співпрацювало з неурядовими організаціями і центрами соціальної служби для молоді у напрямку як практичної роботи з населенням щодо попередження випадків торгівлі людьми, так і з самими постраждалими від торгівлі людьми [138, с. 209]. Однак, основні перешкоди для успішної та ефективної роботи зазначеного відділу становили нестача працівників і відсутність належного державного фінансування. Як пише А. Сьолькнер [135, с. 30], особливо не вистачало співробітників на регіональному рівні, де працівники місцевих органів мають суміщати виконання обов'язків щодо протидії торгівлі людьми з іншими напрямами роботи.

[1] Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту реорганізовано 9 грудня 2010 р. у Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, яке у свою чергу 28 лютого 2013 р. було розділено на Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України.

Інші центральні органи виконавчої влади, які задіяні до сфери протидії торгівлі людьми, відповідно до покладених на них функцій можна умовно поділити на дві групи – органи, які надають допомогу постраждалим від торгівлі людьми, і органи, які залучені до боротьби з торгівлею людьми (правоохоронні органи).

До першої групи можна віднести Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, Державну міграційну службу України, Державну службу зайнятості України, а також Міністерство молоді та спорту України, яке після передачі функцій спеціально уповноваженого органу у сфері протидії торгівлі людьми до Мінсоцполітики України бере участь у Державних цільових соціальних програмах протидії торгівлі людьми як співвиконавець. Серед іншого Міністерство задіяне у проведенні державних і регіональних інформаційно-просвітницьких акцій з питань протидії торгівлі людьми для населення.

На *Міністерство освіти і науки України (МОН)* покладено обов'язок надавати допомогу особам (дорослим та дітям), які постраждали від торгівлі людьми у реалізації їхньої потреби в освіті, кваліфікації та перекваліфікації. Як зазначається у Науково-практичному коментарі до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [56, с. 43], Міністерство готує програми соціальної та психологічної реабілітації учнів і студентів, які стали жертвами торгівлі людьми; забезпечує роботу психологічної служби з дітьми дошкільного та шкільного віку і студентами; контролює відвідування постраждалими навчальних закладів; залучає учнів і студентів з числа постраждалих від торгівлі людьми до громадської та гурткової роботи; організовує навчання фахівців, які постійно працюють з постраждалими дітьми щодо виявлення і надання допомоги дітям; а також надає консультації постраждалим від торгівлі людьми особам у питаннях щодо реалізації їх права на освіту.

Крім того, МОН задіяне як відповідальний виконавець у рамках Державної цільової програми на період до 2020 року до включення до програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників спецкурсів з питань запобігання та профілактики торгівлі людьми, виконання програми виховної роботи з учнями загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів з питань протидії торгівлі людьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція». Працівники Міністерства беруть участь у розробці інформаційних та методичних матеріалів, які розповсюджуються у навчальних закладах. Центральним інститутом післядипломної педагогічної освіти проводяться семінари щодо протидії торгівлі людьми [138, с. 211].

На *Міністерство охорони здоров'я (МОЗ),* відповідно до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року, було покладено обов'язок забезпечити надання медичної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Крім того, Міністерство надає медично-консультативну допомогу. Таким чином, до компетенції МОЗ входить забезпечення обстеження і лікування постраждалих осіб; консультації медпрацівниками даної групи осіб; надання рекомендацій і направлення на санаторно-курортне лікування; організація медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які знаходяться на території України і постраждали від торгівлі людьми [56, с. 43].

Міністерство закордонних справ України (МЗС) задіяне до заходів Державних програм у якості співвиконавця. Оскільки серед завдань Міністерства є захист прав та інтересів громадян України за кордоном, а також реєстрація українських громадян, які тимчасово проживають або постійно перебувають за кордоном [77], то у межах своєї компетенції МЗС України надає консультативну, інформаційну і правову підтримку українським громадянам, які з різних причин перебувають за межами України. Крім того Міністерство задіяне до обміну даними між правоохоронними органами України та органами

іноземних держав щодо фізичних і юридичних осіб, які займаються торгівлею людьми, розслідувань злочинів у сфері торгівлі людьми. МЗС України також надає допомогу у поверненні до дому українським громадянам, які стали жертвами торгівлі людьми за кордоном [138, с. 212].

Міністерство юстиції України було залучене як співвиконавець до заходів Державної програми на період до 2015 року у розділі «Удосконалення законодавства та управління у сфері протидії торгівлі людьми», а саме щодо забезпечення діяльності Міжвідомчої ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми і регіональних координаційних рад з питань протидії торгівлі людьми; здійснення контролю за дотриманням міжнародних домовленостей у сфері протидії торгівлі людьми та підготовки щорічної доповіді з питань протидії торгівлі людьми; реалізації положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми» шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів; контролю за здійсненням заходів у сфері протидії торгівлі людьми. У новій Державній програмі на період до 2020 року Міністерство задіяне до здійснення контролю за дотриманням міжнародних домовленостей у сфері протидії торгівлі людьми та заходів щодо удосконалення чинного законодавства.

Крім того, Мінюст України є виконавчим органом, до сфери компетенції якого входить надання безоплатної правової допомоги, відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Право на безоплатну первинну допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України [81]. Відповідні громадські приймальні для надання правової допомоги малозабезпеченим сім'ям діють в усіх областях України [56, с. 42].

Державна міграційна служба України (ДМС) була залучена як основний виконавець до заходів Державної програми на період до 2015 року у розділі «Надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми» щодо видачі в установленому законодавством порядку дозволів на імміграцію громадянам

іноземних держав або особам без громадянства, що постраждали від торгівлі людьми. У межах своєї компетенції ДМС здійснює кілька функцій [56, с. 43]: по-перше, забезпечує повернення іноземців та осіб без громадянства до країн походження; по-друге, забезпечує дану категорію осіб документами для виїзду за межі України, тимчасового перебування або простійного проживання на території України.

У рамках нової Державної програми на період до 2020 року, ДМС є відповідальним виконавцем за встановлення особи та підтвердження громадянства або підданства у разі відсутності в іноземців або осіб без громадянства - жертв торгівлі людьми в Україні документів, а також надання дозволів на імміграцію громадянам іноземних держав або особам без громадянства, що постраждали від торгівлі людьми.

Державна служба зайнятості України (ДСЗ) працює у двох напрямках, які стосуються протидії торгівлі людьми: запобігання неврегульованій зовнішній трудовій міграції та торгівлі людьми, а також допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми і неуспішної трудової міграції [48, с. 59]. ДСЗ здійснює свої заходи через розгалужену структуру центрів зайнятості – обласні, міські і районні центри зайнятості.

Так, напрям щодо запобігання неврегульованій зовнішній трудовій міграції та торгівлі людьми містить ряд заходів, які можна згрупувати у дві групи. До першої групи належать превентивні заходи загального характеру: проводиться робота щодо заохочення населення до внутрішньої зайнятості; здійснюється інформаційно-роз'яснювальна робота щодо ризиків неврегульованої міграції, засобів і методів, що використовуються торговцями людьми, а також інформування про можливості Державної служби зайнятості у допомозі потенційним мігрантам і потерпілим від торгівлі людьми щодо реалізації себе в Україні; центри зайнятості проводять роботу з роботодавцями щодо проблем неврегульованої зовнішньої трудової міграції робочої сили з

України; крім того, до заходів превентивного характеру належать звернення до правоохоронних органів щодо припинення незаконної діяльності посередників.

Друга група запобіжних заходів стосується індивідуальної роботи з потенційними мігрантами. Це виявлення потенційних мігрантів і проведення співбесід з ними; сприяння зайнятості в Україні; проведення семінарів для потенційних мігрантів; надання допомоги щодо перевірки ліцензії у посередника з працевлаштування за кордоном; надання консультацій щодо підвищення безпеки при виїзді за кордон; направлення до інших компетентних урядових структур або громадських організацій для отримання додаткової інформації.

У напрямі щодо допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми і неуспішної трудової міграції, ДСЗ надає постраждалим ряд послуг безпосередньо (підбір роботи, професійна консультація, направлення на навчання, допомога у започаткуванні власної справи, призначення матеріальної допомоги), а також перенаправляє постраждалих до інших компетентних урядових структур або громадських організацій для отримання додаткової допомоги.

Крім того, як зазначається у Науково-практичному коментарі до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [56, с. 42], до сфери компетенції ДСЗ України входить проведення професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та професійної орієнтації осіб, які постраждали від торгівлі людьми; вирішення питань щодо надання матеріального забезпечення по безробіттю постраждалим особам; залучення осіб даної групи (за їх згодою) до оплачуваних громадських робіт; врахування у програмах зайнятості населення заходів щодо працевлаштування осіб, які постраждали від торгівлі людьми, і забезпечення виконання даних програм.

Центри зайнятості в Україні також працюють у напрямку запобігання економічній експлуатації дітей та реінтеграції потерпілих і дітей з груп ризику в

суспільство і повноцінне життя [48, с. 79]. Здійснюється комплекс заходів щодо попередження економічної експлуатації дітей (заходи сприяння внутрішній зайнятості батьків; заходи щодо легального працевлаштування молоді; інформаційно-роз'яснювальна робота у навчальних закладах; інформування роботодавців про дитячу працю і її наслідки; звернення до правоохоронних органів з метою припинення випадків експлуатації дітей), а також заходи із соціальної реабілітації дітей, які були вилучені з економічної експлуатації або входять до груп ризику.

Органи, які залучені до боротьби з торгівлею людьми (або правоохоронні органи), поділяють [36, с. 216] на дві групи. До органів, що виконують зазначену роботу у межах загальної компетенції щодо боротьби зі злочинністю, належать Служба безпеки України, органи внутрішніх справ, прокуратура, прикордонна служба, митні органи. До другої групи належать органи, що мають спеціальну компетенцію: міжвідомчі ради, а також спеціалізовані підрозділи Міністерства внутрішніх страв України, до функцій яких входить розкриття злочинів відповідно до ст. 149 Кримінального кодексу України.

Відповідно до Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року [85] *Міністерство внутрішніх справ України (МВС)* було залучене як відповідальний виконавець до заходів щодо забезпечення підвищення професійного рівня працівників органів державної влади, які здійснюють повноваження у сфері протидії торгівлі людьми, заходів щодо проведення роз'яснювальної роботи з особами, залученими до найгірших форм праці, зокрема з тими, що надають платні сексуальні послуги, і громадянами іноземних держав, особами без громадянства, у тому числі тими, що звернулися до державних органів України з метою отримання статусу біженця.

До компетенції МВС України належить виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми; припинення діяльності організованих груп, що

вчиняють злочини, пов’язані з торгівлею людьми; встановлення статусу особи, що постраждала від торгівлі людьми; забезпечення безпеки осіб, що постраждали від торгівлі людьми, або свідків у рамках кримінального судочинства щодо торгівлі людьми; здійснення контролю за діяльністю підприємств, установ та організацій у сфері протидії торгівлі людьми.

У міжнародній співпраці щодо протидії торгівлі людьми Державною програмою на МВС покладено обов’язки щодо співпраці з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними правозахисними організаціями, а також обмін інформацією з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними правозахисними організаціями з питань переслідування осіб, які вчиняють злочини, пов’язані з торгівлею людьми, або сприяють їх вчиненню.

Слід зазначити, що у структурі МВС України у 2000 році було створено спеціальний підрозділ з протидії торгівлі людьми, який у 2005 році було перетворено на Департамент боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми, підрозділи якого були також засновані в усіх областях України [135, с. 31]. З 2013 р. створено Управління боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми у складі Департаменту карного розшуку (наказ МВС України від 14 жовтня 2013 р. № 981дск «Про внесення змін до штатів підрозділів кримінальної міліції»), якому підпорядковані територіальні підрозділи органів внутрішніх справ, що уповноважені на боротьбу з торгівлею людьми [153]. До компетенції новоствореного підрозділу входить реалізація державної політики щодо попередження і протидії торгівлі людьми, нелегальній міграції, злочинам проти моральності (створення і утримання місць розпусти, звідництво, сутенерство, примушування до або втягнення у заняття проституцією, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів і товарів, які пропагують насильство і жорстокість), злочинам у сфері працевлаштування за кордоном, незаконним діям щодо усиновлення, порушення встановлених правил трансплантації органів і тканин людини, насильницькому донорству,

протидії легалізації доходів, що були одержані від зазначених злочинів [56, с. 41].

Крім заходів щодо боротьби з торгівлею людьми, як зазначають експерти [5, с. 75-76], важлива роль у діяльності МВС відведена профілактиці даного типу злочину, яку проводять різні підрозділи органів внутрішніх справ. Так, у структурі органів внутрішніх справ віктимологічна профілактика торгівлі людьми здійснюється спеціалізованими підрозділами служби дільничних інспекторів міліції, що полягає у виявленні потенційних жертв торгівлі людьми і проведення з ними роз'яснювальної роботи. Кримінальна міліція у справах дітей проводить профілактичну роботу як з самими неповнолітніми, так й з родинами, які перебувають у складних життєвих ситуаціях. Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) контролює діяльність підприємств, які займаються працевлаштуванням і організацією навчання громадян України за кордоном, наданням розважальних послуг. Головне управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС працює щодо виявлення злочинних угрупувань, що займаються торгівлею людьми, а також займається оперативним документуванням протиправних дій, запобіганням легалізації коштів від торгівлі людьми, попередженням встановлення корупції державних службовців і посадових осіб.

У Державній соціальній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2020 року до залучених органів внесено не лише МВС, але й новостворену Національну поліцію. Відповідно до нової Програми, МВС є відповідальним виконавцем щодо розміщення в засобах масової інформації повідомлень стосовно фактів досудових розслідувань у кримінальному провадженні, пов'язаних з торгівлею людьми, виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, а також перегляду нормативів штатної чисельності підрозділів слідчих та боротьби із злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми

Національної поліції, підвищення рівня їх оснащення спецзасобами та засобами комунікації, впровадження кримінального аналізу ризиків торгівлі людьми.

Адміністрація Державної прикордонної служби України у сфері протидії торгівлі людьми надає допомогу українським громадянам, які стали жертвами торгівлі людьми; займається пошуком зниклих за кордоном осіб, поверненням і реабілітацією постраждалих; залучає міжнародні і громадські організації до здійснення проектів у зазначеній сфері [130, с. 61].

До виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року задіяні 8 судових органів: Генеральна прокуратура України, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховний суд України, Національна школа суддів, Національна академія прокуратури, Академія адвокатури, Мін'юст, Державна судова адміністрація України.

Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ виступає відповідальним виконавцем щодо забезпечення співпраці із ЗМІ стосовно подання інформації про результати судових розглядів за кримінальними провадженнями, пов'язаними з торгівлею людьми, підготовки щорічного звіту щодо судової практики у справах про торгівлю людьми і запровадження спеціалізації суддів щодо роботи з випадками торгівлі людьми.

Національна академія прокуратури відповідає за включення слідчих, прокурорів, суддів, працівників правоохоронних органів, підрозділів ДМС, Державної прикордонної служби та адвокатів до програм підвищення кваліфікації.

Оскільки серед пріоритетів нової Державної програми є контроль та запобігання випадкам торгівлі людьми, до основних виконавців було внесено новостворену структуру – Державну службу України з питань праці [90], до завдань якої входить [86] проведення перевірки підприємств та установ різних форм власності для мінімізації використання праці/послуг жертв торгівлі

людьми, запровадження етичних кодексів для мінімізації використання праці/послуг жертв торгівлі людьми, а також посилення ролі інспекторів праці та інших відповідних фахівців у виявленні осіб, які постраждали від торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Отже, не дивлячись на розбудовану в Україні структуру органів, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми, поле для вдосконалення їх діяльності та взаємодії залишається. Так, представники державних органів, які працюють з постраждалими від торгівлі людьми, визнають невелику кількість осіб, яким надається відповідна допомога [53, с. 59]. Така ситуація обумовлена недостатньою кваліфікацією фахівців у напрямку ідентифікації постраждалих серед осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Крім того, експерти [117, с. 51] звертають увагу на необхідність налагодження між структурними підрозділами МВС у сфері протидії торгівлі людьми та правоохоронними органами іноземних країн більш досконалого обміну інформацією, а також започаткування співпраці з громадськими правозахисними і освітніми організаціями.

Слід також звернути увагу, що на сьогодні у більшості Положень, які регулюють діяльність і визначають сферу компетенції центральних органів виконавчої влади, що залучені до протидії торгівлі людьми, відсутні будь-які згадки про заходи у зазначеній сфері. Крім того, не прийнятий проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» [11], у якому чітко визначаються повноваження усіх органів виконавчої влади, які задіяні у сфері протидії торгівлі людьми.

В країнах світу накопичений значний досвід інституційного забезпечення протидії торгівлі людьми, частина відповідних досягнень може бути використана Україною.

Відповідно до рівня успішності у виконанні мінімальних стандартів протидії торгівлі людьми, які визначені у Акті захисту жертв торгівлі людьми (2000 р.) [185], Державний Департамент США публікує звіт, у якому країни розподілені за трьома рівнями. Для нашого дослідження цікавим видається розглянути досвід країн, які у 2011 році (рік виходу останнього звіту) віднесені до першого рівня, тобто демонструють відповідальне ставлення і певний прогрес у боротьбі з явищем торгівлі людьми, а саме: Австралія, Канада, Тайвань.

Австралія є країною призначення жертв торгівлі людьми (примусова проституція жінок, примусова праця жінок і чоловіків, дитяча сексуальна експлуатація) зі Східної Азії, Південно-Східної Азії, Східної Європи [159]. Однією з важливих характеристик роботи відповідальних установ Австралії є висока оперативність реагування на випадки експлуатації. Наприклад, у структурі Австралійської федеральної поліції діє Група щодо транснаціональної сексуальної експлуатації та торгівлі людьми (Transnational Sexual Exploitation and Trafficking Team (TSETT)), яка займається розслідуваннями справ щодо рабства, сексуального кріпацтва і дитячого сексуального туризму, і характеризується високою мобільністю та має змогу швидко реагувати на термінові випадки по всій території країни [184, с. 74].

Крім того, Австралія активно співпрацює з країнами походження жертв торгівлі людьми через створення мереж і спільних груп для боротьби і попередження явища. Наприклад, Австралійська Федеральна поліція має розгалужену міжнародну мережу, співробітники якої працюють в основних країнах походження жертв торгівлі людьми (Таїланд, В'єтнам, Філіппіни) [160]. Так, у Бангкоці діє Координатор з транснаціональної злочинності. У 2001 році у Бангкоці також було засновано Спільну групу з розслідування контрабанди людьми (Joint People Smuggling Investigation Team), яка розташована у Імміграційному бюро Королівської тайської поліції і призначена здійснювати

координаційну роль у розслідуванні транснаціональних злочинів, з особливою увагою до торгівлі та контрабанди людьми. У вересні 2002 року подібну структуру – Камбоджійська спільна група з розслідування транснаціональних злочинів (Cambodian Joint Transnational Crime Investigation Team) – було засновано у Камбоджі, мета якої забезпечувати Австралійську Федеральну поліцію необхідними умовами для полегшення боротьби з транснаціональною злочинністю, включаючи рабство і сексуальне кріпацтво.

Канада є країною походження, транзиту і призначення для чоловіків, жінок і дітей, які стають жертвами трудової та сексуальної експлуатації [184, с. 113]. Жінки з місцевого корінного населення часто залучені до індустрії надання сексуальних послуг всередині країни. Також країна є місцем дитячого сексуального туризму. Іноземні жінки і діти з країн Азії (Китай, Гонконг, Фіджі, Тайвань, Південна Корея, Філіппіни) та Східної Європи (Румунія, Україна, Молдова) стають в Канаді жертвами сексуальної експлуатації. Часто жертви торгівлі людьми є трудовими мігрантами з Азії, Східної Європи і Латинської Америки, які приїжджають до Канади на законних підставах, але згодом стають об’єктами трудової експлуатації у сільському господарстві або у домашньому сервісі. Як транзитна країна Канада використовується криміналом для переправлення жінок з Південної Кореї до США.

Оскільки Україна, як і Канада, є країною походження, транзиту і призначення постраждалих від торгівлі людьми, приклад дій Канадського уряду заслуговує на увагу. Так, Уряд Канади демонструє посилення заходів щодо попередження торгівлі людьми [184, с. 115] і значна увага приділяється підготовці відповідальних осіб, які стикаються з потенційними жертвами торгівлі людьми. Наприклад, Королівська канадська кінна поліція (Royal Canadian Mounted Police) проводить спеціальні тренінги щодо протидії та ідентифікації жертв торгівлі людьми серед офіцерів внутрішніх справ, офіцерів

прикордонної служби, прокурорів та працівників поліції, а також серед інспекторів з праці.

Проводиться також широкомасштабна роз'яснювальна робота серед населення, трудових мігрантів і канадських громадян за кордоном [159]. Королівська канадська кінна поліція підтримує шість регіональних інформаційних координаторів щодо протидії торгівлі людьми. Федеральний департамент з громадянства та імміграції розповсюджує інформаційні матеріали серед трудових мігрантів щодо їхніх прав та можливостей отримання допомоги у разі потрапляння у трудову експлуатацію. Канадський департамент закордонних справ інформує канадських громадян, які виїжджають за кордон, щодо кримінальної відповідальності відповідно до канадського закону про дитячий сексуальний туризм. Інформаційна робота щодо протидії торгівлі людьми проводиться урядом Канади також серед членів їхніх закордонних миротворчих місій.

Крім того, Канада бере участь у спільних з іншими країнами розслідуваннях щодо випадків торгівлі людьми. Також Департамент через Канадську міжнародну агенцію з розвитку (Canadian International Development Agency) фінансує заходи щодо протидії торгівлі людьми у різних країнах світу. Наприклад, у 2008 році відповідний медіа-проект був здійснений у Індонезії.

З огляду на ситуацію з торгівлею людьми в України, цікавим видається розглянути досвід Тайваню, який є країною призначення, транзиту і походження жертв торгівлі людьми. Так, до Тайваню переважно доставляються чоловіки, жінки і діти в якості трудових мігрантів з таких країн як В'єтнам, Таїланд, Індонезія, Китай, Камбоджа, Філіппіни, Бангладеш, Індія. Громадяни Тайваню (переважно жінки) стають жертвами примусової проституції у Японії, Австралії, Великій Британії, США. Країна є також місцем транзиту для громадян Китаю, яких незаконно переправляють до США [179]. Однак, за результатами моніторингу діяльності Тайванського уряду, Державний

Департамент США у звіті за 2011 рік розмістив країну у першому рівні рейтингу [184, с. 346], що свідчить про значні зусилля Тайваню у боротьбі з явищем торгівлею людьми.

Характерною ознакою політики Тайваню у сфері боротьби з торгівлею людьми є укладання двосторонніх угод щодо трудової міграції з основними країнами походження жертв торгівлі людьми. Ця функція покладена на Раду з трудових справ (Council of Labor Affairs) [176], що залучена до розробки політики і регулювання управління у сфері термінів і умов здійснення трудової міграції на території Тайваню для іноземних працівників. Такі угоди укладені з Індонезією, Філіппінами, Таїландом і В'єтнамом (основними країнами походження жертв торгівлі людьми), що дозволяє іноземним працівникам, які планують працювати у сфері домашніх послуг, напряму подавати документи для отримання роботи до Ради з трудових справ. Таким чином, іноземні трудові мігранти оминають тайванські посередницькі структури, що є відомими своєю практикою експлуатації.

На думку автора, розглянутий міжнародний досвід боротьби з торгівлею людьми може бути використаний Україною у наступних заходах: посилена і систематична роз'яснювальна робота серед місцевого населення з особливою увагою до представників груп ризику (трудові мігранти, внутрішньо переміщені особи тощо), участь у спільних міжнародних групах з розслідування злочинів торгівлі людьми, розширення контингенту учасників тренінгів з ідентифікації постраждалих від торгівлі людьми.

Висновки до розділу 2

1. При розгляді проблеми торгівлі людьми в Україні не можна керуватися будь-яким одним показником, лише комплексний аналіз соціально-економічних

умов може дати більш-менш чітке уявлення про чинники, які її зумовлюють. Слід зазначити, що вплив усіх чинників має внутрішні регіональні відміни.

2. Виходячи із наявної ситуації з торгівлі людьми в Україні та за відсутності в майбутньому позитивних змін в її економіці і законодавстві в сфері протидії таким злочинам, слід очікувати на подальше зростання кількості жертв трафікінгу, особливо серед чоловіків, оскільки тенденція щодо зміни характеру експлуатації від сексуальної до трудової посилюватиметься й надалі. Невисокий рівень загальної обізнаності населення України щодо проблеми торгівлі людьми створює сприятливу основу для збільшення кількості постраждалих не лише від зовнішньої, а й від внутрішньої торгівлі людьми. Підтвердженням цього є зростання в Україні в останні роки кількості жертв внутрішньої торгівлі людьми, серед яких все більше осіб з українським громадянством.

3. Результатом державної політики України у сфері протидії торгівлі людьми є ратифікація основних міжнародних Конвенцій, розробка п’яти державних програм, прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» і низки підзаконних актів, закріплення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми і проституцію на національному законодавчому рівні. В той же час політична і соціально-економічна ситуація в країні створює нові виклики. Державна політика потребує удосконалення механізмів попередження і швидкого реагування на нові загрози у сфері торгівлі людьми.

4. Внаслідок недостатнього фінансування більшість заходів державних програм залишаються невиконаними, а діяльність державних і місцевих органів влади спрямована переважно на законодавче забезпечення та моніторинг своєї діяльності. В результаті основну роботу у сфері протидії торгівлі людьми проводять міжнародні та неурядові організації.

5. Посилення заходів з попередження торгівлі людьми за допомогою роз’яснювальної роботи серед населення та груп ризику (серед яких трудові

мігранти і внутрішньо переміщені особи), а також участь у спільних міжнародних групах з розслідування злочинів торгівлі людьми є тими заходами, які Україна може запозичити як найкращі приклади міжнародного досвіду боротьби з торгівлею людьми.

6. Інституційне забезпечення протидії торгівлі людьми покладено в Україні на цілий ряд органів центральної виконавчої влади, однак їхні функції у цій сфері не зазначені у жодному документі. Таким чином, постає необхідність у прийнятті відповідної постанови або внесенні змін у положення відповідальних центральних органів виконавчої влади. При формуванні політики протидії торгівлі людьми слід надавати пріоритет соціальним механізмам протидії. Оскільки ідентифікація жертв торгівлі людьми працівниками органів виконавчої влади залишається однією з основних проблем у цій сфері, пропонується проведення регулярних тренінгів та семінарів для більшого кола працівників як державних органів, так і органів місцевого самоврядування, а також для груп осіб, які можуть безпосередньо стати свідками торгівлі людьми зважаючи на природу їх зайнятості (працівники готелів, таксисти, тощо).

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені у 2 розділі, опубліковані у роботах автора [144, 186, 143, 145].

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА МІНІМІЗАЦІЇ ЇЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

3.1. Наслідки торгівлі людьми

Поширення торгівлі людьми має низку негативних наслідків. Розділимо наслідки торгівлі людьми на наслідки для потерпілої особи та наслідки для країни (регіону), на території якої відбувається вербування або звідки походять потерпілі і куди вони повертаються після визволення. Наслідки для особи пов'язані з пережитим насильством, отриманими психологічними травмами та проблемами зі здоров'ям, а регіони (країни) походження жертв торгівлі людьми стикаються з погіршенням криміногенної ситуації та загрозами демографічній безпеці. Класифікація наслідків торгівлі людьми наведена на рис. 3.1.

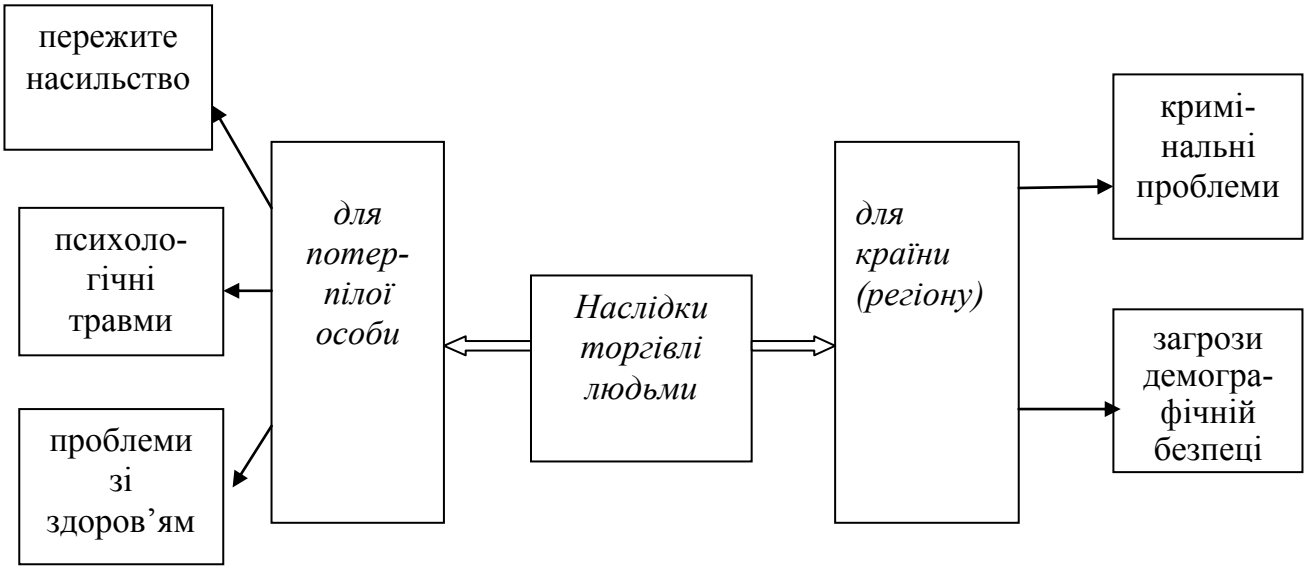

Рис. 3.1. Наслідки торгівлі людьми

Джерело: складено автором

Після повернення на батьківщину жертвам трафікінга доводитися часто стикатися не тільки з фінансовими проблемами і відсутністю житла та роботи, але і з байдужістю та засудженням з боку деякої частини суспільства, соціальною ізоляцією і відчуженням, труднощами на шляху до соціальної інтеграції. Багато з них бояться за своє життя і безпеку близьких.

Жертви сексуальної експлуатації страждають від фізичних та емоційних травм, які спричинені ранньою статевою активністю, примусовим вживанням алкогольних та наркотичних засобів, та зараженням хворобами, у тому числі ВІЛ-інфекціями та СНІД. Особи, які постраждали від примусового донорства мають проблеми зі здоров'ям на все життя, а іноді навіть і летальні наслідки. На рис. 3.2 представлені можливі наслідки насильства, пережитого потерпілою особою.

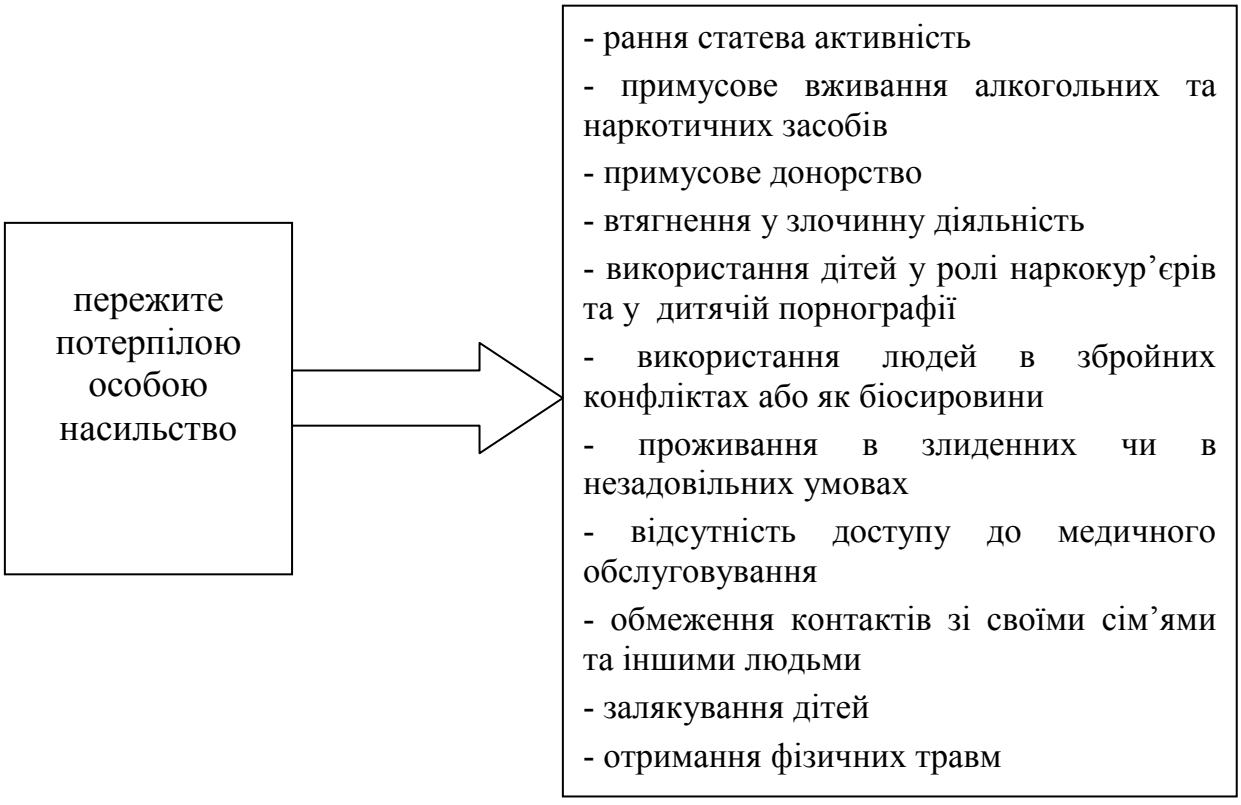

Рис. 3.2. Види насильства, пережитого потерпілою особою

Джерело: складено автором

Нерідкі випадки, коли у жертв експлуатації спостерігається посттравматичний стресовий синдром, [140], наслідком якого є:

- схильність переживати травматичну ситуацію, часте повернення спогадів пережитих жахів, повна відсутність бажання думати і говорити про перенесену травму, неприйняття почуттів, викликаних травмою, нездатність згадати подробиці, пов'язані з негативною ситуацією.

- байдужість і самоізоляція, втрата інтересу до діяльності, що раніше приносила радість і задоволення, відчуття ізольованості і відірваності від інших людей, емоційна бездушність («притуплення емоцій») і безсилля прояву любові по відношенню до близьких, відчуття безвиході.

- нервозність, порушення сну, неглибокий і переривчастий сон, підвищена збудливість, спалахи неконтрольованого гніву, проблеми, пов'язані з концентрацією уваги, постійна настороженість.

Складнішими є випадки, за яких особи, які стали жертвами торгівлі людьми, відчувають не тільки соціально-економічні (житлові, фінансові та інші) труднощі, але і піддаються їх негативним впливам. Існують факти, коли у торгівлі дітьми, крім сутенерів, агентами з продажу дітей стають їхні батьки, тобто вкрай збіднілі родини вимушені продавати своїх дітей у рабство.

Непорозуміння часто виникають через те, що в багатьох випадках присутня добровільність з боку потерпілого стати жертвою торгівлі людьми. З однієї сторони стверджується, що стати жертвою торгівлі людьми можна лише насильно, але якщо жінкам вдалося заробити хоча б невелику суму грошей у секс-бізнесі, то багато з них не вважають себе жертвами, навіть враховуючи жахливі умови, в яких їм довелося жити за кордоном. Можливі випадки, коли жінки, які стали жертвами торговців людьми й за кордоном були змушені стати повіями, повертаються на батьківщину з травмованою психікою, викривленими моральними цінностями, вважаючи, що проституція — це звичайна робота, можливість заробітку.

Крім цього, жертви трафікінгу стикаються з дуже важкими психологічними проблемами. Відомі часті випадки їх ізоляції в суспільстві, коли жертви не бажають розповідати про подію або навіть приховують її, вдаючи, ніби з ними нічого й не було. Багато жертв торгівлі людьми живуть у стані постійного страху і жаху, побоюючись насильства по відношенню до себе; вони не в змозі розслабитися і відпочити, ставляться до людей з недовірою. Нерідко вони впадають в депресію, їх не залишає думка про суїцид.

Психологічні наслідки відображені на рис. 3.3.

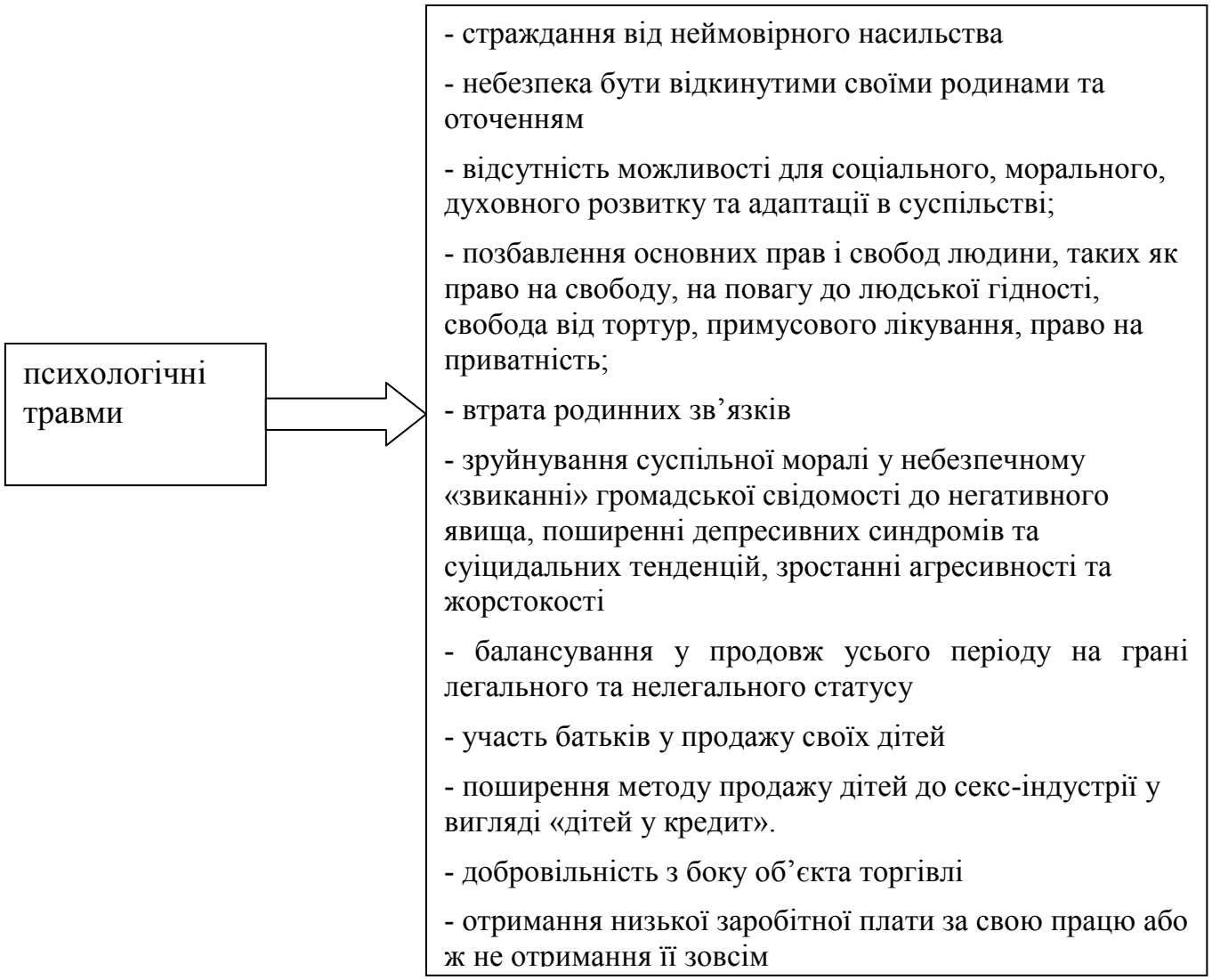

Рис. 3.3. Види отриманих потерпілою особою психологічних травм

Джерело: складено автором

У жертв трафікінгу часто виникають серйозні проблеми зі здоров'ям. Живучи і працюючи в густонаселених приміщеннях і антисанітарних умовах, вони легко захворюють на інфекційні хвороби, а постійне відчуття голоду призводить до порушення травлення, виразок шлунка та інших захворювань. Важка і тривала праця призводить до виникнення хвороб серцево-судинної системи і хребта. Піддаючись насильству і побиттю, жертви трафікінгу отримують ушкодження внутрішніх органів. В останньому випадку найчастіше страждають повії, яких б'ють таким витонченим способом, щоб не пошкодити зовнішній вигляд «товару». Жертви сексуального насильства часто страждають невиліковними та іншими хворобами, що передаються статевим шляхом.

Негативний вплив від торгівлі людьми полягає ще й у поширенні венеричних захворювань, СНІДу, формуванні моральної деградації та відчуженості особистості, втрати родинних зв’язків, зруйнуванні суспільної моралі, небезпечному «звиканні» громадської свідомості до негативного явища, поширенні депресивних синдромів та суіцидальних тенденцій, зростанні агресивності та жорстокості. Торгівля жінками сприяє погіршенню генофонду нації, оскільки злочинними угрупованнями частіше втягуються у проституцію фізично здорові та привабливі дівчата.

Так, естонські дослідники [47] виділяють такі наслідки, що стосуються здоров’я потерпілої особи:

- поширення заразних хвороб внаслідок ослаблення імунної системи з причини недоїдання і поганих санітарних умов;

- куріння, зловживання алкоголю і наркотиків;

- самогубства і спроби самогубств;

- поширення венеричних захворювань і СНІД;

- зниження народжуваності – репродуктивна система жертв торгівлі людьми часто серйозно страждає через запалення і пошкодження, а тому жертви торгівлі людьми нерідко стають безплідними.

Отже, можна виділити такі можливі наслідки для здоров’я потерпілої особи (рис. 3.4).

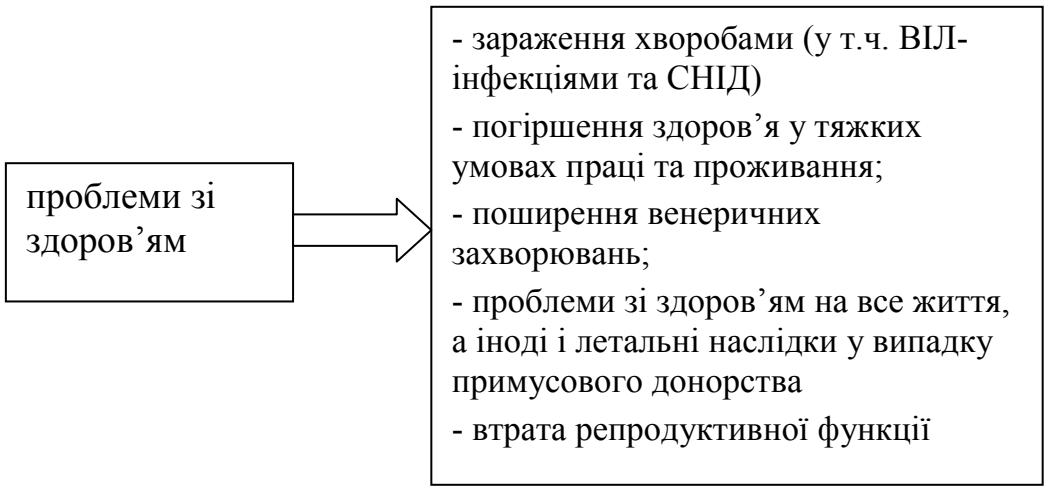

Рис. 3.4. Види проблем зі здоров’ям потерпілої особи

Джерело: складено автором

Діти, розлучені зі своїми сім’ями в результаті війн, бідності, смерті опікунів або розпаду сім’ї, складають особливу групу жертв. «У процесі торгівлі дітьми їхні права можуть неодноразово порушуватись, і вони можуть зазнавати як фізичних, так і психологічних страждань» [32, с. 16.]. Відмічене зростання числа злочинних груп, що займаються сексуальною експлуатацією дітей, виготовленням і розповсюдженням порнографічної продукції з використанням неповнолітніх. Набула поширення торгівля дітьми з метою експлуатації їх як дешевої і безкоштовної робочої сили.

Відповідно на рівні держави теж можна виділити специфічні наслідки торгівлі людьми. Кримінальні наслідки представлені на рис. 3.5.

Нелегальний бізнес, пов'язаний з торгівлею людьми, є одним з найпривабливіших для злочинних організацій. Деякі транснаціональні злочинні організації перейшли від торгівлі наркотиками до торгівлі людьми, через

менший ризик бути покараним і високий рівень прибутковості при низьких витратах.

Рис. 3.5. Кримінальні проблеми, що виникають в країні внаслідок торгівлі людьми

Джерело: складено автором

Для прикриття злочинних намірів організовані кримінальні угрупування часто використовують і цілком легальні структури – агенції подорожей, курси іноземних мов чи професійного навчання, транспортні компанії тощо. Через це складно провести чітку різницю між легальним і нелегальним бізнесом.

Такий спосіб дає можливість злочинцям не тільки приховати свою нелегальну діяльність, але й отримати респектабельність і владу. Цей же спосіб

дає можливість відмивати гроші, одержані від інших різновидів злочинної діяльності.

Зважаючи на те, як наше суспільство за західним зразком стає суспільством незалежних жінок, ми спостерігаємо, як зростає кількість жінок-годувальниць родин, матерів-одиначок, жінок, які беруться за чоловічу роботу.

Однак, виїзду жінок за кордон сприяють все ще широко розповсюджені небезпечні установки людської свідомості, які стосуються гендерних проблем. Одним із таких стереотипів є переконання, що найважливіше для дівчини – це вдало вийти заміж. І це «вдало» асоціюється – «за багатого», а можливо «за іноземця». Жінки виставляють себе на світовий ринок наречених, не зважаючи чи не знаючи про те, як це небезпечно. А дівчата й жінки, які втікають із секс-клубів і будинків розпусти, нерідко шукають іншої такої ж роботи й прагнуть залишитися за кордоном.

А жінка, як відомо – це відтворення нації. Від неї залежить народження здорових дітей. Тому в країні внаслідок торгівлі людьми й виникають загрози демографічній безпеці (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Загрози демографічній безпеці, що виникають в країні внаслідок торгівлі людьми

Джерело: складено автором

Одним з найгірших наслідків торгівлі людьми є відсторонення жінок, постраждалих від сексуальної експлуатації, від дітородної діяльності на тривалий період або й назавжди. Відповідно оцінка впливу торгівлі людьми на народжуваність стає актуальним дослідницьким завданням. Мірилом такої оцінки вочевидь є кількість дітей, яких могли б народити українські жінки-жертви сексуальної експлуатації, якби вони цієї експлуатації не зазнали б. Приймемо гіпотезу, що інтенсивність народжуваності для цих жінок дорівнювала б середньому по країні рівню. Тоді шукана кількість втрачених народжень може бути розрахована за формулою:

$$N_x = \frac{F_x * f}{1000} \qquad (3.1)$$

де N_x – кількість народжень, втрачених внаслідок торгівлі людьми, F_x – кількість жінок, які зазнали сексуальної експлуатації, f – коефіцієнт фертильності (відношення кількості народжених дітей до середньорічної чисельності жінок віком 15-49 років), виражений у ‰, по Україні в цілому.

Проведення такої оцінки потребує наявності інформації щодо кількості жінок, постраждалих від сексуальної експлуатації (дані, необхідні для розрахунку коефіцієнту фертильності, оприлюднюються Держстатом України щорічно). Джерелами інформації про перебіг процесів торгівлі людьми в Україні, як уже зазначалося, є статистична звітність МВС України щодо злочинності, пов’язаної з торгівлею людьми, реєстр постраждалих від торгівлі людьми, який веде Міністерство соціальної політики України, дані МОМ щодо жертв торгівлі людьми, які звернулися по допомогу, та матеріали вибіркових обстежень. На жаль, звітність державних органів та міжнародних організацій дає лише побічну характеристику масштабів цього негативного процесу: дані МОМ та Мінсоцполітики характеризують контингент постраждалих, які звернулися до відповідних організацій, дані МВС – зареєстровану злочинність, пов’язану з торгівлею людьми.

Отже, на жаль, статистичних даних, достатніх для точної оцінки кількості дітей, які не народилися в Україні внаслідок поширення торгівлі людьми, немає. Спробуємо визначити їх орієнтовну чисельність для середини першого десятиліття XXI ст., виходячи з наявної інформаційної бази. За основу візьмемо кількість постраждалих від торгівлі людьми громадян України в середині 2000-х років згідно з оцінкою Р. Гемптона і Д. Болла (див. п. 2.1) у 110 тис. осіб [161]. Серед постраждалих осіб, які звернулися за допомогою до МОМ в період 2004-2008 рр., частка постраждалих від сексуальної експлуатації коливалася в межах 47,8-67,4% [65], при цьому ця категорія постраждалих практично повністю представлена жінками. Якщо прийняти вказані частки як нижню і верхню межу оцінки, виходить, що із 110 тис. усіх постраждалих від 52,6 до 74,1 тис. склали жінки, які зазнали сексуальної експлуатації. Коефіцієнт фертильності в Україні в 2004-2008 рр. в середньому за рік становив 37,5‰. Тоді кількість дітей, яких могли б народити постраждалі жінки, якби вони не зазнали сексуальної експлуатації, могла б становити від 2,0 до 2,8 тис. щорічно або близько пів відсотка від загальної чисельності народжених дітей в Україні у відповідні роки.

3.2. Взаємозв'язок торгівлі людьми з іншими соціально-демографічними процесами

Нині Україна є переважно країною-донором робочої сили. Як уже зазначалося, кількість громадян у віці 15-70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном складала 1,2 млн. осіб, або 3,4% населення відповідного віку [30, с.29].

Сальдо зареєстрованої міграції (яка пов'язана з реєстрацією/зняттям з реєстрації за місцем проживання) залишається додатним. У 2014 р. сальдо

міграцій в Україні склало +22,6 тис. осіб, що трохи менше показника 2013 р. (рис. 3.7). У 2015 р. цей показник зменшився більш як удвічі.

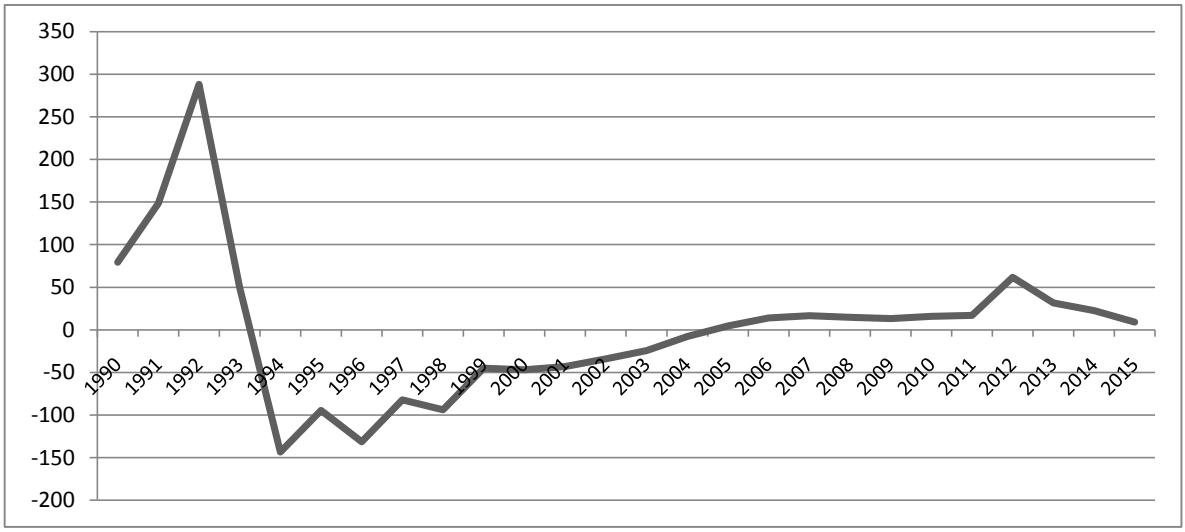

Рис. 3.7. Сальдо міграцій населення України у 1990–2015 рр. (тис. осіб)

Джерело: дані Держстату
Примітка. Дані за 2014-2015 рр. без урахування тимчасово окупованих АР Крим і м.Севастополя, крім того дані по Донецькій та Луганській областях неповні і можуть бути уточнені

Кореляційний аналіз, виконаний в програмі SPSS Statistica (коефіцієнт Пірсона), показав тісні взаємозв'язки між основними економічними показниками, показниками ринку праці держави та інтенсивністю міграційного вибуття населення. Зрозуміло, що інтенсивність вибуття у стаціонарній міграції не має безпосереднього відношення до трудової міграції, учасники якої складають основну групу ризику потрапляння до рук торговців людьми. Однак, рівень вибуття побічно характеризує рівень непривабливості регіону, а отже і регіонального ринку праці, тому логічно показати кореляційний зв'язок і між коефіцієнтом вибуття та кількістю постраждалих у цій сфері за 10-річний період (2003-2013[1] рр.). Як видно з таблиці 3.1, тісніший зв'язок існує з коефіцієнтом

[1] Розрахунки обмежено 2013 р. через низьку якість статистичних даних за 2014-2015 рр.

вибуття населення за межі України, ніж з коефіцієнтом вибуття населення в міжрегіональних потоках. Однак, в обох випадках така залежність є оберненою, що вказує на труднощі ідентифікації постраждалих, особливо якщо мова йде не про внутрішню торгівлю людьми, а про транснаціональну.

Таблиця 3.1.

Коефіцієнт кореляції між вибуттям населення та часткою постраждалих від торгівлі людьми (2003-2013 рр.)

	Коефіцієнт вибуття в міжрегіональних переміщеннях, ‰	Коефіцієнт вибуття за межі України, ‰
Постраждалі від торгівлі людьми, які отримали допомогу МОМ, осіб/1000 жителів	-0,24	-0,69

Джерело: розрахунки автора

Як показують дані розрахунків (табл. 3.2), пряма кореляційна залежність існує між індексом споживчих цін та міграційним вибуттям населення, а обернена – між інтенсивністю вибуття та показниками ринку праці. Відповідно до цього, слід зробити висновок, що погіршення економічної ситуації в державі сприяє зростанню рівня безробіття населення, зниженню його доходів, а значить, – веде до міграційного відпливу з метою працевлаштування в економічно більш успішних регіонах і країнах.

Важливим чинником розповсюдження всіх форм експлуатації та використання примусової праці мігрантів є абсолютне домінування неофіційних каналів і неформальних зв'язків на всіх етапах міграції, включаючи шляхи отримання інформації та канали працевлаштування. Тільки 3-5% мігрантів користуються офіційними каналами отримання інформації та працевлаштування. Відносини з владою також будуються на неофіційній основі: як мінімум 70% штрафів сплачуються неофіційно. Тіньові відносини

допомагають роботодавцям і посередникам утримувати контроль над робітниками. Роботодавець «обростає» цілою інфраструктурою, яка не відноситься безпосередньо до трудових відносин (дає працівникам притулок, їжу, організовує їх правове становище, залагоджує відносини з поліцією тощо), що допомагає йому контролювати та експлуатувати мігрантів.

Таблиця 3.2.

Коефіцієнт кореляції між вибуттям населення, основними економічними показниками та показниками ринку праці (2003-2013 рр.)

	ВВП на душу населення, млн. грн.	Індекс споживчих цін,%	Середньо-місячний наявний доход у розрахунку на одну особу, грн.	Середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного працівника, грн.	Рівень безробіття за МОП, %
Коефіцієнт вибуття в міжрегіональних переміщеннях, ‰	-0,79	0,39	-0,80	-0,80	-0,17
Коефіцієнт вибуття за межі України, ‰	-0,83	0,22	-0,82	-0,82	0,30

Джерело: розрахунки автора

Сьогодні одним із негативних проявів світових інтеграційних процесів стала інтернаціоналізація організованої злочинності. Організована злочинність набуває глобального характеру. Діяльність міжнародних організованих злочинних угруповань, у тому числі й тих, що сформувалися в Україні, поширюється на всі регіони світу і досягла рівня, недоступного їм раніше. Створення стійких каналів нелегальної міграції та торгівлі людьми є однією з найприбутковіших сфер та напрямків транснаціональної організованої злочинної діяльності в Україні. Україна є учасницею більш ніж 150 угод і міждержавних договорів щодо боротьби з організованою злочинністю.

Між тим, за своїми можливостями торгівля людьми як тіньовий сектор економіки перевершує практично всі види кримінальної діяльності, у тому числі і наркоторгівлю. У зв'язку з цим торгівля людьми стає найважливішою складовою економічної бази тероризму [1]. Зв’язок терористичних організацій зі злочинними групами, що здійснюють торгівлю людьми, виявляється в ряді випадків настільки тісним, що стає неможливим відокремити один злочин від іншого. І ті, й інші користуються одними й тими самими транспортними і комунікаційними мережами та фальшивими документами. Найчастіше саме торговці людьми, що створюють налагоджені міжнародні мережі, створюють коридори, по яких терористи мають можливість безперешкодно перетинати кордони країн.

Три фактори роблять можливим настільки безпрецедентне злиття зусиль терористів і торговців людьми:

- зростання міжнародної організованої злочинності;

- слабкість імміграційного контролю в країнах транзиту;

- корупція, що дозволяє злочинцям безперешкодно отримувати фальшиві документи і переправляти людей з однієї країни в іншу.

Більшість дослідників схиляються до думки, що нелегальний бізнес, пов’язаний з торгівлею людьми, є одним з найпривабливіших для злочинних співтовариств. Доходи, одержувані транснаціональною організованою злочинністю від вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми і використанням рабської праці, є надприбутковими і порівняні з торгівлею зброєю і наркотиками, а часом навіть і перевищують їх.

Так, дослідження Міжнародної Організації з Міграції показує, що продані жінки отримують дуже мало грошей, проте прибутки торговців величезні. В Ізраїлі російська або українська жінка заробляє сутенеру, який її контролює, від 50000 до 100000 доларів США на рік. Крім цього, жінка може бути перепродана одним сутенером іншому, в разі чого її борг повинен бути виплачений з самого

початку. Існує думка, що сутенери, які співпрацюють з чиновниками, повідомляють поліції місцезнаходження жінки, коли вона вже заробила достатньо грошей, щоб виїхати, в результаті чого її арештовують та депортують, а всі гроші дістаються сутенеру.

Торгівля людьми, хоч і є найбільш прибутковим бізнесом порівняно з оборотом наркотиків або зброї, все ж вимагає чималих витрат для отримання необхідного результату. В процесі викрадення, перевезення, передачі людей у злочинців виникає чимало проблем, пов'язаних, наприклад, з оформленням документів для себе та викраденої особи, утриманням останньої в таємному місці, проведенням аукціонів (якщо така форма передбачена для продажу жінок та дітей), налагодженням зв'язків і зміцненням відносин з правоохоронними органами і посадовими особами держави (дачею хабарів).

Аналізуючи судову практику за 1995-1996 рр. у кримінальних справах про злочини, вчинені щодо малолітніх, фахівці Верховного Суду України дійшли висновку, що основними причинами та умовами вчинення злочинів проти дітей є моральна деградація деяких осіб, негативні риси характеру внаслідок пияцтва, неналежна сексуальна орієнтація та агресія, зневага до честі й гідності неповнолітніх [40]. Тому низький моральний рівень певної частини суспільства, бездуховність, падіння престижу материнства, споживацьке ставлення до людини також призводять до торгівлі людьми в Україні.

Важливими, але мало дослідженими є психологічні чинники: кризовий етап, в якому знаходяться наші громадяни, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного стану. За принципом «вже гірше не буде», «мене це не торкнеться» люди погоджуються на різні авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про наслідки.

Ще одним фактором, що сприяє розвитку торгівлі людьми є насильство, зокрема, домашнє. Насильство нерідко стає передумовою, причиною, несвідомим поштовхом, що спонукає шукати щастя і заробітку якомога далі від

дому. Коли людина страждає від психологічного або, навіть, фізичного насильства, вона не буде довго міркувати над пропозиціями посередників. Навпаки, коли рідні готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу, людям вдавалося звільнитися з рук работоргівців [125].

Автором здійснено спробу моделювання залежності злочинності у сфері торгівлі людьми від негативних соціальних явищ (табл. 3.3).

Побудуємо регресійні моделі, де за результативний показник візьмемо кількість злочинів з торгівлі людьми (модель $У_1$), кількість виявлених постраждалих осіб (модель $У_2$), а за чинники – показники негативних соціальних явищ. Спочатку розрахуємо коефіцієнти парної кореляції (табл. 3.4).

Як видно з таблиці, між всіма чинниками не простежується явно виражена мультиколінеарність, тобто, можна сказати, що вони є незалежними один від одного. А чинник X_5 – число абортів – корелює з X_7 – часткою дітей, що народженні жінками, які не перебували у шлюбі. Хоча і той і інший показник відображають негативну тенденцію щодо вагітності і народження, однак не можна стверджувати, що причиною і абортів і позашлюбних дітей є торгівля людьми, оскільки це загальна соціальна проблема.

Тому вирішено при моделюванні використовувати всі відібрані чинники.

Таблиця 3.3.

Вихідні дані для моделювання взаємозв'язку торгівлі людьми із соціально-демографічними показниками

Роки	Кількість злочинів з торгівлі людьми	Кількість виявлених постраждалих осіб	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом хвороби нервової системи, тис. осіб	Загальна чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець року	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом ВІЛ-інфекція на 100тис. населення	Кількість зареєстрованих розлучень, тис.	Кількість абортів на 1000 жінок віком 15-49 років	Всього засуджених осіб	Частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %
	$У_1$	**$У_2$**	**X_1**	**X_2**	**X_3**	**X_4**	**X_5**	**X_6**	**X_7**
2000	169	42	748	…	12,9	197,3	34,1	230903	17,3
2001	169	254	745	…	14,4	181,3	29,4	202609	18,0
2002	169	332	748	…	18,3	183,5	27,6	194212	19,0
2003	289	525	751	96112	21	177,2	25,3	201081	19,9
2004	269	626	755	97590	25,8	173,2	23,2	204794	20,4
2005	415	828	754	97829	29,4	183,5	21,3	176934	21,4
2006	376	937	764	102912	34,5	179,1	18,7	160865	21,1
2007	359	1121	752	102924	38,2	178,4	18,5	152772	21,4
2008	322	820	753	103542	41,2	166,8	18,1	146858	20,9
2009	279	773	754	100787	43,3	145,4	16,4	146383	21,2
2010	257	1085	750	98119	44,9	126,1	15,1	168774	21,9
2011	197	823	744	95956	46,6	182,5	14,7	154356	21,9
2012	162	945	724	92865	45,8	168,5	13,5	162881	21,4

Джерело: дані державної статистики

Таблиця 3.4.

Матриця коефіцієнтів парної кореляції між відібраними показниками

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7
X_1	1	0,732808	-0,16446	-0,02001	0,151517	-0,03053	0,039038
X_2	0,732808	1	0,293809	-0,2003	-0,25733	-0,53701	0,322712
X_3	-0,16446	0,293809	1	-0,61025	-0,97634	-0,89655	0,903801
X_4	-0,02001	-0,2003	-0,61025	1	0,606669	0,478873	-0,5407
X_5	0,151517	-0,25733	-0,97634	0,606669	1	0,892148	-0,94988
X_6	-0,03053	-0,53701	-0,89655	0,478873	0,892148	1	-0,83577
X_7	0,039038	0,322712	0,903801	-0,5407	-0,94988	-0,83577	1

Джерело: розрахунки автора

Примітка. Назви показників див. табл. 3.3.

Отримана модель впливу всіх відібраних чинників на кількість злочинів з торгівлі людьми (модель 1) має такий вигляд:

$$y_1 = -2547{,}83 - 1{,}9033 * x_1 + 0{,}020508 * x_2 - 6{,}39483 * x_3 + 0{,}196771 * x_4 + 8{,}845552 * x_5 + 0{,}000276 * x_6 - 105{,}5433 * x_7 \quad (3.2)$$

З одного боку, за даною моделлю отримані високі статистичні оцінки, зокрема множинний коефіцієнт кореляції становить 0,9459, коефіцієнт детермінації відповідно – 0,8947, тобто відібрані чинники пояснюють 89,5% мінливості результуючого показника. Фактичні та розраховані за моделлю 1 значення результуючого показника є досить близькими (рис. 3.8). З іншого боку, отримані параметри в ряді випадків виявилися неочікуваними і протирічать логіці. Згідно з моделлю найсильніше на кількість злочинів з обраних чинників впливає частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, однак цей вплив неочікувано обернений. Надто великим є значення вільного члена рівняння регресії.

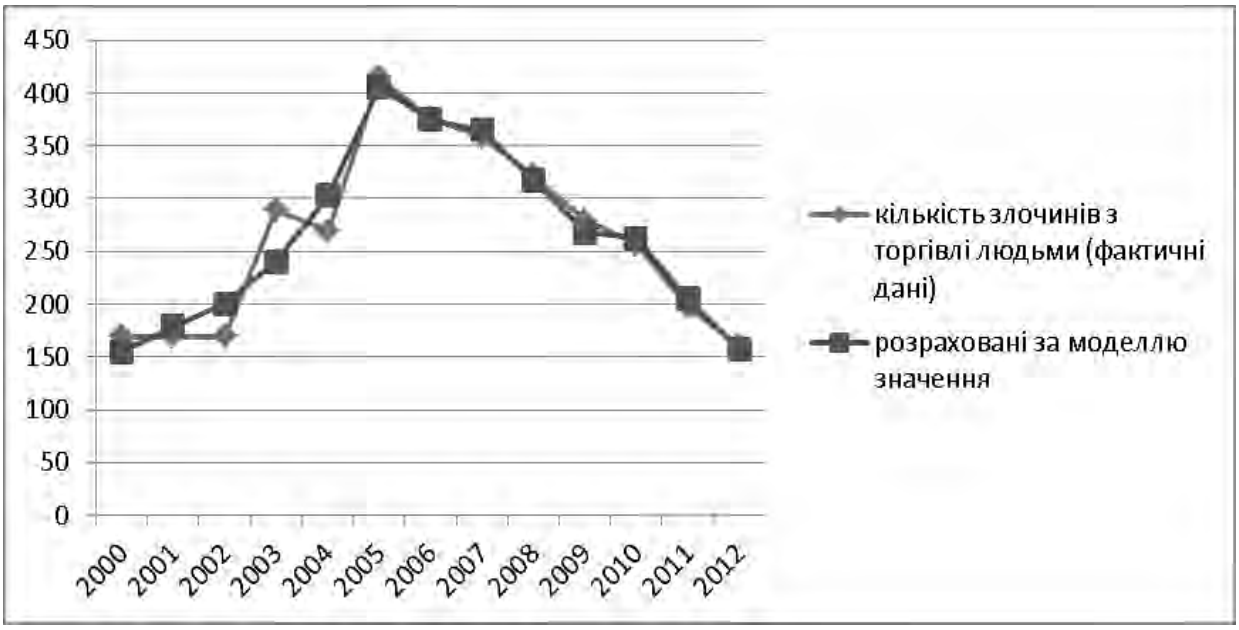

Рисунок 3.8. Фактичні та емпіричні значення кількості злочинів з торгівлі людьми

Джерело: дані МВС, розрахунки автора

Якщо за результуючий показник взяти іншу змінну, то отримаємо модель 2 – впливу чинників на показник кількості виявлених осіб, що постраждали від торгівлі людьми:

$$y_2 = 2899{,}365 - 17{,}5534 * x_1 + 0{,}069191 * x_2 - 14{,}6521 * x_3 - 1{,}12144 * x_4 - 29{,}4978 * x_5 + 0{,}004952 * x_6 + 223{,}5427 * x_7 \quad (3.3)$$

Дана модель демонструє ще вищий рівень надійності: множинний коефіцієнт кореляції становить 0,9848, коефіцієнт детермінації – 0,9699, тобто відібрані чинники пояснюють майже 97% мінливості результуючого показника. Фактичні та розраховані за моделлю 2 значення результуючого показника є помітно ближчими, ніж розрахунки за моделлю 1 (рис. 3.9). Так само найсильнішим виявився чинник поширення народжень поза зареєстрованим шлюбом, причому в даному випадку його вплив прямий, однак неочікувано обернений вплив низки інших чинників не дозволяє говорити про успішність моделювання.

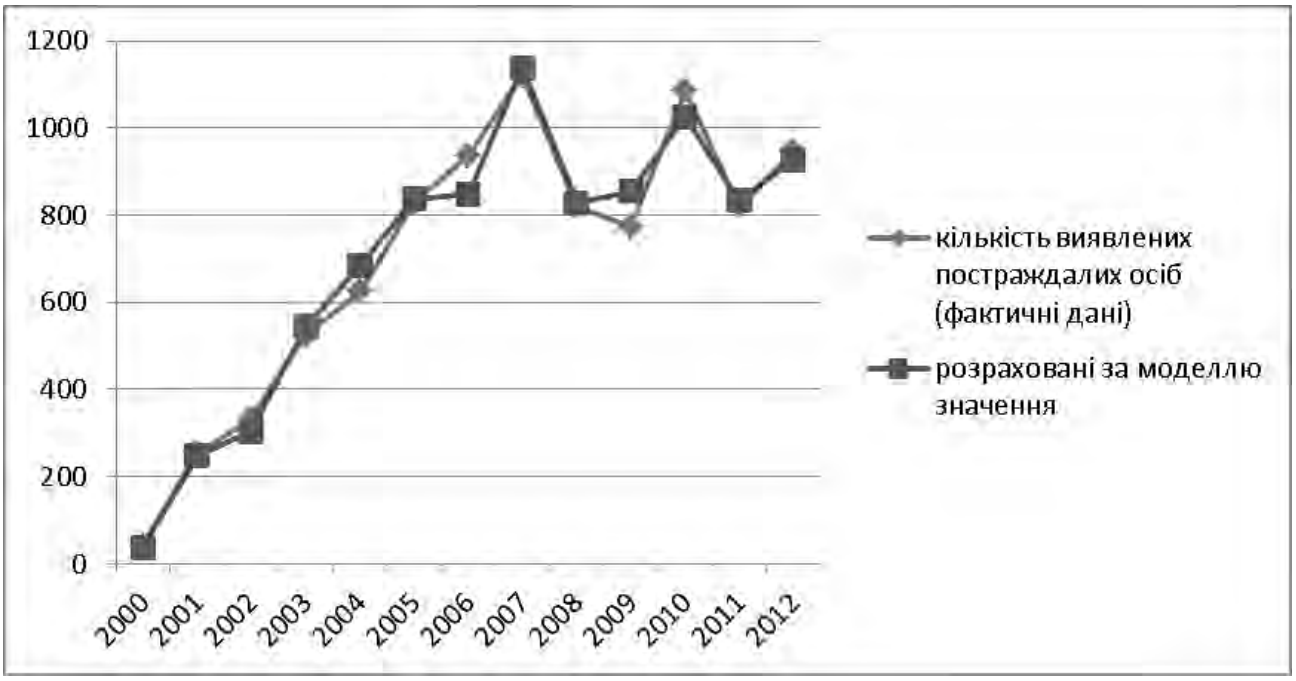

Рисунок 3.9. Фактичні і емпіричні значення кількості виявлених постраждалих осіб

Джерело: дані МВС, розрахунки автора

Ці моделі не тільки мають високі коефіцієнти множинної кореляції та детермінації, але і є адекватними за критеріями Фішера та Стьюдента. Той факт, що їх результати протирічать логіці, свідчить про те, що торгівля людьми є комплексним явищем, на яке системно впливає розвиток суспільства, а також про неадекватність статистичного забезпечення аналізу торгівлі людьми.

Як відомо, реально існуючу соціальну картину відображають показники рівня взаємин між людьми, які не всі є кількісно вимірюваними, тобто не всі підлягають формалізації: стійкість сімейних союзів, поширення абортів, рівень захисту дітей, жінок і людей похилого віку, кількість бездомних і безробітних, рівень злочинності, побутового насильства, корупції, соціальних конфліктів, психічних захворювань, самогубств, стресів, ставлення до природи. Лише тільки за комплексом таких ознак можна судити про стан справ в суспільстві. Тобто наслідки торгівлі людьми знаходяться не лише в економічній площині.

Вони нерідко торкаються серйозних проблем для здоров'я, як фізичного, так і психічного та чимало коштують для суспільства в цілому.

Отже, у боротьбі з таким явищем, як торгівля людьми, не можна обмежуватися лише кримінальним переслідуванням. Необхідно прийняття комплексного нормативного акту, який би передбачив систему реалізації превентивних програм (про що йшлося у розділі 2) і реабілітаційних заходів для постраждалих. А також необхідно покращення загального соціально-економічного стану в країні.

Україна намагається якомога активніше залучатися у процес міжнародного співробітництва у сфері боротьби з торгівлею людьми, а також до загальної боротьби з міжнародною організованою злочинністю. Слід відзначити, що Україна (як на міжнародному, так і на національному рівні) застосовує багатовекторний підхід до проблеми боротьби з торгівлею жінками. Як правило, це проявляється у поєднанні стратегій боротьби з торгівлею жінками як такою, боротьби з нелегальною міграцією та боротьби з міжнародною організованою злочинністю. Крім того, великого значення набуває робота з потерпілими. Також, якщо держава націлена на зменшення протиправних дій з її громадянами, то пріоритетними повинні бути питання соціального захисту населення.

Отже, наслідки трафікінгу для жертв торгівлі людьми завжди різко негативні. Навіть якщо жертві вдається вирватися з пастки і повернутися додому, проблеми на цьому для неї не закінчуються. Для повернення до нормального життя та позбавлення від наслідків перенесеного приниження, байдужого ставлення, фізичного та психологічного насильства жертвам необхідно пройти курс реабілітації.

Наслідки процесу торгівлі людьми не є однозначно визначеними – вони залежать від сторін, що беруть участь у торгівлі людьми (для країни, для особи-потерпілого). Наслідки економічного характеру залежать від соціально-

економічного стану території (регіону), де створюються умови для торгівлі людьми, а також від соціальних хвороб суспільства. Існує потреба в роботі державних органів та громадських організацій вже після здійсненного акту торгівлі людьми (робота з потерпілими, надання допомоги, як психологічної, так і фінансової). Попередження небезпеки ситуації торгівлі людьми починається з отримання інформації про можливості потенційної ситуації.

Успішна протидія торгівлі людьми залежить також від правового забезпечення вирішення цієї проблеми як на рівні міжнародного, так і внутрідержавного права. Наявність досліджень кримінології і великої кількості ратифікованих міжнародних документів в галузі боротьби з торгівлею людьми обумовлює закріплення кримінальної відповідальності за дані діяння в чинному національному кримінальному законодавстві.

3.3. Виявлення регіонів ризику та груп ризику в контексті удосконалення політики протидії торгівлі людьми

Одним із важливих завдань дослідження торгівлі людьми є встановлення регіонів ризику. Нижче наведене групування регіонів України здійснено за даними 2013 р., тобто до початку подій у Криму та на Донбасі. Результати дослідження відображають територіальну диференціацію ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми в т.з. нормальних умовах. Зрозуміло, що в умовах потрясінь, які переживає Україна, ситуація змінюється кардинально.

Метод ранжування базується на групуванні адміністративних одиниць на основі спадання чи зростання певних визначених показників, що дає можливість скласти їх рейтинг. Так, кожен показник має «місце» k, k=1,2,…n, де n – число всіх оцінюваних показників. Крім того, регіонам, які займають

однакове місце в загальному рейтингу, присвоюється медіанне значення цих величин. При цьому, враховується різноспрямований вплив показників стимуляторів і дестимуляторів на загальний рейтинг.

На основі показників ринку праці (рівень зареєстрованого безробіття, навантаження на одне вільне робоче місце, середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, рівень зайнятості населення), низки макроекономічних індикаторів (валовий регіональний продукт, обсяг реалізованої промислової продукції та обсяг капітальних інвестицій) (табл. 3.5, 3.6), що в сукупності характеризують рівень соціально-економічного розвитку, а також даних щодо кількості правопорушень, усиновлення дітей та еміграції населення станом на 2013 рік методом ранжування виділено регіони ризику України, населення яких більшою або меншою мірою наражається на небезпеку стати жертвою торговців людьми (табл. 3.7, 3.8).

Отже, до *найбільш уразливих регіонів* належать (ранг 19-27): АР Крим, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська та Чернігівська області. В економічному плані дані регіони знаходяться на відносно високому рівні розвитку, в них наявні невисокі показники зайнятості (крім Одеської та Харківської областей), спостерігається найгірша ситуація гендерної нерівності, а жінки найбільше страждають від насилля (Полтавська, Кіровоградська та Чернігівська області). Для них характерний середній рівень обізнаності населення щодо явища торгівлі людьми. Зокрема, Луганська, Харківська, Чернігівська області та АР Крим розташовуються біля кордону із Росією, яка є країною-лідером щодо кількості постраждалих від торгівлі людьми осіб. Одеська область, в свою чергу, включає найбільший в державі морський порт, тобто має зручну транспортну доступність до зарубіжних країн.

Уразливими регіонами є (ранг 10-18): Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Сумська, Херсонська, Хмельницька,

Черкаська області. Зазначені області (крім Дніпропетровської та Запорізької) характеризуються середнім рівнем соціально-економічного розвитку, відносно високими показниками зайнятості та доходів населення, рівень безробіття населення яких є дещо вищим від середньоукраїнського показника, що і зумовлює значні трудові міграції людей, як в межах України, так і за кордон. Слід відмітити, що найбільша міграційна активність в даній групі регіонів характерна саме для населення Закарпатської області. Крім того, більшість областей даної групи, в міру свого розташування біля державного кордону або маючи вихід до моря, характеризуються високим транзитним потенціалом, що разом із розвинутою інфраструктурою та великою кількістю населення (особливо молоді) створює сприятливі умови для «процвітання» даного явища. Для даних регіонів (крім Закарпатської та Хмельницької областей) притаманна значна гендерна дискримінація та низький рівень обізнаності населення щодо явища торгівлі людьми.

Таблиця 3.5

Показники ринку праці та економічного становища регіонів України у 2013 році

	Рівень зареєстро-ваного безробіття, %	Наванта-ження на одне вільне робоче місце, осіб	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн	Рівень зайнятості, %	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.	Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн	Обсяг капітальних інвестицій на одну особу, грн
АР Крим	5,7	3	2850	62,8	22675	11532	7315
Вінницька	8,4	58	2651	58,9	20253	14013	3548
Волинська	7,8	21	2580	59,7	19249	9788	2983
Дніпропетровська	6,5	4	3336	62,1	44650	60976	6199
Донецька	7,8	10	3755	60,3	38907	47182	6179
Житомирська	9,3	10	2561	59,0	19551	12383	2177
Закарпатська	7,8	16	2553	58,6	17088	7399	1857
Запорізька	6,6	22	3142	61,3	30656	42599	3522
Івано-Франківська	7,2	35	2679	55,4	23379	14814	3279
Київська	6,1	8	3351	59,5	40483	23362	11291
Кіровоградська	7,9	22	2608	59,5	22082	14542	3066
Луганська	6,2	8	3337	59,4	25950	30163	4943
Львівська	7,1	13	2789	58,8	24387	12123	3466
Миколаївська	7,4	14	3094	60,6	24838	18535	3932
Одеська	5,3	6	2947	59,6	27070	10452	4347
Полтавська	8,2	10	2988	59,4	38424	44748	5741
Рівненська	9,4	15	2844	59,6	18860	12508	2309
Сумська	7,7	20	2702	60,1	21722	19674	2193
Тернопільська	9,4	10	2359	56,2	16644	7079	2632
Харківська	6,4	7	2975	61,5	29972	22989	3078
Херсонська	8,5	11	2464	59,6	17910	10074	1799
Хмельницька	8,0	45	2641	59,7	19920	12679	2399
Черкаська	8,9	29	2682	59,9	24558	22336	2405
Чернівецька	7,4	18	2484	58,7	14529	4421	2343
Чернігівська	9,3	11	2504	60,6	22096	13136	2412
м. Київ	5,2	10	5007	60,3	97429	25643	22427
м. Севастополь	5,7	10	3114	62,5	25872	10663	5682

Джерело [60]

Таблиця 3.6

Ранжування регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку (розраховано автором)

	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн	Рівень зайнятості, %	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.	Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн	Обсяг капітальних інвестицій на одну особу, грн	Сума рангів	Загальний ранг
АР Крим	3,5	1	12	1	15	20	3	55,5	6
Вінницька	21	27	18	22	19	14	11	132	19
Волинська	16	21	21	12,5	22	24	17	133,5	20,5
Дніпропетровська	8	2	5	3	2	1	4	25	1
Донецька	16	9,5	2	8,5	4	2	5	47	4
Житомирська	24,5	9,5	22	21	21	18	25	141	23
Закарпатська	16	18	23	25	25	25	26	158	26
Запорізька	9	22,5	6	5	6	4	12	64,5	9
Івано-Франківська	11	25	17	27	14	12	14	120	17
Київська	5	5,5	3	17,5	3	7	2	43	3
Кіровоградська	18	22,5	20	17,5	17	13	16	124	18
Луганська	6	5,5	4	19,5	9	5	8	57	7
Львівська	10	15	14	23	13	19	13	107	13
Миколаївська	12,5	16	8	6,5	11	11	10	75	12
Одеська	2	3	11	15	8	22	9	70	10
Полтавська	20	9,5	9	19,5	5	3	6	72	11
Рівненська	26,5	17	13	15	23	17	23	134,5	22
Сумська	14	20	15	10	18	10	24	111	14
Тернопільська	26,5	9,5	27	26	26	26	18	159	27
Харківська	7	4	10	4	7	8	15	55	5
Херсонська	22	13,5	26	15	24	23	27	150,5	24
Хмельницька	19	26	19	12,5	20	16	21	133,5	20,5
Черкаська	23	24	16	11	12	9	20	115	15
Чернівецька	12,5	19	25	24	27	27	22	156,5	25
Чернігівська	24,5	13,5	24	6,5	16	15	19	118,5	16
м. Київ	1	9,5	1	8,5	1	6	1	28	2
м. Севастополь	3,5	9,5	7	2	10	21	7	60	8

Джерело: розрахунки автора

Таблиця 3.7.

Показники уразливості населення України щодо торгівлі людьми за регіонами

	Кількість правопорушень на 10000 жителів	Кількість дітей, усиновлених громадянами України на 1000 середньорічної кількості населення віком 0-17 років	Кількість дітей, усиновлених іноземними громадянами України на 1000 середньорічної кількості населення віком 0-17 років	Коефіцієнт вибуття за всіма напрямками, ‰
АР Крим	0,046	0,27	0,12	12,7
Вінницька	0,006	0,18	0,08	18,3
Волинська	0,010	0,16	0,01	14,2
Дніпропетровська	0,027	0,25	0,05	14,0
Донецька	0,021	0,36	0,14	12,5
Житомирська	0,016	0,33	0,07	17,4
Закарпатська	0,032	0,16	0,07	6,1
Запорізька	0,011	0,35	0,14	13,2
Івано-Франківська	0,014	0,07	0,00	11,7
Київська	0,012	0,27	0,15	15,8
Кіровоградська	0,040	0,27	0,14	17,7
Луганська	0,044	0,32	0,18	14,5
Львівська	0,000	0,06	0,01	12,0
Миколаївська	0,017	0,25	0,06	13,4
Одеська	0,033	0,32	0,24	13,1
Полтавська	0,068	0,23	0,04	16,8
Рівненська	0,009	0,09	0,01	17,0
Сумська	0,035	0,26	0,04	17,3
Тернопільська	0,019	0,06	0,01	13,2
Харківська	0,095	0,29	0,05	15,9
Херсонська	0,009	0,38	0,12	13,9
Хмельницька	0,000	0,17	0,11	17,6
Черкаська	0,024	0,29	0,06	16,2
Чернівецька	0,022	0,09	0,02	11,7
Чернігівська	0,233	0,26	0,14	15,2
м. Київ	0,028	0,14	0,03	13,4
м. Севастополь	0,026	0,29	0,08	8,6

Джерело [60;66;67]

Таблиця 3.8

Ранжування регіонів України за показниками уразливості населення щодо торгівлі людьми (розраховано автором)

	Кількість правопорушень на 10000 жителів	Кількість дітей, усиновлених громадянами України на 1000 ос. середньорічної кількості населення віком 0-17 років	Кількість дітей, усиновлених іноземними громадянами України на 1000 ос. середньорічної кількості населення віком 0-17 років	Коефіцієнт вибуття за всіма напрямками, ‰	Рівень соціально-економічного розвитку (табл. 3.6)	Загальний ранг
АР Крим	24	21	23	7	6	21
Вінницька	3	14,5	17	27	19	19,5
Волинська	6	7	2	15	20,5	5
Дніпропетровська	17	25	21	14	1	18
Донецька	13	27	26	6	4	14,5
Житомирська	10	19	13	24	23	24
Закарпатська	19,5	11,5	14	1	26	11
Запорізька	7	22	22	9,5	9	10
Івано-Франківська	9	4	1	3,5	17	2
Київська	8	20	24	18	3	12
Кіровоградська	22,5	10	19	26	18	27
Луганська	22,5	23	25	16	7	26
Львівська	1,5	6	7	5	13	1
Миколаївська	11	13	11,5	11,5	12	8
Одеська	19,5	26	27	8	10	25
Полтавська	25	14,5	9	21	11	19,5
Рівненська	4,5	5	3,5	22	22	7
Сумська	21	11,5	8	23	14	17
Тернопільська	12	1	3,5	9,5	27	6
Харківська	26	24	14	19	5	23
Херсонська	4,5	18	17	13	24	16
Хмельницька	1,5	8	20	25	20,5	13
Черкаська	15	16	10	20	15	14,5
Чернівецька	14	2	5	3?5	25	4
Чернігівська	27	9	17	17	16	22
м. Київ	18	17	11,5	11,5	2	9
м. Севастополь	16	3	6	2	8	3

Джерело: розрахунки автора

Відносно уразливі регіони (ранг 1-9) – це Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області та міста Київ і Севастополь. Незважаючи на невисокі показники соціально-економічного розвитку (за винятком Києва), населення даних регіонів все ж найрідше може стати об'єктом «купівлі-продажу». Наприклад, в областях західної частини України діють сильні ментальні установки щодо родини, доказом чого є створення великих сімей з народженням декількох дітей. Саме тому тут не є поширеним масове усиновлення, так як і дітей у відповідних закладах порівняно небагато, родини міцніші і, відповідно, коефіцієнт насильства нижчий, а відношення до жінок – краще. Миколаївська ж область та місто Севастополь потрапили в дану групу внаслідок високих показників на ринку праці та порівняно низької міграційної активності населення. Місто Київ хоч і характеризується високими соціально-економічними показниками, проте є містом-мільйонером, притягує до себе велику кількість трудових мігрантів та має розвинуту транспортну складову. Крім того, будучи великим економічним центром країни, Київ має сприятливе середовище не лише для діяльності легального бізнесу, але й для функціонування такої тіньової його сторони, як торгівля «живим товаром».

Дослідження українських фахівців, проведені на початку тисячоліття, дозволили, зокрема, визначити найбільш вразливі до торгівлі людьми категорії населення України [131;19;137]. Такими є:

• жінки у віці 18–26 років, у першу чергу незаміжні, що мають низький і дуже низький рівень матеріального добробуту (як потенційні жертви сексуальної експлуатації);

• чоловіки у віці 31–60 років, у першу чергу одружені (вразливі до трудової експлуатації);

• діти (в першу чергу дівчатка) віком 13–18 років з неповних та реструктурованих сімей.

З того часу суттєво змінилася ситуація у цій сфері. Зокрема, помітно підвищилася ефективність діяльності держави щодо протидії торгівлі людьми. Так, кількість кримінальних справ із винесенням вироку судами України за подібні злочини (за даними Державної судової адміністрації України) протягом 2003-2011 рр. зросла майже вчетверо і лише нещодавно це зростання призупинилося.

До групи ризику, крім жінок і дітей, останнім часом все частіше стали потрапляти чоловіки працездатного віку. На рис. 3.10. представлена динаміка розподілу за статтю осіб, які отримали допомогу в рамках програми реінтеграції Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) протягом 2004-2015 рр. Як бачимо, кількість чоловіків, що постраждали від торгівлі «живим товаром», зростає.

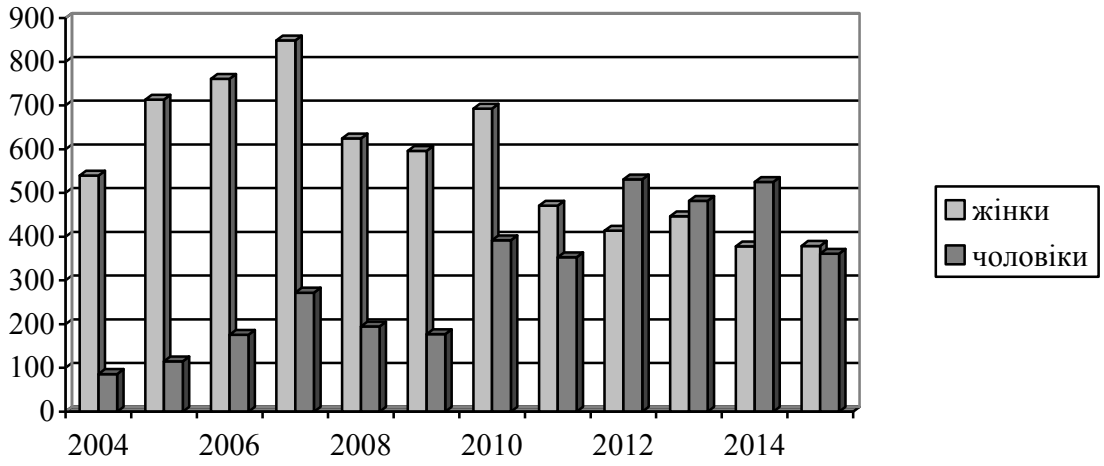

Рис. 3.10. Стать постраждалих осіб, які отримали допомогу від Представництва МОМ в Україні (2004–2015 р.)

Джерело: дані МОМ

Безумовно, особи, які отримали допомогу від МОМ, не репрезентують загальний контингент жертв торгівлі людьми, однак становлення тенденції до збільшення частки чоловіків серед контингенту є досить красномовним.

Дослідження автора з проблеми виявлення соціально-демографічних груп населення, які найбільше наражаються на ризик потрапити у ситуацію

торгівлі людьми, спиралося на метод аналізу ієрархій [14;15;123;124] та включало проведення експертного опитування.

Головним моментом у МАІ є те, що ця методологія вільна від ідей обов'язкового застосування того або іншого математичного апарата для вирішення проблеми. Цей метод покликаний вирішувати складні, зазвичай багатокритеріальні, проблеми. Розглянемо, як він може бути застосований для визначення груп ризику та чинників потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

У ході вибору соціально-демографічних ознак, покладених в основу виділення груп населення, для яких досліджується ризик потрапляння у ситуацію торгівлі людьми, автором враховано, що кількість таких ознак має бути мінімальною. В іншому випадку необхідно буде виділити значну кількість груп за комбінацією ознак, що призведе до ускладнення роботи експертів. Тож вирішено зупинитися на дослідженні проблеми на рівні груп населення, виділених за ознаками статі та віку, оскільки, по-перше, на відміну від більшості інших соціально-демографічних ознак, це ознаки, на значення яких індивід не може свідомо вплинути (стать незмінна протягом життя людини, вік змінюється незалежно від поведінки індивіда), по-друге, саме статево-віковий розподіл є основною структурною характеристикою населення. Оцінка відповідного ризику по групах, виділених за ознакою рівня освіти, місцевості проживання, етнічної належності тощо може стати метою окремих досліджень.

При цьому було виділено п'ять груп: діти об'єднані в одну групу незалежно від статі, серед дорослих чоловіків та жінок окремо виділено групи молодих осіб та осіб середнього віку. Розподіл на вікові групи проводився згідно з законодавчо встановленими в Україні віком повноліття (18 років) та верхньою віковою межею молоді (35 років) [18]. Отже, діти – від 0 до 17 років включно, молодь – від 18 до 35 років, а особи середнього віку – від 36 до 59 років, оскільки 60-тирічний вік розглядається демографами як початок старшого віку.

Особи старшого віку до дослідження не включені, оскільки вони навряд чи можуть бути задіяними у трудовій чи сексуальній експлуатації, а ризик втягнення у жебрацтво скоріше залежить від фізіологічного стану особи, ніж від вікових характеристик.

На рис. 3.11. представлена декомпозиція завдання визначення найбільш ризикованих груп осіб. Ієрархія будується за результатами обговорення проблеми з фахівцями. На першому етапі експертного опитування автором були опитані чотири фахівці з проблем міграції населення, соціальної політики та безпосередньо торгівлі «живим товаром». В результаті вдалося визначити сім критеріїв, за якими визначено ризик для кожної з п’яти груп населення, виділених за ознакою статі та віку.

Рис. 3.11. Декомпозиція проблеми оцінки вибору груп ризику, які найвірогідніше можуть стати жертвами торгівлі людьми

Джерело: складено автором

При цьому під складною життєвою ситуацією ми розуміємо нестачу грошей, безробіття, низьку платоспроможність, складна сімейна ситуація розглядається як притаманна неповним сім'ям, зокрема сім'ям, де сімейна пара припинила своє існування в результаті розлучення, раннє сирітство та інші види складних життєвих обставин.

Представимо завдання в ієрархічній формі. На першому (вищому) рівні перебуває загальна мета дослідження. На другому – сім факторів або критеріїв, що її уточнюють, і на третьому (нижньому) – п'ять груп – кандидати, які повинні бути оцінені за критеріями другого рівня. Наступним кроком є визначення критеріїв.

В подальшому для зручності вікові межі груп населення в таблицях розрахунків опустимо.

Форма спадної декомпозиції охоплює велике коло завдань, при цьому ієрархія рівнів повинна бути такою, щоб елементи нижнього рівня були порівняні попарно по відношенню до елементів наступного рівня і до вершини ієрархії.

У нашому випадку, наприклад, необхідно дати відповіді на питання:

• наскільки представники групи молодих жінок частіше, ніж чоловіки середнього віку, можуть стати жертвами торгівлі людьми за критерієм «Інформованості»;

• наскільки «попадання» в жертви торгівлі людьми через здоров'я вірогідніше, ніж через сексуальну привабливість?

Після ієрархічного відтворення проблеми потрібно встановити пріоритети критеріїв і оцінити кожну з альтернатив за ними, виявивши найважливішу. У МАІ дуже важливі попарні порівняння на кожному рівні ієрархії, тобто елементи завдання порівнюються попарно стосовно їхнього впливу («інтенсивності») на загальну для них характеристику.

Для проведення суб'єктивних попарних порівнянь використовувалася шкала оцінювання від 1 до 9. Вона має відображати різницю в судженнях різними експертами при проведенні порівнянь і не повинна бути громіздкою.

Зміст таких обчислень полягає у тому, що вони дають спосіб кількісного визначення порівняльної важливості факторів або результатів у проблемній ситуації. Тоді увага під час вирішення проблеми може бути сконцентрована на чинниках з найбільшою величиною важливості.

Для визначення матриці попарних порівнянь автором були опитані 11 експертів – науковці (доктори та кандидати наук), які досліджують проблеми міграцій населення та соціальної політики, а також представники правозахисних і міжнародних організацій.

За результатами опитування складено вісім матриць, одна – для другого рівня ієрархії і сім – для третього. Перша з вказаних матриць представлена у табл. 3.9, а її розв'язок – у табл. 3.10.

Далі в MAI передбачений етап синтезу пріоритетів, тобто вирішується проблема багатокритеріального планування.

З групи матриць парних порівнянь формується набір локальних пріоритетів, які показують відносний вплив безлічі елементів на елемент верхнього рівня. При цьому знаходять відносну силу, величину, імовірність кожного окремого елемента шляхом «розв'язування» матриць, кожна з яких має обернено симетричні властивості. Для цього необхідно обчислити безліч власних векторів для кожної матриці, а тоді нормалізувати результат до одиниці, одержуючи тим самим вектор пріоритетів.

Таблиця 3.9.

Матриця попарних порівнянь для другого рівня

Чинники, що сприяють потраплянню у торгівлю людьми	**Недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми і шляхи попадання в такі ситуації**	**Сексуальна привабливість**	**Здатність до важкої фізичної праці**	**Здоров'я**	**Діяльність (бездіяльність) правоохоронних органів з питань захисту населення від торгівлі людьми**	**Складна життєва ситуація (нестача грошей, безробіття, низька платоспроможність)**	**Складна сімейна ситуація (розлучення, неповні сім'ї, раннє сирітство, соціальне неблагополуччя)**
Недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми і шляхи попадання в такі ситуації	1	5	6	4	2	2	2
Сексуальна привабливість	1/5	1	1	2	1/3	1/5	1/6
Здатність до важкої фізичної праці	1/6	1	1	1/3	1/5	1/4	1/5
Здоров'я	1/4	1/2	3	1	1/3	1/6	1/5
Діяльність (бездіяльність) правоохоронних органів з питань захисту населення від торгівлі людьми	1/2	3	5	3	1	1/3	1/3
Складна життєва ситуація (нестача грошей, безробіття, низька платоспроможність)	1/2	5	4	6	3	1	1
Складна сімейна ситуація (розлучення, неповні сім'ї, раннє сирітство, соціальне неблагополуччя)	1/2	6	5	5	3	1	1

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Таблиця 3.10.

Матриця попарних порівнянь для другого рівня (розв'язок і погодженість)

Критерій	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**Вектор пріоритетів**
I	1	5	6	4	2	2	2	0,285688363179
II	1/5	1	1	2	1/3	1/5	1/6	0,049411464858
III	1/6	1	1	1/3	1/5	1/4	1/5	0,036712577298
IV	1/4	1/2	3	1	1/3	1/6	1/5	0,048957995250
V	1/2	3	5	3	1	1/3	1/3	0,122096264182
VI	1/2	5	4	6	3	1	1	0,224923891951
VII	1/2	6	5	5	3	1	1	0,232209443281

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Як бачимо з табл. 2.10, чітко вираженого пріоритету серед чинників немає. Найбільше значення отримав чинник недостатньої поінформованості (0,28), а складні життєві і сімейні проблеми отримали за думкою експертів майже однакові оцінки (0,22 та 0,23). Тобто можна зробити висновок, що всі названі чинники мають приблизно однаковий ступінь впливу щодо групи населення на потрапляння в жертви торгівлі людьми. Можна було б обрати для розгляду три або чотири найбільш важливі чинники, наприклад, поінформованість і складні життєві та сімейні обставини, оскільки під час проведення наступних обчислень вони найбільше вплинуть на ймовірність потрапити у ситуацію торгівлі людьми. Але автором було вирішено використовувати всі сім чинників для проведення за допомогою MAI процесу в повному обсязі.

Шляхом уведення парних порівнянь для третього рівня ієрархії, було проілюстровано порівняльну імовірність визначених груп ризику стосовно критеріїв другого рівня.

На думку експертів, саме молоді чоловіки (0,399) найбільш потерпають від недостатньої поінформованості про можливість потрапити в ситуації торгівлі людьми (табл. 3.11).

Таблиця 3.11.

Порівняння за критерієм недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	1/5	1/7	1/9	1/9	0.028543915042
молоді жінки	5	1	1/3	1/3	1/6	0.086963978823
молоді чоловіки	7	3	1	3	3	**0.399315817451**
жінки середнього віку	9	3	1/3	1	1/3	0.174360619605
чоловіки середнього віку	9	6	1/3	3	1	0.310815669080

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Сексуальна привабливість є більш вагомою причиною стати жертвою торгівлі людьми для молодих жінок (0,534) (табл. 3.12).

Таблиця 3.12.

Порівняння за критерієм сексуальної привабливості

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	1/5	4	1/8	1/5	0.059934248949
молоді жінки	5	1	5	5	9	**0.534194697466**
молоді чоловіки	1/4	1/5	1	1/3	1/5	0.041883678509
жінки середнього віку	8	1/5	3	1	5	0.247463594348
чоловіки середнього віку	5	1/9	5	5	1	0.116523780728

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Здатність до важкою фізичної праці є чинником для молодих чоловіків (0,515) (табл. 3.13).

Таблиця 3.13.

Порівняння за критерієм здатності до важкої фізичної праці

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	1/5	1/9	1/7	1/8	0.026366938158
молоді жінки	5	1	1/5	3	1/7	0.106596869749
молоді чоловіки	9	5	1	5	5	**0.514719134425**
жінки середнього віку	7	1/3	1/5	1	1/4	0.082173004547
чоловіки середнього віку	8	7	1/5	4	1	0.270144053122

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

За чинником здоров'я на перше місце виходять жінки середнього віку (0,335) (табл. 3.14).

Таблиця 3.14.

Порівняння за критерієм здоров'я

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	1/3	1/5	5	1/7	0.099072838156
молоді жінки	3	1	1	1/5	5	0.226893844752
молоді чоловіки	5	1	1	1/7	1/5	0.123418099766
жінки середнього віку	1/5	5	7	1	3	**0.334843846616**
чоловіки середнього віку	7	1/5	5	1/3	1	0.215771370711

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Найбільш потерпають від бездіяльності правоохоронних органів саме діти (0,569) (табл. 3.15).

Таблиця 3.15.

Порівняння за критерієм діяльність (бездіяльність) правоохоронних органів з питань захисту населення від торгівлі людьми

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	3	6	7	7	**0.569143300840**
молоді жінки	1/3	1	3	1/3	3	0.146597954737
молоді чоловіки	1/6	1/3	1	1/3	2	0.075832462401
жінки середнього віку	1/7	3	3	1	1/4	0.116827425649
чоловіки середнього віку	1/7	1/3	1/2	4	1	0.091598856374

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Складна життєва ситуація є чинником попасти у групу ризику для чоловіків середнього віку (0,461) (табл. 3.16). А від складної сімейної ситуації найбільш вражені діти (0,575) (табл. 3.17).

Після формування набору локальних пріоритетів їх синтезують, починаючи з другого рівня до нижнього (використовується принцип синтезу). Локальні пріоритети множаться на пріоритети відповідних критеріїв вищого рівня і підсумовуються за кожним елементом відповідно до критеріїв, на які впливає цей елемент (кожний елемент другого рівня множиться на одиницю, тобто на вагу єдиної цілі самого верхнього рівня). У результаті отримуємо глобальний пріоритет того елемента, який потім використовується для зважування локальних пріоритетів елементів, порівнюваних відносно нього як критерію, так і розташованих рівнем нижче.

Дана процедура триває до самого нижнього рівня.

Таблиця 3.16.

Порівняння за критерієм складна життєва ситуація (нестача грошей, безробіття, низька платоспроможність)

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	4	1/7	1/5	1/5	0.074245286836
молоді жінки	1/4	1	3	1/4	1/7	0.076638173773
молоді чоловіки	7	1/3	1	3	1/2	0.203085122735
жінки середнього віку	5	4	1/3	1	1/3	0.185447933464
чоловіки середнього віку	5	7	2	3	1	**0.460583483192**

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Таблиця 3.17.

Порівняння за критерієм складна сімейна ситуація (розлучення, неповні сім'ї, раннє сирітство тощо)

групи ризику	діти	молоді жінки	молоді чоловіки	жінки середнього віку	чоловіки середнього віку	Вектор пріоритетів
діти	1	5	7	7	7	**0.575131999695**
молоді жінки	1/5	1	1/3	1/3	1/7	0.041044275712
молоді чоловіки	1/7	3	1	4	1/3	0.115959703790
жінки середнього віку	1/7	3	1/4	1	1/3	0.066601360495
чоловіки середнього віку	1/7	7	3	3	1	0.201262660309

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Для виявлення глобальних пріоритетів у матриці локальні пріоритети розташовуються відносно кожного критерію, кожний стовпець вектора множиться на пріоритет відповідного критерію і результат підсумовується у кожному рядку (табл. 3.18, рис. 3.12).

Таблиця 3.18.

Розрахунок глобального пріоритету ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми для окремих демографічних груп

Критерії/ групи ризику	Недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми	Сексуальна привабливість	Здатність до важкої фізичної праці	Здоров'я	Діяльність (бездіяльність) правоохоронних органів з питань захисту населення від торгівлі людьми	Складна життєва ситуація (нестача грошей, безробіття, низька платоспроможність)	Складна сімейна ситуація (розлучення, неповні сім'ї, раннє сиріцтво тощо)	**Глобальний пріоритет**
Діти	0,02854	0,05993	0,02637	0,09907	0,56914	0,07425	0,57513	**0,23835**
Молоді жінки	0,08696	0,53419	0,10660	0,22689	0,14660	0,07664	0,04104	**0,11171**
Молоді чоловіки	0,39932	0,04188	0,51472	0,12342	0,07583	0,20309	0,11596	**0,22291**
Жінки середнього віку	0,17436	0,24746	0,08217	0,33484	0,11683	0,18545	0,06660	**0,15301**
Чоловіки середнього віку	0,31082	0,11652	0,27014	0,21577	0,09160	0,46058	0,20126	**0,27402**
Пріоритет критеріїв	0,28850	0,04990	0,03707	0,05239	0,12330	0,21435	0,23449	

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором

Отже, як показують оцінки експертів, найвищі ризики стати жертвою торгівлі людьми мають такі демографічні групи: чоловіки середнього віку, діти та молоді чоловіки. Жінки як групи ризику за експертними оцінками на сьогоднішній час «відстають», що говорить про спрямованість торгівлі людьми в бік трудової експлуатації. Діти також мають високий ступінь ризику. В той же час, показники глобального пріоритету для всіх груп населення набувають невеликих значень.

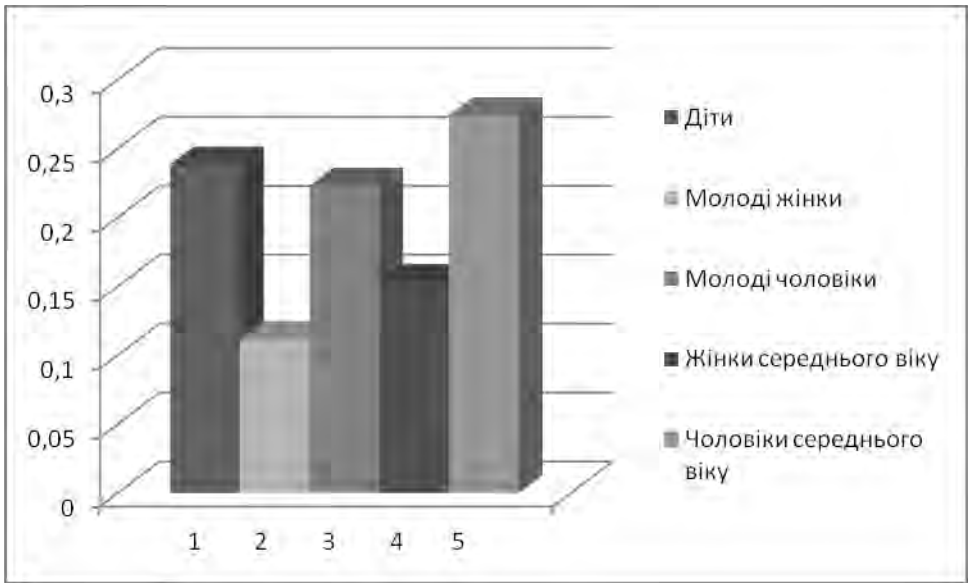

Рис. 3.12. Рівень ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми для окремих демографічних груп за результатами експертного опитування

Джерело: побудовано за даними опитування експертів, проведеного автором.

Таким чином, можна зробити висновки, що на сьогоднішній день ризик потрапити в експлуатацію та насильство стає можливим для різних груп населення, Потрібно звернути увагу на те, що діти частіше стають жертвами торгівлі людьми, що на перший план виходить саме трудова експлуатація. Мала поінформованість населення, відсутність захисту в небезпечному стані, іноді й бездіяльність державних органів – може привести до виникнення ситуації торгівлі людьми.

Визначення груп ризику та наслідків торгівлі людьми дає можливість дослідити особливості наслідків потрапляння у ситуацію торгівлі людьми окремо для дітей, жінок і чоловіків. Не всі наслідки, розглянуті у п. 3.1, можуть стосуватися усіх категорій населення, а під час зміни ситуації (коли для тієї або іншої статево-вікової групи збільшується шанс потрапити у ситуацію торгівлі людьми в конкретних умовах соціально-економічного стану країни, її політичної ситуації, тощо) – то і більшість наслідків для країни буде визначатися саме тим, яка група населення стала в конкретний момент групою ризику. Отже, якщо нині ми спостерігаємо збільшення

частоти потрапляння чоловіків у ситуацію торгівлі людьми, то і наслідки цього негативного явища для країни будуть відповідними (табл. 3.19).

Таблиця 3.19.

Групування наслідків від торгівлі людьми в залежності від груп ризику

<table>
<tr><td colspan="5">Можливі наслідки торгівлі людьми</td></tr>
<tr><td colspan="5">загальні:</td></tr>
<tr><td colspan="5">- примусове вживання алкоголю та наркотичних засобів;
- примусове донорство;
- втягнення у злочинну діяльність;
- використання людей в збройних конфліктах або як біосировини;
- обмеження контактів зі своїми сім’ями та іншими людьми;
- отримання фізичних травм;
- страждання від насильства;
- небезпека бути відкинутими своїми родинами та оточенням, втрата родинних зв’язків;
- відсутність можливості для соціального, морального, духовного розвитку та адаптації в суспільстві, поширення депресивних синдромів та суіцидальних тенденцій, зростання агресивності та жорстокості;
- проблеми зі здоров’ям на все життя, а іноді і летальні наслідки у випадку примусового донорства.</td></tr>
<tr><td colspan="5">в залежності від таких груп ризику:</td></tr>
<tr><td>діти</td><td>молоді жінки</td><td>жінки середнього віку</td><td>молоді чоловіки</td><td>чоловіки середнього віку</td></tr>
<tr><td>рання статева активність;

використання дітей у ролі наркокур’єрів та у дитячій порнографії

збільшення кількості дітей-сиріт

використання дитячої праці

емоційне чи психічне травмування

жебракування</td><td>втрата репродуктивної функції

сексуальна експлуатація

можливе зараження хворобами (у т.ч. ВІЛ-інфекцією та СНІД)

поширення венеричних захворювань;

примусові шлюби</td><td>втрата репродуктивної функції

погіршення здоров’я у тяжких умовах праці та проживання;

зараження хворобами (у т.ч. ВІЛ-інфекцією та СНІД)

низька заробітна плата за свою працю або ж не отримання її зовсім</td><td>погіршення здоров’я у тяжких умовах праці та проживання;

зараження хворобами (у т.ч. ВІЛ-інфекцією та СНІД)

низька заробітна плата за свою працю або ж не отримання її зовсім</td><td>погіршення здоров’я у тяжких умовах праці та проживання;

низька заробітна плата за свою працю або ж не отримання її зовсім

втрата кваліфікації та професійних навиків

втрата свого традиційного статусу годувальника сім’ї</td></tr>
</table>

Джерело: складено автором

Однак навіть в умовах зростання кількості постраждалих чоловіків саме потрапляння жінок у ситуацію торгівлі людьми залишається більш соціально небезпечним. Часто жінки повертаються із тілесними ушкодженнями; венеричними хворобами на різних стадіях їх розвитку; розладами травної системи; кишково-шлунковими захворюваннями та захворюваннями серцево-судинної системи; наркотично та алкоголезалежними. Така жінка не може виконувати відповідні функції повноцінного члена сім'ї, їй важко адаптуватися у світі і знайти свою долю, виконувати подружні обов'язки, виховувати дітей, зайняти чи повернути собі раніше займане місце в родинній ієрархії; потерпіла жінка, якщо і знаходить можливість заробляти на прожиття, однак не є спроможною будувати собі кар'єру, професійно вдосконалюватися і віддавати всі свої сили та знання на розвиток держави, нездатна активно втілювати свої ідеї у громадській діяльності, тощо [141].

Отже, потрібно звернути увагу на зростання інформованості населення щодо проблем торгівлі людьми та можливих шляхів попадання в такі ситуації. Сьогодні об'єктом торгівлі часто є молоді люди, котрі не мають достатнього досвіду і не обізнані із наслідками протиправної діяльності. У великих містах сьогодні спостерігається деяке підвищення поінформованості про явище торгівлі людьми, тому торговці активно переміщаються до маленьких містечок та сіл, де інформації з даної проблеми ще недостатньо. Там навіть самі постраждалі не ідентифікують себе як жертв торгівлі і не можуть ані звернутися за допомогою, ані застерегти від подібного лиха інших [9]. Система освітніх закладів, охоплюючи населення найменших населених пунктів, забезпечує вплив на 95% молоді. До того ж, профілактичні програми можуть бути включені в організований і керований навчально-виховний процес. Це робить освіту потужним і вкрай необхідним фактором запобігання поширенню ганебного для країни явища торгівлі людьми.

Серед тих, хто може надати допомогу потерпілим, слід назвати:

- різноманітні служби підтримки: «гарячі лінії», притулки, кризові центри;
- громадськість та відповідні інституції (в тому числі й недержавні організації та ЗМІ);
- державні інституції: правоохоронні органи, прокуратура, суд, медичні та соціальні служби;
- найближче оточення: сім'я, родичі, сусіди, знайомі, друзі.

Отже, на сьогоднішній день потрібно звернути увагу не тільки на аналіз ситуацій і наслідків торгівлі людьми, а перш за все на запобігання цього явища, на профілактику негативних ситуацій та захист населення від можливості стати жертвою торгівлі людьми.

Для підвищення ефективності державної політики у сфері протидії торгівлі людьми пропонується:

1. Привести визначення «торгівля людьми» у відповідність до Протоколу ООН та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, а саме включити до видів експлуатації примусову працю і послуги, вилучення органів і підневільний стан.

2. Внести у Закон «Про протидію торгівлі людьми» положення щодо періоду реабілітації та розмірковування для жертв торгівлі людьми, що відповідає міжнародним нормам.

3. Удосконалити механізм надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми у центрах соціального обслуговування за такими напрямами: надання послуг постраждалим від торгівлі людьми незалежно від їхнього регіону походження, оскільки наявна система центрів не охоплює усі регіони України; покращення умов перебування у центрах за рахунок залучення донорської допомоги; забезпечення гендерної рівності і надання відповідної допомоги у центрах постраждалим чоловікам.

4. Врегулювати надання безоплатної кваліфікованої адвокатської допомоги жертвам торгівлі людьми на усіх етапах розгляду справ.

5. Забезпечити тимчасовим притулком постраждалих від торгівлі людьми, чиї справи знаходяться на розгляді у суді.

6. Розробити і прийняти наступну державну цільову соціальну програму, яка б містила механізми моніторингу виконання заходів і охоплювала постраждалих від усіх форм експлуатації.

Для підвищення інституційної спроможності Української держави у сфері протидії торгівлі людьми необхідно вжити таких заходів:

1. Прийняти Постанову Кабінету Міністрів України з визначенням функції кожного державного відомства у сфері протидії торгівлі людьми.

2. Посилити контроль над працівниками правоохоронних органів щодо інформування жертв торгівлі людьми про їхнє право на відшкодування збитків.

3. Проводити регулярні тренінги та семінари для більшого кола працівників державних органів та органів місцевого самоврядування, а також для груп осіб, які можуть безпосередньо стати свідками торгівлі людьми, зважаючи на природу їх зайнятості, з метою покращення ідентифікації жертв торгівлі людьми.

4. Посилити співпрацю України з відповідними органами іноземних держав у сфері протидії торгівлі людьми.

5. Регулярно проводити попереджувальні заходи і соціальні компанії серед населення, і, зокрема, серед груп внутрішньо переміщених осіб.

Проведені вище дослідження дозволили сформулювати механізм запобігання торгівлі людьми, як суттєву протидію цьому негативному явищу на державному рівні.

На думку О.М. Скібіцького [127], механізм управління кризовими ситуаціями є системою дій на об’єкт з метою досягнення бажаного результату. Система включає сукупність елементів, внутрішня взаємодія яких приводить цей механізм у рух. Він вбудований в загальногосподарську систему і є його складовою.

Механізм запобігання торгівлі людьми – це рушійна частина державної політики, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює потрапляння чи ні об'єктів – груп ризику населення – в тенета работоргівців.

В таблиці 3.20. представлені запропоновані автором етапи механізму запобігання торгівлі людьми.

Таблиця 3.20.

Етапи механізму запобігання торгівлі людьми

N етапу	**Назва етапу механізму запобігання торгівлі людьми**
1.	Визначення мети і формування етапів запобігання торгівлі людьми
2.	Надходження і обробка інформації щодо ситуації
3.	Якісна і кількісна оцінка стану торгівлі людьми
4.	Аналіз факторів та чинників торгівлі людьми
5.	Класифікація загроз та наслідків
6.	Розробка системи заходів для припинення дії загроз
7.	Визначення виконавців, залучення громадських організацій
8.	Визначення розміру превентивних витрат профілактики торгівлі людьми
9.	Прогнозування рівня державної безпеки
10.	Внесення змін до системи заходів щодо запобігання торгівлі людьми
11.	Застосування розробленої системи заходів для запобігання торгівлі людьми
12.	Аналіз ситуації, оцінка дієвості заходів

Джерело: розробка автора

Основні напрями державної політики з протидії торгівлі людьми в Україні – профілактика, боротьба з проявами явища та допомога постраждалим. Протидія торгівлі людьми (як уже зазначалося) – це система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми [104]. В цілому, характеризуючи національну політику, слід зауважити, що відповідно до міжнародних стандартів вона будується в трьох

основних напрямах – організація та здійснення профілактичної роботи; реабілітація та реінтеграція постраждалих від торгівлі людьми; переслідування та покарання злочинців. Розглянемо перший напрямок.

Суб'єктами, що здійснюють протидію торгівлі людьми, виступають:

- державні органи;
- органи місцевого самоврядування;
- громадські організації;
- міжнародні представництва.

Крім того, такі органи можуть спеціально створюватися, це органи для яких цей вид діяльності є основним, поряд з іншими, тобто одним з основних, або цей вид діяльності є супутнім. Так, МОМ приділяє особливу увагу запобіганню торгівлі людьми у співпраці з державними установами в галузі соціальної політики та освіти, правоохоронними органами, іншими міжнародними організаціями, а також мережею організацій громадянського суспільства по всій території України.

Структурологічна модель механізму запобігання (профілактики) торгівлі людьми представлена на рис. 3.13.

Під правовими основами будь-якої діяльності треба розуміти систему державно-правових настанов (юридичних норм), що містяться в актах різної юридичної сили і визначають параметри належного поводження суб'єктів цієї діяльності. Звідси випливає, що нормативну основу протидії торгівлі людьми становить система юридичних норм, за допомогою яких держава протидіє даному явищу, визначає компетенцію і параметри діяльності суб'єктів цієї протидії.

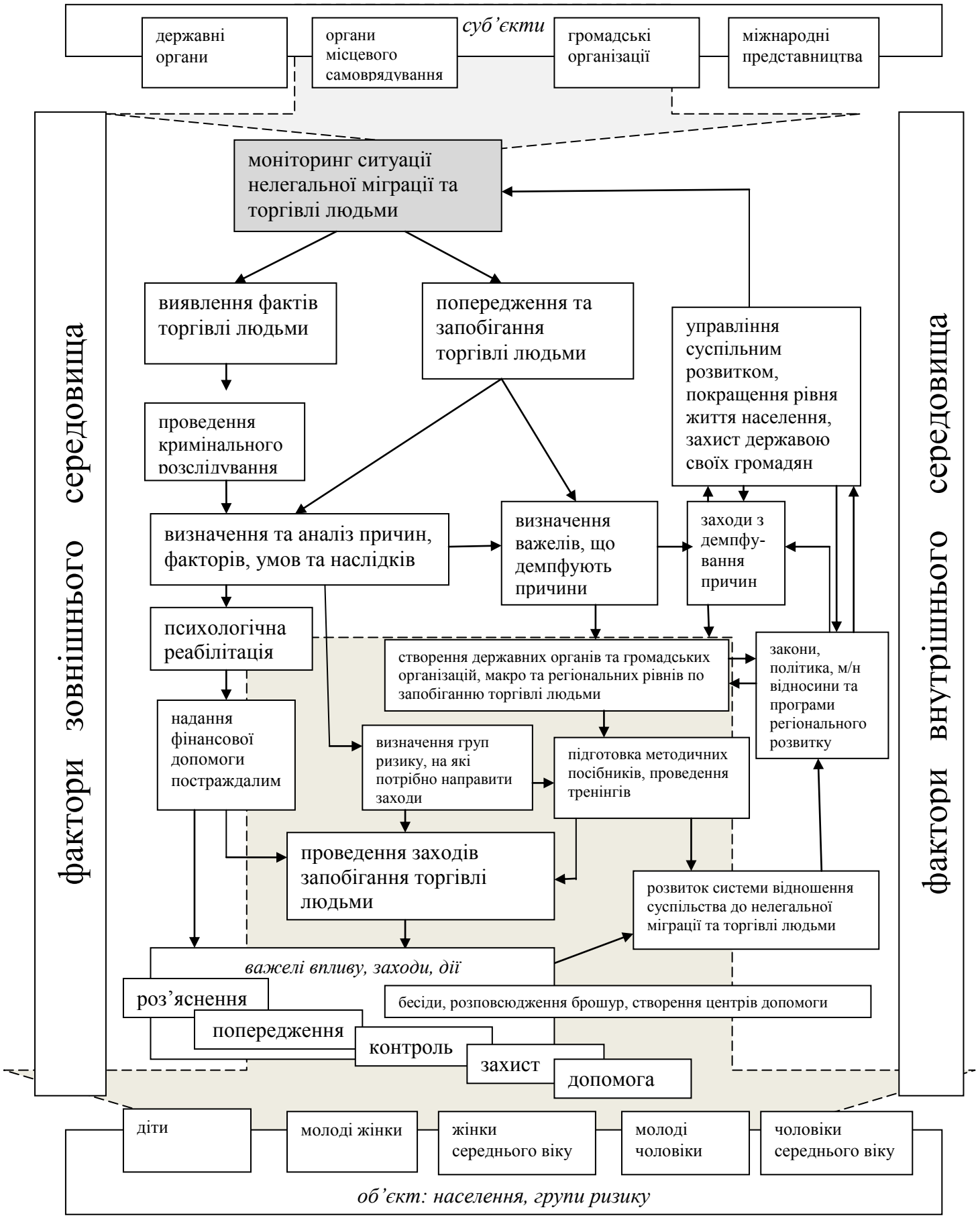

Рис. 3.13. Структурологічна модель механізму запобігання торгівлі людьми

Джерело: розробка автора

Такі норми містяться в правових, як правило, нормативних актах різної юридичної природи і сили:

1. Міжнародні договори й угоди.
2. Конституція України.
3. Закони України.
4. Постанови Верховної Ради України.
5. Акти Президента України.
6. Постанови Кабінету Міністрів України.
7. Акти центральних органів виконавчої влади.
8. Акти місцевих органів виконавчої влади.

Об’єктами механізму запобігання торгівлі людьми виступають все населення в цілому та визначені групи ризику. Заходи і дії профілактики торгівлі людьми мають бути направлені на конкретні групи населення, зокрема демографічні – дітей, молодих жінок, жінок середнього віку, молодих чоловіків та чоловіків середнього віку. Крім того важливою є цілеспрямована робота з уразливими групами населення (виділеними на основі інших ознак, ніж демографічні). Отже, необхідно проводити дискусії, тренінги та семінари для цільової групи з питань попередження торгівлі людьми.

Важлива роль у забезпеченні взаємодії названих компонентів, а отже, і функціонуванні всього механізму в цілому, належить інформації. Тому перш за все потрібно звернути увагу на донесення необхідної інформації до населення, проведення роз’яснювальних робіт, надання практичних порад, а у випадках необхідності – юридичного та соціально-психологічного захисту. Так, необхідним є створення окремих сторінок на веб-сайтах державних органів влади, які присвячені їхній діяльності в галузі протидії торгівлі людьми, що дасть змогу побачити не тільки поради, але й номери «гарячої лінії», куди можна звернутись за допомогою в разі необхідності.

Завдання протидії торгівлі людьми реалізуються в таких напрямках соціальної роботи з групами ризику, особливо з дітьми та молоддю:

1) соціальні дослідження з проблеми та друк національних доповідей з огляду стану справ у галузі протидії торгівлі людьми;

2) інформаційно - пропагандистська робота;

3) соціальне навчання молоді вмінням користуватися своїми правами, а також безпосереднє включення питань щодо запобігання торгівлі людьми до освітніх програм для дітей та молоді;

4) соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи,

5) правова просвіта молоді з проблем торгівлі людьми;

6) допомога молоді у виборі професії, працевлаштуванні, організації дозвілля тощо;

7) сприяння розвитку молодіжних ініціатив, реалізації інтересів;

8) організація волонтерського руху, роботи студентських соціальних служб;

9) проведення у засобах масової інформації роз'яснювальної роботи з питань протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів.

Велике значення має також запровадження моніторингу реалізації Державної програми з протидії торгівлі людьми відповідно до розроблених показників ефективності впровадження. Важливо розповсюджувати друковану інформацію (брошури, інформаційні листки, буклети) про проблеми, небезпеку та наслідки нелегальної міграції за кордон. Необхідним є систематичне проведення відповідних занять у школах з охопленням не менше 10% усіх учнів щорічно.

Найкращим профілактичним заходом у боротьбі з торгівлею людьми є покращення умов життя в Україні через розвиток виробництва та підвищення прожиткового мінімуму. Необхідно піднімати та підтримувати самооцінку у молодих дівчат, а також заохочувати молодь цінити вищу освіту та роботу в своїй країні. Важливим є також і зміна суспільного ставлення до пропаганди

секс-індустрії та ризикованої поведінки як модних космополітичних чи романтичних шляхів життя.

Україна ще не має достатнього досвіду політики державного запобігання торгівлі людьми. Тому на сьогодні, перед нами постає одне із важливих завдань – продумане розроблення спільних з сусідніми країнами комплексних програм протидії торгівлі живим товаром.

Чітке застосування адміністративно-правового механізму протидії торгівлі людьми дасть змогу розробити ефективні методи щодо запобігання зростанню цього явища.

Висновки до розділу 3

1. Наслідки процесу торгівлі людьми не є однозначно визначеними – вони залежать від сторін, що беруть участь у торгівлі людьми (для країни, для особи-потерпілого). Наслідки економічного характеру залежать від соціально-економічного стану території (регіону), де створюються умови для торгівлі людьми, а також від соціальних хвороб суспільства. Існує потреба в роботі державних органів та громадських організацій вже після здійсненного акту торгівлі людьми (робота з потерпілими, надання допомоги, як психологічної, так і фінансової). Попередження небезпеки ситуації торгівлі людьми починається з отримання інформації про можливості потенційної ситуації.

2. Виявлені тісні взаємозв'язки між економічною ситуацією в регіоні, показниками ринку праці, інтенсивністю міграційного вибуття населення та числом постраждалих осіб від торгівлі людьми на 1000 жителів. Можна стверджувати, що погіршення економічної ситуації в державі стимулює трудову міграцію, що, в свою чергу, створює пропозицію на ринку торгівлі людьми.

3. Методом ранжування виділено регіони-ризику України, населення яких більшою або меншою мірою наражається на небезпеку стати жертвою торговців людьми. До найбільш уразливих регіонів належать АР Крим, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська та Чернігівська області. Натомість до відносно уразливих регіонів належать Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області та міста Київ і Севастополь.

4. Застосування методу аналізу ієрархій дало змогу виявити актуальні пріоритетні чинники та групи ризику, що потребують найбільшої уваги під час протидії торгівлі людьми. Можна зробити висновок, що немає такого критерію, який би суттєво відрізнявся б від усіх інших критеріїв за впливом на групи ризику – потенційних жертв торгівлі людьми. Тобто всі названі експертами чинники є майже рівноцінно впливовими. Серед уразливих груп населення на сьогоднішній день виділяється група чоловіків, що можуть стати жертвами торгівлі людьми, що вказує на інтенсивніше трудове спрямування цього кримінального процесу. Отриманий результат експертного опитування кореспондується з інформацією МОМ про те, що по допомогу до неї в останні роки частіше звертаються чоловіки, ніж жінки, а найпоширенішою формою експлуатації жертв торгівлі людьми стає трудова. Однак діти теж залишаються під високим ризиком щодо можливості стати «живим товаром», що є небезпечним для суспільства.

5. Державна політики з протидії торгівлі людьми в Україні включає профілактику, боротьбу з проявами явища та допомогу постраждалим. Механізми протидії торгівлі людьми можуть бути правоохоронні та соціальні. Перші – це комплекс дій щодо безпосередньої боротьби з явищем, другі засновані на попереджувальних заходах. Попри важливість діяльності правоохоронних органів пріоритет слід надавати саме соціальним механізмам протидії торгівлі людьми. Без впровадження соціальних механізмів протидії торгівлі людьми досягти високої ефективності правоохоронних заходів проблематично.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, викладені в 3 розділі, опубліковані у роботах автора [142, 150, 147, 146].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено теоретичне узагальнення та запропоновано шляхи вирішення важливого науково-практичного завдання, що полягає у подальшому розвитку теоретичних положень, методичного забезпечення та практичних рекомендацій з протидії торгівлі людьми в Україні. За результатами дослідження зроблено такі висновки.

1. В дисертації здійснено спробу дослідження проблеми торгівлі людьми із застосуванням соціально-економічного підходу. Торгівля людьми розглядається як вид економічної діяльності, що функціонує у тіньовій сфері ринкового середовища і полягає у задоволені потреб споживача та отриманні прибутку постачальником в результаті процесу купівлі-продажу «живого товару». Фактори, що зумовлюють виникнення і поширення даного явища, умовно можна поділити на ті, що визначають пропозицію, та ті, що зумовлюють попит на «живий товар». Торгівля людьми часто пов’язана з нелегальною міграцією, однак відрізняється від неї необов’язковістю територіального переміщення, а також за ознаками згоди потерпілого на переміщення і умов його перебування в країні (регіоні) прибуття.

2. Узагальнення інформації, що міститься в літературних джерелах, дало змогу систематизувати чинники, причини та наслідки торгівлі людьми. Процес торгівлі людьми формується під впливом економічних, соціальних та правових чинників. На першому місці серед них стоїть скрутне економічне становище – практична неможливість отримати гідну роботу в Україні. Наслідки для особи включають пережите насильство, психологічні травми, проблеми зі здоров’ям, наслідки для країни (регіону) пов’язані з кримінальними проблемами та загрозами демографічній безпеці.

3. Аналіз еволюції державної політики протидії торгівлі людьми показав, що попри наявність певних успіхів, загалом ефективність дій держави у цій сфері залишається недостатньою. Частково це пов’язано з недостатнім фінансуванням. Підвищення ефективності державної політики

протидії торгівлі людьми може бути досягнуте шляхом регулярного проведення попереджувальних заходів і соціальних кампаній серед населення, і особливо серед дітей з сімей у складних життєвих обставинах, безробітних та внутрішньо переміщених осіб. Слід усвідомити, що основними механізмами протидії торгівлі людьми є соціальні, які мають попереджувальний характер. Необхідно також привести визначення «торгівля людьми» у відповідність до Протоколу ООН та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, а саме включити до видів експлуатації примусову працю і послуги, вилучення органів і підневільний стан, внести у Закон «Про протидію торгівлі людьми» положення щодо періоду реабілітації та розмірковування для жертв торгівлі людьми, що відповідає міжнародним нормам. Важливо також продовжувати розбудову системи центрів з надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, яка має охоплювати усі регіони України.

4. Аналіз повноважень центральних органів виконавчої влади дав змогу виявити недоліки інституційного забезпечення протидії торгівлі людьми в Україні. На часі прийняття Постанови Кабінету Міністрів України щодо визначення функцій кожного державного відомства у сфері протидії торгівлі людьми. Слід проводити регулярні тренінги та семінари для цільових груп (працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, які можуть безпосередньо стати свідками торгівлі людьми зважаючи на природу їх зайнятості), посилити співпрацю України з відповідними органами іноземних держав у сфері протидії торгівлі людьми.

5. Застосування кореляційного аналізу дало змогу виявити тісні взаємозв’язки між економічною ситуацією в регіоні, показниками ринку праці, інтенсивністю міграційного вибуття населення та кількістю постраждалих. Погіршення економічної ситуації в державі сприяє зростанню рівня безробіття населення, зниженню його доходів, призводить до підвищення частки трудових міграцій, що, в свою чергу, створює пропозицію на ринку торгівлі людьми.

6. Використання методу ранжування на основі показників ринку праці, економічних індикаторів, коефіцієнтів вибуття населення, даних щодо кількості правопорушень та усиновлення дітей дало змогу класифікувати регіони України за рівнем ризику для їх населення стати жертвою торговців людьми. Усі регіони України поділено на найбільш уразливі, уразливі та відносно уразливі. Найбільшою мірою наражається на небезпеку стати жертвою торговців людьми населення регіонів, що межують з Росією, та деяких центральних областей, найменшою мірою – населення західних регіонів, серед мешканців яких зберігаються сильні орієнтації на сімейні цінності.

7. На основі анкетного опитування та експертних оцінок із застосуванням методу аналізу ієрархій виявлено основні чинники торгівлі людьми в Україні на сучасному етапі, а також групи ризику за демографічними ознаками (стать, вік). Найвагомішими чинниками торгівлі людьми є недостатня поінформованість населення про торгівлю людьми, складна життєва ситуація (нестача грошей, безробіття, низька платоспроможність), складна сімейна ситуація (розлучення, неповні сім'ї, раннє сирітство). Найбільш уразливі групи – чоловіки середнього віку, діти та молоді чоловіки. Отже, гіпотеза про збільшення частки чоловіків серед постраждалих та посилення трудової складової в експлуатації дістала підтвердження.

8. Стратегія протидії торгівлі людьми повинна бути спрямована на формування відповідальної поведінки осіб, яким може загрожувати небезпека опинитися в ситуації торгівлі людьми, та демпфування причин явища. Особливо важливими є заходи з підвищення рівня обізнаності населення щодо цього негативного явища. Необхідно сформувати повноцінну систему інформування населення щодо проблеми торгівлі людьми. Вона має включати регулярне розміщення соціальної реклами, видання спеціальних випусків ЗМІ, телепередачі, систему факультативних занять у вищих навчальних закладах та школах, видання і поширення

інформаційних буклетів. Крім того, важливо проводити роботу щодо попередження потрапляння у ситуацію торгівлі людьми з окремими цільовими групами: дітьми з сімей у складних життєвих обставинах, особами з інвалідністю, безробітними (особливо безробітними чоловіками), внутрішньо переміщеними особами. Профілактичні заходи слід поєднувати з допомогою постраждалим та заходами боротьби з проявами явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова С.Р. Розкриття і розслідування злочинної торгівлі неповнолітніми / С.Р. Абрамова, І.В. Усанов – М. : Юрлітінформ, 2009. – 143 с.
2. Ароновиц А., Тоерманн Г., Тюриканова Е. Анализ торговли людьми как бизнес-модели: путь к более эффективному предотвращению преступления. – Вена, 2011. – 130 с.
3. Биковець В. Діяльність роботодавців та їхніх об'єднань у попередженні неврегульованої зовнішньої трудової міграції, протидії торгівлі людьми та ліквідації дитячої праці: Навч. посібн. / В. Биковець, Р. Курінько, Д. Маршавін. – К.: [б.в.], 2007. – 174 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
5. Вербенський М. Організація діяльності органів внутрішніх справ України щодо протидії торгівлі людьми / М. Вербенський // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми». Академія управління МВС, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – Х.: Права людини, 2010. – С. 74-77.
6. Відео прес-конференції щодо проекту допомоги жертвам торгівлі людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=WMveRg-TnRM
7. Гендер і географія в Україні: Монографія / Наталія Мєзенцева, Ольга Кривець. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 194 с.
8. Григорук П.М. Багатомірне економіко-статистичне моделювання: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / П.М. Григорук. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 148 с.
9. Гриценок Л.І. Профілактична робота в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми: метод. рек. / Л.І. Гриценок, Н.В. Лунченко, О.В. Ерстенюк. – К.: Видавничий дім «АДЕФ – Україна», 2007. – 52 с.
10. Дзялошинский И.М. Торговля людьми: СМИ как ресурс общественного противодействия современному рабству / И.М. Дзялошинский, Е.В. Тюрюканова. – М.: СитиПресСервис, 2008. – 368 с.
11. До проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми». Пояснювальна записка (5 січня 2012 року) : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=67948CD1430F014D7C7B1C4B8B75CD19?art_id=137415&cat_id=102036.

12. Доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми у 2013 році та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері [Текст] / підгот.: М-вом соц. політики України, Держ. установою НДІ соц.-труд. відносин Мінсоцполітики України. - Київ : [б. в.], 2014. – 108 с.
13. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми : Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf
14. Евланов Л.Г. Теория и практика принятия решений / Л.Г. Евланов. – М.: Экономика, 1984. – 175 с.
15. Евланов Л.Г. Экспертные оценки в управлении / Л.Г. Евланов, В.А. Кутузов – М.: Экономика, 1978 – 133 с.
16. Економічна енциклопедія / За ред. С.В. Мочерного [та ін.]. – К.: Академія, 2000. – 952 с.
17. Есть ли альтернатива гастарбайтерам? (5 экспертных интервью) / П. Власова, Н. Жарова, Т. Холщевникова, Е. Тюрюкапова, С.Т. Петерсен – М.: Агентство социальной информации, 2006 – 28 с.
18. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-XII : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12
19. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці і сексуальної експлуатації: проект звіту соціологічного дослідження за метою швидкого оцінювання / Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. – К.: [б. в.], 2003. – 72 с.
20. Запобігання торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / О.Г. Горбунова [та ін]. – К.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2001. – 176 с.
21. Запобігання торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / К. Б. Левченко [та ін.]. – К. : Міленіум, 2004. – 180 с.
22. Звіт Всеукраїнської Коаліції громадських організацій з протидії торгівлі людьми стану виконання Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми у 2011 – першій половині 2013 рр. : ВКГОПТЛ, 2013. – 183 с.
23. Звіт дослідження «Оцінка кількості постраждалих від торгівлі людьми з України» / Міжнародна організація з міграції. – К.: Представництво МОМ в Україні, 2009 – 35 с.
24. Звіт з дослідження рівня обізнаності з явищем торгівлі людьми / Міжнародна організація з міграції. – К.: Представництво МОМ в Україні, 2013. – 82 с.
25. Звіт за 2013 рік про результати виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України

[Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722.
26. Звіт за І півріччя 2014 року про результати виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722.
27. Звіт за І півріччя 2015 року за результатами виконання завдань і заходів Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160722.
28. Звіт про впровадження Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. GRETA(2014)20 : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/document/.../zvit.doc.
29. Звіт про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми у 2012 році : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=162237&cat_id=160722.
30. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн центральної та Східної Європи. – Будапешт МОП, 2013. – 96 с.
31. Інформація щодо проведеної роботи з поширення інформації стосовно ризиків потрапляння громадян у ситуацію торгівлі людьми та можливості отримання допомоги постраждалими : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=163797&cat_id=160722.
32. Керівництво з захисту прав дітей-жертв торгівлі людьми у Європі / Дитячий фонд ООН. – Київ : ЮНІСЕФ, 2006 р. – 86 с.
33. Кириченко О. Шляхи вдосконалення діяльності держави щодо протидії торгівлі людьми / О. Кириченко, К. Бушнова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми»/ Академія управління МВС,

Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – Х. : Права людини, 2010. – С. 25-28.
34. Кількісні дослідження. Центр соціальних та маркетингових досліджень [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.socis.kiev.ua/ua/kl-kisni-doslidzhennja.html
35. Коваль Л. Аналіз діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Людмила Коваль. – Харків : Права людини, 2010. – 240 с.
36. Козаченко О.В. Огляд законодавства України у сфері боротьби з торгівлею людьми / О.В. Козаченко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Боротьба з торгівлею людьми» : м. Донецьк, 26 червня 2008 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2008. – С. 212-217.
37. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (15 листопада 2000 р.) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_789
38. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю №29, МОП (10 серпня 1956 р.) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_136
39. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (16 травня 2005 р.) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858.
40. Координатор проектів ОБСЄ в Україні : Офіційний сайт представництва Організації з безепеки і співробітництва в Європі в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://www.oscepsu.org
41. Кримінальний кодекс України : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
42. Кримінальний кодекс України: станом на 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України – Офіц. Вид. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 213 с.
43. Левченко К.Б. Актуальні проблеми впровадження державної політики протидії торгівлі людьми в Україні / К.Б. Левченко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Боротьба з торгівлею людьми» : м. Донецьк, 26 червня 2008 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2008. – С. 62-64.
44. Левченко К.Б. Торгівля людьми як проблема сучасності (соціально-правовий аналіз новітніх тенденцій) / К.Б. Левченко // Український соціум. – 2004. – № 2(4). – С. 34-39.
45. Лов'як С. Торгівля людьми як одна з найважливіших проблем сьогодення / С. Лов'як // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми»/ Академія управління МВС, Міжнародний жіночий

правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – Х. : Права людини, 2010. – С. 39-41.
46. Луценко Є. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію / Є. Луценко, Л. Матіяшек, Ш.Сканлан, І. Шваб І. – К. : [б. в.], 2004 – 247 с.
47. Марион Паюметс. Предупреждение торговли людьми: методология работы с молодежью / Марион Паюметс, Тийу Лаан. – Талллин : МОМ, 2005. – 156 с.
48. Маршавін Д.Ю. Діяльність державної служби зайнятості з попередження неврегульованої зовнішньої трудової міграції, протидії торгівлі людьми та ліквідації дитячої праці : навч. посібник / Д.Ю. Маршавін [та ін.]. – К. : Міленіум, 2007. – 311 с.
49. Мельник С.В. Україна і світ: соціально-економічні зіставлення / С.В. Мельник, Н.С. Гаєвська, Ю.С. Сімакова. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. – 98 с.
50. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О.В.Позняка. – Умань, 2007. – 269 с.
51. Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. Харківська область / за заг. ред. К.Б. Левченко. – К: Україна, 2010. – 36 с.
52. Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року та проблемні питання підготовки нової програми / К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук, І. О. Микитчина, К. В. Черепаха. – К. ; Х. : Права людини, 2010. – 28 с.
53. Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми: метод. рек. / [підгот. Козуб Л. І.]. – Орг. з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – К. : Фенікс, 2011. – 62 с.
54. Населення України. Трудова еміграція в Україні / за заг. ред. Е.М. Лібанова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
55. Науково-практичний аналіз відповідності українського законодавства положенням Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: [наук. моногр.] / [заг. ред. О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, О. М. Литвинов]. - К. ; Х. : Права людини, 2011. – 242 с.
56. Науково-практичний коментар до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» / [заг. ред.: О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, О. М. Литвинов]. – К. : Україна, 2013. – 182 с.
57. Не стань жертвою торгівлі людьми [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://wu.cn.ua/articles/trafficing.pdf
58. Овчиннікова О.Р. Міграційна політика і протидія торгівлі людьми / О.Р. Овчиннікова // «Інноваційна економіка» (науково-виробничий журнал) – 2016. – № 61. – С. 163-168.

59. Офіційний сайт Благодійного Фонду «Карітас СДЄ УГКЦ» [Електронний ресурс] / Благодійний Фонд «Карітас СДЄ УГКЦ». – Режим доступу: http://www.caritas-sde.org/article/show_article/2307/ua
60. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
61. Офіційний сайт Інформаційного Агентства «112.UA» [Електронний ресурс] / Інформаційне Агентство «112.UA». – Режим доступу: http://112.ua/glavnye-novosti/krizis-na-donbasse-sozdal-blagopriyatnye-usloviya-dlya-torgovli-lyudmi-predstavitel-obse-121919.html
62. Офіційний сайт Київського регіонального центру зайнятості [Електронний ресурс] / Київський регіональний центр зайнятості. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/kir/control/uk/publish/article;jsessionid=67B79FC152C64319F29E60FF590B3EB9?art_id=16650&cat_id=364837
63. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс] / Міжнародний валютний фонд. – Режим доступу: http://www.imf.org/external/index.htm
64. Офіційний сайт Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Старада Україна» [Електронний ресурс] / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Старада Україна». – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/
65. Офіційний сайт Міжнародної Організації з Міграції в Україні [Електронний ресурс] / Міжнародна Організація з Міграції в Україні. – Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/
66. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] / Міністерство внутрішніх справ України. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index
67. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index
68. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй України. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/
69. Офіційний сайт Радіо Свобода [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25475800.html
70. Офіційний сайт Світового банку. [Електронний ресурс] / Світовий банк. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/
71. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. [Електронний ресурс] / Українська гельсінська спілка з прав людини. – Режим доступу: http://helsinki.org.ua/index.php?id=1398061293

72. Оцінка порядку збору, розподілу, зберігання та аналізу інформації у сфері міграції / Міжнародна організація з міграції. – Київ : Представництво МОМ в Україні, 2015. – 74 с.
73. Оцінка ризиків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми внутрішньо переміщених осіб в Україні: Офіційний сайт Громадської організації «Ла Страда Україна» [Електронний ресурс] / Громадська організація «Ла Страда Україна». – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_307.html.
74. Перелік суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензію на посередництво у працевлаштуванні за кордоном: Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=284080
75. План Дій ОБСЄ в галузі протидії торгівлі людьми: Офіційний сайт Організації з безпеки і співробітництва в Європі [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.un.org/ru/rights/trafficking/osce.shtml
76. Позняк А. Тенденции торговли людьми в Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-66.pdf
77. Положення про Міністерство закордонних справ України : Указ президента України від 6 квітня 2011 р. № 381/2011 // Офіційний вісник України. – 2011 – № 9 – С. 19.
78. Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України № 783 від 22 серпня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/783-2012-%D0%BF.
79. Права людини в Україні – 2004. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. – Харків : Фоліо, 2005. – 312 с.
80. Причини та наслідки торгівлі людьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ndr.sm.gov.ua/index.php/en/gumanitarna-politika/sotsialniy-zahyst/1632-prichini-ta-naslidki-torgivli-lyudmi
81. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/page.
82. Про внесення змін до Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 27 березня 2013 р. № 164/2013: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/164/2013.
83. Про встановлення квоти імміграції на 2015 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 195-р від 25.02.2015 р. : Офіційний сайт

Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/195-2015-%D1%80.

84. Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 410 від 7 березня 2007 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/410-2007-%D0%BF.
85. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 350 від 21 березня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/90-2012-%D1%80.
86. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF/print1361280240144740.
87. Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 766 від 5 червня 2002 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/766-2002-%D0%BF.
88. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю): Постанова Кабінету Міністрів України № 1013 від 19 листопада 2008 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1013-2008-%D0%BF.
89. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми : Наказ Міністерства соціальної політики України № 432 від 19 липня 2013 р. : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153435&cat_id=15019.
90. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] /

Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF.

91. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 64. – С. 35.
92. Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України № 660 від 25 липня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF/paran21#n21.
93. Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України № 417 від 23 травня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF.
94. Про затвердження програми навчання спеціалістів щодо надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України № 508 від 16 серпня 2013 р. : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153800&cat_id=150191.
95. Про затвердження стандартів надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми: Наказ Міністерства соціальної політики України № 458 від 30 липня 2013 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1327-13.
96. Про затвердження Типового положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України № 987 від 27 червня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 27. – 4 с.
97. Про затвердження форми відомості про виплату одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми : Наказ Міністерства соціальної політики України № 577 від 14 вересня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1677-12.
98. Про затвердження форм заяв про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, журналу реєстрації заяв осіб, які мають намір отримати статус особи, яка постраждала від торгівлі

людьми, розписки про нерозголошення відомостей, облікової картки особи, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, журналу реєстрації видачі довідок про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми : Наказ Міністерства соціальної політики України № 366 від 18 червня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-12.

99. Про затвердження форм оцінки потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми; плану реабілітації особи, яка постраждала від торгівлі людьми; обліку осіб, які постраждали від торгівлі людьми; звіту щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми : Наказ Міністерства соціальної політики України № 578 від 14 вересня 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1679-12/paran8#n8.
100. Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2007 р. № 1087 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1087-2007-%D0%BF.
101. Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 р. № 29 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/29-2012-%D0%BF.
102. Про Положення про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 389/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – С. 66.
103. Про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України № 1768 від 25 вересня 1999 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1768-99-%D0%BF.
104. Про протидію торгівлі людьми : Закон України № 3739-VI від 20 вересня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 173.
105. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю): Закон

України № 1433-IV від 04.02.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.

106. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Закон України № 2530-VI від 21.09.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 5. – Ст. 31.

107. Про ратифікацію Угоди про співробітництво держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людини : Закон України № 5434-VI від 16 жовтня 2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 43. – Ст. 623.

108. Про створення Експертної робочої групи з питань попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 16 липня 2007 р. № 2546 : Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України [Електронний ресурс] / Міністерство молоді та спорту України. – Режим доступу : http://dsmsu.gov.ua/media/Transfered/documents/2007/07/16/1/2007_2546_nm.pdf.

109. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 90-р від 15 лютого 2012 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/90-2012-%D1%80.

110. Про утворення Координаційної ради з питань запобігання зникненню людей : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2001 р. № 99 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/99-2001-%D0%BF.

111. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2002 р. № 1961 : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1961-2002-%D0%BF.

112. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України № 1961 від 25 грудня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 52. – С. 108.

113. Проблеми дітей трудових мігрантів за результатами дослідження / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – Київ, 2007. – 2 с.

114. Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції / Організація з безпеки і співробітництва в Європі. – Київ. : [б.в.], 2012. – 40 с.

115. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію

Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

116. Протокол проти незаконного ввозу людей по суші, морю і повітрі (11 березня 2004 р.) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_790

117. Проценко Т. Завдання підрозділів МВС у забезпеченні протидії торгівлі людьми в контексті державної політики / Т. Проценко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми» / Академія управління МВС, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – Х. : Права людини, 2010. – С. 49-52.

118. Процун М.А. Торгівля людьми як політологічна категорія / М. А. Процун // Панорама політологічних студій. - 2012. - Вип. 9. – С. 54-61.

119. Пугачевський Г.Ф. Сучасні товарознавчі терміни: тлумач. слов. / Г.Ф. Пугачевський [та ін.]. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2008. – 160 с.

120. Райсберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райсберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 480 с.

121. Раковська Ю. В. Соціально-економічні аспекти детермінації та протидії торгівлі людьми / Ю. В. Раковська // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. – Миколаїв: Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В., 2009. – Вип. 38. – С. 353–361.

122. Романюк М.Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: регіональні чинники, сучасні виклики та загрози / М.Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка – Івано-Франківськ: Плай, 2014 – Вип. 10. – С. 3-13.

123. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.

124. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Керс. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.

125. Святун О.В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / Олена Володимирівна Святун. – Київ, 2005. – 18 с.

126. Секретаріатом Ради Європи оприлюднено Доповідь про виконання Україною Конвенції Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми. 22 вересня 2014 р. : Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу :

http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=166224&cat_id=150289.

127. Скібіцький О. М. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Скібіцький. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

128. Скулиш Є.Д. Торгівля людьми в контексті міграційних процесів / Є.Д. Скулиш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону: зб. наук. пр. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – Вип. 6 (80). – 544 с.

129. Солонінко К.С. Міжнародна економіка: навчальний посібник / К.С. Солонінко. – К.: Кондор, 2008. – 380 с.

130. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 344 с.

131. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання / А.В.Алексєєва, Ю.М. Галустян, І.А. Шваб та ін. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 91 с.

132. Соціальні результати державних програм : теоретико методологічні та прикладні аспекти оцінювання : [монографія] / за ред. Е.М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Умань : Сочінський, 2012. – 312 с.

133. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону: зб. наук. пр. / відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів, І-т регіональних досліджень НАН України 2009. – Вип. 6 (80). – 544 с.

134. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: Торговля людьми / Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. – Вена, 2013, Том 12. – 209 с.

135. Сьолькнер А. Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні : звіт дослідження / А. Сьолькнер. – К. : КІМ, 2008. – 112 с.

136. Тіньова економіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%96%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0#cite_note-3

137. Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації: проект звіту / Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення. – К., 2003. – 35 с.

138. Торговля людьми в странах Юго-Восточной и Восточной Европы: проблемы и перспективы / под. ред. доктора юридических наук К.Б. Левченко. – Кировоград : [б.в.], 2007. – 232 с.

139. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия: научно-практическое пособие / под. ред. О.П. Левченко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 271 с.
140. Торговля людьми (траффикинг). Пособие для преподавателей и студентов / Сильва Петросян, Гегине Хачатрян. – Ереван, Представительство МОМ в Армении, 2013 – 129 с.
141. Торгівля людьми: це може трапитися з кожним / за підтримки Шведського агентства з міжнародного розвитку в рамках проекту МОМ «Боротьба з торгівлею жінками в Україні». – К.: МОМ, 2001. – 32 с.
142. Турок В.В. Взаємозв'язок торгівлі людьми із соціальними хворобами та захворюваністю населення / В.В. Турок. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 1 (44). Т. 1. – С. 57-60.
143. Турок В. Державна політика протидії торгівлі людьми в Україні та напрямки її вдосконалення / В.В. Турок. // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Науково-економічний розвиток: менеджмент, фінанси та аудит». Київський економічний науковий центр. – 2015. – С. 53-56.
144. Турок Василь. Інституційне забезпечення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми в Україні / Василь Турок // Evropský Politický A Právní Diskurz. – 2015. – Svazek 2. – Vydání 1. – С. 221-228.
145. Турок В. Міжнародний досвід інституційного забезпечення протидії торгівлі людьми: уроки для України / В.В. Турок. // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародного економічного співробітництва: оцінка та стратегії». Центр економічних досліджень та розвитку. – 2015. – С. 113-115.
146. Турок В. Оцінка впливу торгівлі людьми на народжуваність в Україні / В.В. Турок. // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика». Хмельницький національний університет. – 2015. – С. 131-133.
147. Турок В. Оцінка ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми для різних груп населення України / В.В. Турок. // Науковий журнал «Демографія та соціальна економіка». Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – 2015. – №2(24). – С. 164-173.
148. Турок В.В. Соціально-економічні методи дослідження торгівлі людьми / В.В. Турок. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 9. – С. 166-170.
149. Турок В.В. Соціально-економічні підходи до дослідження торгівлі людьми / В.В. Турок. // Науковий вісник Ужгородського

університету. Серія Економіка. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 3 (44). – С. 32-36.
150. Турок В.В. Територіальна диференціація рівня уразливості населення України до торгівлі людьми / В.В. Турок. // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2014. – Вип. 10. – Т. 2. – С. 268-277.
151. Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми (16 жовтня 2012 р.) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_a49
152. Україна як країна призначення для торгівлі людьми : матеріали для практ. використ. працівниками правоохорон. органів та суддями з питань протидії злочинам, передбач. ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», в яких потерпілими є іноземці та особи без громадянства / [М. О. Васильєва та ін.]. – К. : Фенікс, 2011. – 119 с.
153. Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ГУМВС України в м. Києві. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/mvs/control/kyiv/uk/publish/article/116663.
154. Хавеман Р. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні / Р. Хавеман, М. Війєрс. – К., МОМ, 2001. – 95 с.
155. Чеханюк Л.В. Торгівля жінками: сучасний стан та шляхи подолання / Л.В. Чеханюк // Право і суспільство. – 2008. – № 1. – С. 39-43.
156. Щорічна моніторингова доповідь «Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2014» / Програма розвитку ООН в Україні. – м. Київ : [б.в.], 2014. – 48 с.
157. About Child Marriage [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.girlsnotbrides.org/about-childmarriage
158. Analysing the Business Model of Trafficking in Human Beings to Better Prevent the Crime [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.osce.org/files/documents/c/f/69028.pdf
159. Australia. Government agencies [Electronic resource] / Human Trafficking. – Mode of access: http://www.humantrafficking.org/countries/australia/government_agencies.
160. Australian Federal Police Transnational Sexual Exploitation and Trafficking Team [Electronic resource] / Human Trafficking. – Mode of access: http://www.humantrafficking.org/organizations/5.
161. Ball D., Hampton R. Estimating the Extend of Human Trafficking from Ukraine. – Kiev, 2009. – 35 p.
162. Clare Ribando Seelke. Trafficking In Persons In Latin America And The Carribean. – Congressional Research Service, 2010. – 21 p.

163. Christine Bruckert, Colette Parent. Trafficking in Human Beings and Organized Crime: A Literature Review. – Ottawa, 2002. – p.
164. John T. Picarelli. «The "Modern Day» Trade In Human Beings: How Historical Experience Influences The Contemporary Trafficking in Persons». – Washington, American University, 2007. – 266 p.
165. Khalid Malik, Eva Jespersen. Human Development Report 2014 Team. United Nations Development Programme 1 UN Plaza. – New York, 2014. – 227 p.
166. Kimberly A. Mc.Cabe. The trafficking of persons: National And International Responses. – New York, 2008. – 160 p.
167. On Preventing and Combating Trafficking in human Being and Protecting Its Victims, and Replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA : Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:101:0001:0011:EN:PDF.
168. On the application of Directive 2004/81 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities : Communication from the Commission to the Council and the European Parliament COM(2014) 635 final, Brussels, 17.10.2014 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.marinacastellaneta.it/blog/wpcontent/uploads/2014/10/communication.pdf.
169. On the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities : Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 // Official Journal L 261 , 06/08/2004 P. 0019 – 0023 [Electronic resource]. – Mode of access : http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0081:EN:HTML.
170. Pozniak O. External Labour Migration In Ukraine As A Factor In Socio-Demographic And Economic Development [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf
171. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Ratification [Electronic resource]. – Mode of access : http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-12-a&chapter=18&lang=en
172. Report on the Methodology, Organization and Results of a Modular Sample Survey on Labour Migration in Ukraine, International Labour

Organization, Decent Work Technical Support Team and Country Office for Central and Eastern Europe (DWT/CO-Budapest). – Budapest: ILO, 2013. – 96 p.

173. Romanjuk M. Remittances of Ukrainin labor migrants from European countries in the context of transformation of methodological principles of forming the articles of balance payment and adaptation to IMF reguirements // Globale und landerspezifische sozio-okonomische Effekte, Berlin – 2013. – P. 181-190.

174. Silvia Scarpa. Trafficking In Human Beings. Modern Slavery. – Oxford, 2010. – 230 p.

175. Stephanie Hepburn, Rita J Simon. Human Trafficking Around The World. – New York, 2013. – 552 p.

176. Taiwan. Council of Labor Affairs [Electronic resource] / Human Trafficking. – Mode of access: http://www.humantrafficking.org/organizations/418.

177. Taiwan. Government agencies [Electronic resource]. / Human Trafficking. – Mode of access : http://www.humantrafficking.org/countries/taiwan/government_agencies.

178. Taiwan. National Immigration Agency, Ministry of the Interior [Electronic resource] / Human Trafficking. – Mode of access : http://www.humantrafficking.org/organizations/206.

179. Taiwan. The situation [Electronic resource] / Human Trafficking. – Mode of access : http://www.humantrafficking.org/countries/taiwan.

180. The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings 2012–2016 : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2012) 286 final, Brussels, 19.6.2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/home-affairs/doc_centre/crime/docs/trafficking_in_human_beings_eradication-2012_2016_en.pdf.

181. The Global Slavery Index [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.globalslaveryindex.org/findings/

182. Trafficking in Human Being in Central Europe. – Prague: La Strada, 2005. – 98 p.

183. Trafficking in Persons; Analyses in Europe. United Nations Office on Drugs and Crime. – Vienna, 2009 – 25p.

184. Trafficking in Persons Report 2011 [Electronic resource] / U.S. Department of State. – Mode of access : http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/

185. Trafficking Victims Protection Act: Minimum Standards for the Elimination of Trafficking in Persons [Electronic resource] / U.S. Department of State. – Mode of access: http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/164236.htm.

186. Turok Wasyl. Trading of people in Ukraine: pre-conditions of origin and modern state / Wasyl Turok // Zeszyty Naukowe. Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie. Kwartalnik. – 2015. – # 2 (48). – C. 45-59.
187. UNICEF, Children Under Threat. The State of World's Children. – N.-Y., 2005. – 164 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Дослідження, що проводились в Україні з проблеми торгівлі людьми

Рік	Організація-ініціатор дослідження	Організація, котра проводила дослідження	Тема дослідження
1999	Інститут прав людини імені Л. Больцмана, Відень	«Ла Страда Україна»	Дослідження українського законодавства з торгівлі людьми
2000	Вінрок Інтернешнл	Український інститут соціальних досліджень	Торгівля жінками: Україна та Молдова
2000	Вінрок Інтернешнл	Український інститут соціальних досліджень	Торгівля жінками в Україні
2001	МОМ	Незалежні експерти	Огляд українського законодавства з боротьби проти торгівлі людьми
2001	МОМ	Незалежні експерти	Кримінологічне дослідження торгівлі людьми в Україні
2001	Лондонська школа гігієни і тропічної медицини	«Ла Страда Україна»	Дослідження проблем здоров'я потерпілих від торгівлі людьми
2001	Anti-Slavery International	«Ла Страда Україна»	Проблеми захисту свідків і потерпілих під час кримінальних процесів проти торговців людьми
2003	МОП	НДІ праці і зайнятості НАН України, Інститут соціології НАН України, «Ла Страда Україна»	Проблема торгівлі людьми з ціллю сексуальної і трудової експлуатації
2006	«Ла Страда-Україна»	«Ла Страда-Україна», УІСД	Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації
2008	ОБСЄ	Незалежні експерти	Оцінка потреб національного механізму перенаправлення постраждалих від торгівлі людьми в Україні
2009	МОМ	Незалежні експерти	Оцінка кількості постраждалих від торгівлі людьми з України
2011	Міністерство соціальної політики України	Незалежні експерти	Надання соціальних послуг різним різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми
2011	МОМ	GfK Ukraine	Дослідження рівня обізнаності з явищем торгівлі людьми (I хвиля)
2013	МОМ	GfK Ukraine	Дослідження рівня обізнаності з явищем торгівлі людьми (II хвиля)
2015	Проект «Open» (Німеччина), «Ла Страда-Україна»	Український інститут соціальних досліджень, «Ла Страда-Україна»	Оцінка ризиків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми внутрішньо переміщених осіб в Україні
2015	МОМ	GfK Ukraine	Дослідження обізнаності про ризики торгівлі людьми серед вразливих дітей та молоді в Україні

Джерело: складено автором

Додаток Б

Постраждалі від торгівлі людьми, які отримали допомогу від Представництва МОМ в Україні

Країни призначення	2000-07	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Разом
Російська Федерація	1087	350	367	569	534	634	717	694	472	**5,424**
Польща	617	179	102	166	109	64	70	119	123	**1,549**
Туреччина	1012	88	62	40	9	14	7	2	14	**1,248**
Україна[1]	120	32	52	114	79	140	84	16	20	**657**
Чехія	286	13	46	35	11	3	14	--	2	**410**
Італія	201	24	26	28	2	2	4	--	6	**293**
ОАЕ	190	13	11	3	12	1	--	1	--	**231**
Німеччина	101	16	11	16	7	--	--	14	9	**174**
Португалія	87	14	23	--	12	4	--	--	--	**140**
Ізраїль	108	6	11	1	4	3	--	6	--	**139**
Греція	106	5	2	7	2	--	4	--	--	**126**
КЮРМ	121	--	--	--	2	--	--	--	--	**123**
Іспанія	54	17	9	2	2	16	--	--	--	**100**
Ірак	--	--	--	--	22	55	18	--	--	**95**
Сербія/Чорногорія[2]	91	--	--	--	1	1	--	--	--	**93**
Австрія	66	21	--	1	--	--	--	--	--	**88**
Кіпр	33	3	13	26	2	6	2	--	2	**87**
Боснія та Герцеговина	67	2	--	2	1	--	--	--	--	**72**
Косово (Сербія)	63	--	--	1	1	--	--	--	--	**65**
Ліван	17	3	4	20	3	--	1	--	--	**48**
Казахстан	4	--	--	4	1	1	--	26	11	**47**
Молдова[3]	10	--	3	1	1	--	5	--	19	**39**
Угорщина	29	2	3	--	--	--	--	--	--	**34**
Велика Британія	21	10	2	--	--	1	--	--	--	**34**
Грузія[4]	2	--	--	--	--	--	--	--	35	**37**
Інші країни[5]	172	22	26	49	7	7	7	25	27	**342**
Загалом[1]	**4665**	**820**	**773**	**1085**	**824**	**952**	**933**	**903**	**740**	**11695[6]**

Джерело: [65]

[1] Включає громадян України та іноземних громадян, які постраждали від торгівлі людьми на території України;
[2] Дані стосуються постраждалих осіб, які повернулися з Сербії/Чорногорії до червня 2006 р.;
[3] Включає 5 випадків торгівлі людьми до самопроголошеної Молдавсько-Придністровської Республіки у 2015 р.
[4] Включає 35 випадки торгівлі людьми до самопроголошеної Республіки Абхазія у 2015 р.
[5] Екв. Гвінея, Індія, Мальта, Йорданія, о. Аруба, Монако, Ємен, Лівія, Латвія, Чорногорія, Аргентина, Бахрейн, Канада, Данія, Естонія, Республіка Гвінея, Афганістан та Шрі-Ланка;
[6] Включає спроби торгівлі людьми.

Додаток В

Постраждалі від трудової експлуатації, що отримали допомогу в рамках програми МОМ

	Кількість постраждалих за роками							
Країна призначення	2007	2008	2009	***2010***	***2011***	***2012***	***2013***	Всього
Росія	228	200	144	378	423	538	670	***2581***
Польща	78	117	61	120	90	55	68	***589***
Україна*	12	1	30	24	23	89	52	***231***
Чехія	53	7	41	27	--	1	14	***143***
Італія	29	17	18	28	2	1	2	***97***
Ірак	--	--	--	--	22	56	18	***96***
Португалія	23	14	21	--	11	4	--	***73***
Австрія	46	21	--	1	--	--	--	***68***
Іспанія	5	5	--	1	--	15	--	***26***
Туреччина	3	1	4	12	--	--	--	***20***
Велика Британія	3	9	1	--	--	--	--	***13***
Греція	8	--	2	2	--	--	--	***12***
Норвегія	1	--	7	2	--	--	--	***10***
Угорщина	3	2	3	--	--	--	--	***8***
Ірландія	--	--	--	8	--	--	--	***8***
Німеччина	5	1	1	1	--	--	--	***8***
Словаччина	3	2	2	--	--	--	--	***7***
Казахстан	1	--	--	4	1	--	--	***6***
Молдова	--	--	1	1	1	--	4	***7***
Бенін	--	3	--	--	--	--	--	***3***
Туніс	--	2	--	--	--	--	--	***2***
Румунія	--	2	--	--	--	--	--	***2***
Кіпр	1	--	1	--	--	--	--	***2***
Екваторіальна Гвінея	--	--	--	2	--	--	--	***2***
Ізраїль	1	--	--	1	--	--	--	***2***
Франція	--	--	1	--	--	--	--	***1***
Сербія	--	--	--	--	--	1	--	***1***
Естонія	--	--	--	--	--	1	--	***1***
Республіка Корея	--	--	--	--	--	--	1	***1***
Загалом	***503***	***404***	***337***	***612***	***574***	***761***	***829***	***4020***

Джерело: [65]

Додаток Д

Види трудової експлуатації постраждалих

Види трудової експлуатації	Кількість постраждалих за роками							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Всього
Будівництво	227	132	126	269	274	451	409	***1888***
Сільське господарство	119	163	78	116	113	185	172	***946***
Виробництво	77	54	82	167	134	104	216	***834***
Обслуговуючий персонал	27	21	10	15	7	3	14	***93***
Домогосподарство	16	21	11	11	9	11	3	***86***
Лісова промисловість	10	5	10	2	26	1	11	***65***
Догляд за літніми	21	4	11	2	2	--	1	***41***
Роздрібна торгівля	2	1	7	--	1	5	--	***16***
Мореплавство	--	--	--	11	--	1	--	***12***
Нафтопереробна промисловість	--	--	--	1	8	--	--	***9***
Рибна ловля	2	3	--	2	--	--	--	***7***
Горно видобувна	--	--	--	5	--	--	--	***5***
Спроба вивозу	2	--	2	11	--	--	3	***18***

Джерело: [65]

Додаток Е

Країни з яких повернулися неповнолітні постраждалі від торгівлі людьми

Країни призначення	*Кількість постраждалих за звітний період*											
Рік	***2001-2003***	***2004***	***2005***	***2006***	***2007***	***2008***	***2009***	***2010***	***2011***	***2012***	***2013***	***Загалом***
В межах України	4	--	2	6	21	19	16	80	49	48	15	***260***
Росія	18	23	24	28	26	29	29	36	19	14	4	***250***
Туреччина	3	5	8	6	4	1	--	--	--	--	--	***27***
Польща	3	3	3	2	1	6	**--**	6	1	1	1	***27***
ОАЕ	4	1	--	6	10	--	**--**	**--**	**--**	--	--	***21***
Молдова	--	1	2	--	--	--	1	--	1	--	--	***5***
Ізраїль	2	--	--	--	--	--	1	--	--	--	--	***3***
Чеська Республіка	1	1	--	--	--	--	--	--	--	--	1	***3***
Косово	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	***2***
Кіпр	--	--	--	1	--	--	--	--	--	--	--	***1***
Білорусь	--	--	--	--	--	1	**--**	**--**	**--**	--	--	***1***
Італія	--	--	--	1	--	--	**--**	**--**	**--**	--	--	***1***
Казахстан	--	--	--	--	--	--	**--**	1	--	--	--	***1***
Афганістан	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1	***1***
Гвінея	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1	***1***
Загалом	37	34	39	50	62	56	47	123	70	63	23	***604***

Джерело: [65]

Додаток Ж

НУО України, що надають реінтеграційну допомогу постраждалим від торгівлі людьми

Назва НУО	Місто
«Сучасник»	Чернівці
«Жіночий інформаційно-координаційний центр»	Дніпропетровськ
«Промінь»	Дніпропетровськ
«Донецька обласна Ліга ділових і професійних жінок»	Донецьк
«Шлях до життя»	Харків
«Жіноча громада»	Харків
«Успішна жінка»	Херсон
«Кіровоградська обласна служба з актуальних питань жіноцтва»	Кіровоград
Ксена	Хмельницький
Есперо	Хмельницький
«Жінки Донбасу»	Луганськ
«Волинські перспективи»	Луцьк
«Велес»	Луцьк
«Сокальська агенція регіонального розвитку»	Сокаль
«Західноукраїнський центр "Жіночі перспективи»	Львів
«Любисток»	Миколаїв
«Віра, Надія, Любов»	Одеса
«Родинний дім»	Полтава
Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка»	Рівне
«Молодіжний Центр жіночих ініціатив»	Севастополь
«Співдружність»	Сімферополь
«Професійна Ліга соціальних працівників Сумщини»	Суми
«Відродження нації»	Тернопіль
«Веста»	Ужгород
«Прогресивні жінки»	Вінниця
«Чоловіки проти насильства»	Вінниця
«Джерело Надії»	Вінниця
«Авенір»	Житомир
«Жіночий інформаційно-консультативний центр»	Житомир
Карітас	Івано-Франківськ
«Взаємодія»	Запоріжжя

Джерело: [65]

Додаток З

Рівень обізнаності населення України з явищем торгівлі людьми, %

Критерій	Рівень обізнаності з різними формами торгівлі людьми	Рівень адекватності оцінки ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми	Рівень обізнаності із способами захистити себе від торгівлі людьми	Рівень обізнаності населення щодо програми допомоги постраждалим від торгівлі людьми	Середнє значення
Північ	36	82	45	17	45,0
Південь	33	83	18	12	36,5
Захід	32	79	25	15	37,7
Схід	32	85	34	20	42,7
Центр	28	82	52	29	39,5
Київ	14	88	19	18	43,0

Джерело: складено автором за матеріалами [23]

М І Н І С Т Е Р С Т В О
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)
вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, реєстраційний рахунок 35213015078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

ДОВІДКА

про використання результатів та пропозицій Турок В. В., викладених в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Результати наукових розробок, здійснених в ході дисертаційного дослідження Турок Василя Васильовича щодо оцінки ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми представників різних демографічних груп населення України використані при розробці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії торгівлі людьми та захисту постраждалих осіб» в частині подальшого формування державної політики у сфері протидії торгівлі людьми з урахуванням ризиків потрапляння у ситуацію торгівлі людьми різних демографічних груп населення.

Директор департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми **Н.В. Федорович**

Міністерство соціальної політики України Ідентифікаційний код 37567866 ДЛЯ ДОКУМЕНТІВ м. Київ

ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України
Вхідн. № 266 - 2
Одержано 07.06.16

№ 35
від 25.05.2016

ДОВІДКА

про використання результатів та пропозицій Турок В. В., викладених в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Результати наукових розробок, здійснених в ході дисертаційного дослідження Турок Василя Васильовича «Соціально-економічні наслідки та механізми протидії торгівлі людьми» щодо виявлення чинників торгівлі людьми в Україні та оцінки ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми представників різних демографічних груп населення України використані при розробці проекту Програми розвитку ООН/Міжнародної організації праці «Функціональна оцінка державної служби зайнятості України» у частині вжиття заходів державною службою зайнятості стосовно протидії торгівлі людьми, а також при підготовці проекту Плану заходів з імплементації розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2016-2019 роки у частині співробітництва у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей.

Начальник Управління посередництва та міжнародного співробітництва **В.В. Горленко**

25.05.2016

Підпис Горленка В.В.
засвідчую.
Начальник відділу по роботі з персоналом Н. Сінчишена

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ (ЦЕНТРАЛЬНИЙ АПАРАТ) Ідентифікаційний код 03491079 УКРАЇНА
ВІДДІЛ ПО РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ

МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)
вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, реєстраційний рахунок 35213015078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

ДОВІДКА

про використання результатів та пропозицій Турок В. В., викладених в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Результати наукових розробок, здійснених в ході дисертаційного дослідження Турок Василя Васильовича щодо оцінки ризику потрапляння у ситуацію торгівлі людьми представників різних демографічних груп населення України використані при розробці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії торгівлі людьми та захисту постраждалих осіб» в частині подальшого формування державної політики у сфері протидії торгівлі людьми з урахуванням ризиків потрапляння у ситуацію торгівлі людьми різних демографічних груп населення.

Директор департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми **Н.В. Федорович**

МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ Ідентифікаційний код 37567866 ДЛЯ ДОКУМЕНТІВ м. Київ

ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України
Вхідн. № 266-2
Одержано 07.06.16